FINANS-
DEPARTEMENTET

HUR BRA ÄR VI?
Den svenska arbetskraftens kompetens i internationell belysning

Rapport till

ESO

Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi

Ds 1992:83

Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi (ESO) är en kommitté (B 1981:03) under finansdepartementet. Dess huvuduppgift är att bredda och fördjupa underlaget för budgetpolitiska och samhällsekonomiska avgöranden. En särskild uppgift är att belysa frågor om den offentliga sektorns effektivitet och produktivitet. Expertgruppen arbetar främst genom att lämna uppdrag till myndigheter, institutioner och forskare. Rapporterna publiceras i departementsserien eller i annan lämplig form.

I Ds-serien har ESO tidigare utgivit följande rapporter

- Perspektiv på besparingspolitiken (Ds B 1982:3)
- Inkomstomfördelningseffekter av livsmedelssubventioner (Ds B 1982:7)
- Perspektiv på budgetunderskottet, del 1. Budgetunderskottens teori och politik. Statens budgetfinansiering och penningpolitiken (Ds B 1982:9)
- Offentliga tjänster på fritids-, idrotts- och kulturområdena (Ds B 1982:10)
- Ökad produktivitet i offentlig sektor – en studie av de allmänna domstolarna (Ds B 1982:11)
- Staten och kommunernas expansion – några olika styrmedel (Ds Fi 1983:3)
- Enhetligt barnstöd? (Ds Fi 1983:6)
- Perspektiv på budgetunderskottet, del 2. Fördelningseffekter av budgetunderskott. Hushållsekonomi och budgetunderskott (Ds Fi 1983:7)
- Minskad produktivitet i offentlig sektor – en studie av patent- och registreringsverket (Ds Fi 1983:18)
- Driver subventioner upp kostnader? – prisbildningseffekter av statligt stöd (Ds Fi 1983:19)
- Administrationskostnader för några transfereringar (Ds Fi 1983:22)
- Generellt statsbidrag till kommuner – modellskisser (Ds Fi 1983:26)
- Produktivitet i privat och offentlig tandvård (Ds Fi 1983:27)
- Perspektiv på budgetunderskottet, del 3. Budgetunderskott, portföljval och tillgångsmarknader. Modellsimuleringar av offentliga besparingar m. m. (Ds Fi 1983:29)
- Fördelningseffekter av kommunal barnomsorg (Ds Fi 1983:30)
- Administrationskostnader för våra skatter (Ds Fi 1983:32)
- Vem utnyttjar den offentliga sektorns tjänster? (Ds Fi 1984:2)
- Perspektiv på budgetunderskottet, del 4. Budgetunderskott, utlandsupplåning och framtida konsumtionsmöjligheter. Budgetunderskott, efterfrågan och inflation (Ds Fi 1984:3)
- Konstitutionella begränsningar i riksdagens finansmakt – behov och tänkbara utformningar (Ds Fi 1984:7)
- Är subventioner effektiva? (Ds Fi 1984:8)
- Marginella expansionsstöd – ekonomiska och administrativa effekter (Ds Fi 1984:12)
- Transfereringar och inkomstskatt samt hushållens materiella standard (Ds Fi 1984:17)
- Parlamentet och statsutgifterna – hur finansmakten utövas i nio länder (Ds Fi 1984:18)
- Återkommande kostnads- och prestationsjämförelser – en metod att främja effektiviteten i offentlig tjänsteproduktion (Ds Fi 1984:19)
- Statsskuldsräntorna och ekonomin – effekter på inkomst- och förmögenhetsfördelningen samt på den samlade efterfrågan i samhället (Ds Fi 1985:2)
- Produktions-, kostnads- och produktivitetsutveckling inom offentligt bedriven hälso- och sjukvård 1960–1980 (Ds Fi 1985:3)
- Produktions-, kostnads- och produktivitetsutveckling inom den sociala sektorn 1970–1980 (Ds Fi 1985:4)
- Transfereringar mellan den förvärvsarbetande och den äldre generationen (Ds Fi 1985:5)
- Frivilligorganisationer – alternativ till den offentliga sektorn? (Ds Fi 1985:6)
- Organisationer på gränsen mellan privat och offentlig sektor – förstudie (Ds Fi 1985:7)
- Produktions-, kostnads- och produktivitetsutveckling inom vägsektorn (Ds Fi 1985:9)
- Skatter och arbetsutbud (Ds Fi 1985:10)
- Sociala avgifter – problem och möjligheter inom färdtjänst och hemtjänst (Ds Fi 1985:11)
- Egen regi eller entreprenad i kommunal verksamhet – möjligheter, problem och erfarenheter (Ds Fi 1985:12)

Forts. på omslagets 3:e sida

Postadress	*Besöksadress*	*Telefax*	*Telefon*
Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi (ESO) Finansdepartementet 103 33 Stockholm	Jämtorget 84, 2 tr.	08-10 65 91	08-24 85 19 (Carina Lindroth) 24 04 17 (Per Molander) 24 88 35 (Kari Jess) 24 90 17 (Eva Lindström)

FINANS-
DEPARTEMENTET

HUR BRA ÄR VI?
Den svenska arbetskraftens kompetens i internationell belysning

Rapport till expertgruppen för
studier i offentlig ekonomi

Av Åsa Sohlman

Ds 1992:83

SOU och Ds kan köpas från Allmänna Förlaget, som också på uppdrag av regeringskansliets förvaltningskontor ombesörjer remissutsändningar av dessa publikationer.

Adress: Allmänna Förlaget
Kundtjänst
106 47 Stockholm
Tel 08/739 96 30
Telefax: 08/739 95 48

Publikationerna kan också köpas i Informationsbokhandeln, Malmtorgsgatan 5, Stockholm.

REGERINGSKANSLIETS
OFFSETCENTRAL
Stockholm 1992

ISBN 91-38-13140-4
ISSN 0284-6012

FÖRORD

Kompetensfrågor har ryckt i förgrunden i den ekonomisk-politiska debatten. Två tunga utredningar, Produktivitetsdelegationen och Kompetensutredningen, har nyligen betonat att kompetenshöjande insatser kan ha en stor betydelse för den ekonomiska tillväxten.

Sambanden är emellertid mycket komplexa. Det finns en omfattande forskning som tyder på att utbildningsinsatserna och kunskapsnivån påverkar ett samhälles produktivitet, men det är mycket svårt att utifrån sådana studier dra säkra slutsatser om hur mycket ett enskilt land bör satsa på utbildning, vilka åldersgrupper som bör prioriteras och vilken typ av utbildning som ger störst utbyte.

Inför sådana ofrånkomliga avvägningsproblem kan internationella jämförelser ge en värdefull ledning. Det är också viktigt att veta hur utbildningsstandarden har utvecklats i ett längre perspektiv. I denna rapport visar Åsa Sohlman med stöd av bl.a. OECD- och UNESCO-studier hur arbetskraftens utbildningsnivå skiljer sig mellan Sverige och andra länder.

Undersökningen tyder på flera olika brister hos den svenska arbetskraften. I de äldre grupperna är många lågutbildade. Men också de yngre i arbetskraften och de som nu går ut i arbetslivet har internationellt sett låga kvalifikationer. Alltför små andelar av kullarna genomgår universitets- och forskarutbildning. Personalutbildningen i arbetslivet är eftersatt.

I ett avslutande kapitel diskuteras olika lämpliga inslag i en statlig kompetenspolitik. Hit hör såväl allmänna ekonomiska åtgärder med utbildningsstimulerande verkningar som mera specifika kompetenshöjande insatser. Sohlman pläderar för en bred ansats som bl.a. bygger på en samordning av arbetsmarknads- och utbildningspolitik. Nivån på insatserna är viktig men än viktigare är långsiktigheten: kompetenspolitik handlar om decennier och generationer.

I likhet med vad som är fallet för alla rapporter till ESO svarar författaren själv för analys och rekommendationer.

Stockholm i augusti 1992

EXPERTGRUPPEN FÖR STUDIER
I OFFENTLIG EKONOMI

Daniel Tarschys

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

	sid
1 Sammanfattning och slutsatser	7
1.1 Vad handlar denna studie om?	7
1.2 Vilka har utgångspunkterna varit?	7
1.3 Vad har kommit fram i kartläggningen?	8
1.4 Kompetensproblemet sammanfattningsvis	10
1.5 Diskussion om statliga åtgärder	10
2 Bakgrund och utgångspunkter	13
2.1 Bakgrund	13
2.2 Utgångspunkter	14
2.2.1 Hypoteser - fördomar - värderingar	14
2.2.2 Jämförelseländer	15
2.2.3 Klassificerings- och kvalitetsfrågor	17
2.3 Sammanfattning	23
3 Befolkningens och arbetskraftens utbildningsnivå	25
3.1 Den yrkersaktiva befolkningens utbildningsnivå i dagsläget	25
3.2 Uppgifter för tidigare år	29
3.3 Arbetskraftens utbildningsnivå	32
3.4 Tidigare uppgifter om arbetskraftens utbildningsnivå	34
3.5 Kompletterande uppgifter om befolkningens och arbetskraftens utbildning	34
3.5.1 Norden	34
3.5.2 Global översikt	35
3.5.3 Tekniker och forskare	36
3.6 Sammanfattning	36
4 Förändringar i befolkningens och arbetskraftens utbildning	41
4.1 Förändringarna i utbildningsnivån	41
4.2 Tillskotten till arbetsmarknaden	44
4.3 Sammanfattning	47
5 Vilken skillnad gör vuxenutbildningen?	49
5.1 Några svenska siffror	49

sid

5.2 Internationella jämförelser 52

5.3 Sammanfattning 57

6 Behov av åtgärder 59

6.1 Allmänna motiv för kompetensutveckling 59

6.1.1 Konkurrensförmåga 60

6.1.2 Produktivitet och utbildning 61

6.1.3 Komparativa fördelar och utländska investeringar 65

6.2 Fallet Sverige 67

6.2.1 Förändrade behov av strukturanpassning? 67

6.2.2 Anpassningsmekanismer 70

6.2.3 Tillgång till olika utbildningsgrupper 71

6.3 Sammanfattning 74

7 Åtgärder 77

7.1 Motiv för statliga ingrepp 77

7.2 De statliga åtgärdernas omvärld och de svenska problemen 80

7.3 Diskussion om statliga åtgärder för svensk del 83

Fotnoter 87

Källor 89

Bilaga Tabeller och diagram med beteckningen B1, B2 etc. 95

1 SAMMANFATTNING OCH SLUTSATSER

1.1 Vad handlar denna studie om?

Den här rapporten tar vid där Produktivitetsdelegationen och Kompetensutredningen slutade och kompletterar dem med ett internationellt perspektiv på den svenska arbetskraftens kompetens.

Till att börja med handlar det om en *kartläggning* av arbetskraftens kompetens i Sverige jämfört med andra länder:
- utbildningen i befolkningen och arbetskraften (kapitel 3)
- tillväxten för närvarande i utbildningen (kapitel 4)
- vuxenutbildningen och utbildningen i företag (kapitel 5).

Efter kartläggningen ställs i kapitel 6 frågan *om* det finns något i den svenska situationen som är unikt och som gör att kompetensutveckling är särskilt viktigt för Sverige. Skulle *kraven på anpassning* vara större på oss än på andra länder? Avslutningsvis diskuteras i kapitel 7 behovet av *statliga åtgärder* i Sverige.

1.2 Vilka har utgångspunkterna varit?

De internationella jämförelserna rör sig inom tre block: ungdomsskolan, högskolan och vuxenutbildningen. Utgångspunkten är att vi har något att lära av andra länder - våra främsta konkurrentländer som också är de länder som utbildningsmässigt ligger bäst till. Givet den internationalisering som äger rum är det en ganska naturlig inställning. Att formell utbildning inte säger hela sanningen om arbetskraftens kompetens får man väga in med hjälp av indikatorer på den formella utbildningens kvalitet och informell utbildning när man kommer till slutsatserna.

Våra indikationer beträffande kvaliteten i *skolutbildningen* ger vid handen att den är medelgod i Sverige, bra i Japan och relativt låg i

USA och England. Det gäller allmänt men också de utbildningsresultat som skulle vara mest relevanta för produktivitetstillväxten.

"Gymnasieskolans" inriktning är teoretisk i Japan och USA medan Sverige ligger närmare Västtyskland med mycket teknisk/praktisk utbildning. Kvaliteten förefaller dock vara viktigare än inriktningen.

För *högskolans* del är det svårare att hitta allmänna kvalitetsindikatorer. En sak som man i alla fall måste vara observant på är skillnaderna mellan allmän eftergymnasial utbildning och mer traditionell akademisk utbildning. Sverige har en större andel allmän eftergymnasial utbildning i sin högskola än t.ex. Japan, Kanada och USA.

De internationella jämförelser som främst kan göras beträffande *vuxenutbildningen* gäller utbildningen i företag. De illustrerar väl vilka oerhörda problem man ställs inför då man närmar sig området informell kompetensuppbyggnad. Vi har dock inte funnit något som tyder på att utbildningen i företag och annan informell utbildning skulle vara bättre eller mer betydande i Sverige än i andra länder.

1.3 Vad har kommit fram i kartläggningen?

- Sverige ligger i dagsläget inte utbildningsmässigt i topp.

- Men i topp förefaller vi inte ha legat någon gång på 1900-talet. Kanske gjorde vi det på 1800-talet. Folkskolan kan ha varit en viktig förutsättning för vår snabba ekonomiska tillväxt under början av 1900-talet. På samma sätt kan amerikanarna ha haft nytta av sin tidiga utbildningsexpansion under början och mitten av 1900-talet, medan det nu är japanerna som skördar frukterna av sin något senare men både kvantitativa och kvalitativa utbildningsexpansion.

- Ökningen i befolkningen av utbildade på mellan- och högskolenivå har tidvis varit hög i Sverige. Redan på 1960-talet låg Sverige bra till vad gäller ökningen på mellannivån. På 1970-talet kom tillväxttakten för högskolenivån upp bland de högsta och detta har fortsatt in på

1980-talet. Att denna tillväxt inte avsatt större spår i Sveriges plats i rangordningen av länder efter utbildningen i befolkningen beror främst på att nytillskotten trots allt är små i förhållande till helheten.

- Speciellt åldersgrupperna över 45 har lite utbildning i Sverige.

- Men vi är numera också förhållandevis dåliga på att höja utbildningsnivån bland undgomar. Den jämförelsevis låga andelen högskoleutbildade i Sverige i befolkningens yngre åldersgrupper beror både på att det drar ut längre på tiden i Sverige innan alla blir klara med sin högskoleutbildning och att utbildningsexpansionen stagnerat på 1980-talet.

- I Sverige börjar vi sent med utbildningen. Däremot håller vi på ganska länge. Snarare är det bland 18-21-åringarna (gymnasieskolan, övergången gymnasieskola-högskola) än bland 17-åringarna och 24-åringarna som det fattas utbildning.

- I den eftergymnasiala utbildningen har vi en extremt hög andel som går till icke akademisk utbildning. När det gäller akademisk utbildning liksom forskarutbildning ligger vi dåligt till. Den teknisk-naturvetenskapliga högre utbildningen kanske vi däremot i ett internationellt perspektiv inte är lika underförsörjda med som ofta hävdats.

- Internationellt sett tycks Sverige inte utmärka sig speciellt när det gäller personalutbildningen. Sverige ligger troligen ungefär på samma nivå som en rad andra länder: Frankrike, Japan, Kanada, Nederländerna, Schweiz, Storbritannien och Västtyskland. Det förefaller inte troligt att vuxenutbildningen är så mycket större i Sverige att den skulle kompensera för den mindre omfattningen av skol- och universitetsutbildningen i arbetskraften och de nuvarande relativt sett mindre tillskotten av utbildning till arbetsmarknaden.

1.4 Kompetensproblemet sammanfattningsvis

Jämfört med de kompetensmässigt mest avancerade länderna förefaller vi ha två typer av problem i Sverige: övergångsproblem och mer allmänna problem. Till övergångsproblemen hör att vi har många äldre i arbetskraften som har en låg formell utbildningsbakgrund. Till de mer allmänna problemen hör att:

- Även de yngre i arbetskraften och de som nu går ut på arbetsmarknaden har en relativt låg utbildning.
- Vi har för svag utbildning på mellannivån, för ungdomarna i 18-21 års åldern och kanske för mycket praktisk och inte tillräckligt kvalificerad utbildning i gymnasieskolan.
- Vi har för lite universitetsutbildning och forskarutbildning.
- Personalutbildningen i arbetslivet är outvecklad.

1.5 Diskussion om statliga åtgärder

De allmänna motiven för satsningar på kompetensutveckling har med konkurrensförmågan och produktiviteten att göra. En argumentationslinje är att man bör investera mer i utbildning än det verkar finnas behov av på dagens arbetsmarknad. Dylika överinvesteringar kan påverka ett lands komparativa fördelar och leda det in på en bana med successivt allt mer avancerad produktion och utbildningsbehov. Försök till överutbildning kan dock leda till bakslag om de inte inom rimlig tid fångas upp av efterfrågan. Incitamenten till utbildning kan bli ett problem, om de inte redan är det.

Det finns dock många faktorer som talar för att anpassningskraven på Sverige kommer att bli större än i andra länder och därmed efterfrågan på flexibilitet i arbetskraften. Jämfört med andra länder förväntas inte arbetskraften växa särskilt mycket i Sverige och därmed kommer vi inte heller att ha särskilt många unga i arbetskraften. Sammantaget verkar det finnas all anledning för Sverige att söka höja arbetskraftens utbildning och kompetens för det bidrag detta kan ge till ökad anpassningsförmåga.

Vad blir då statens uppgift i detta? För *ungdomsutbildningen*, som är för kort och kvalitetsmässigt kanske inte riktigt i topp? Kanske är det bäst att vi i Sverige fortsätter med den svenska modellen och låter en statligt finansierad skola få ta huvudansvaret. Företagen bör dock engageras mer i den yrkesinriktade delen av utbildningen både vad gäller uppläggning och genomförande än tidigare. Den är relativt dyr, och resurserna måste utnyttjas effektivt. För företagens del kan diskuteras om ersättningen för deras medverkan delvis skall ske genom direkt betalning eller på något indirekt sätt, t.ex. via sänkta skatter.

För förstärkt *universitets- och forskarutbildning*? Här behöver också staten ta på sig större uppgifter. Det borde dock vara möjligt att göra högskolan och ungdomsskolan effektivare genom att fler går direkt och utan uppehåll från de icke yrkesförberedande linjerna till universiteten, genomströmningen i ungdoms- och högskolan förbättras och möjligheterna att börja skolan vid sex års ålder introduceras snabbare.

För *personalutbildningen*? Det borde ligga i linje med de svenska traditionerna att i första hand lösa kompetensproblemen i företagen avtalsvägen. Att inte vi skulle kunna göra det när andra länder gjort det förefaller märkligt. I hägnet av avtalen skulle också de interna arbetsmarknaderna kunna utvecklas och bli ett stöd för kompetensutvecklingen i företagen. En annan fråga är om det räcker med avtal. Incitamenten kan behöva förbättras ytterligare genom statliga informations- och rådgivningsinsatser men även genom sänkta skatter eller subventioner. - Bättre och flexiblare offentliga skolor i nya institutionella arrangemang liksom normer, standarder och utbildningsbevis skulle också stärka utbildningsmarknaderna.

För att lösa kompetensproblemet för den äldre arbetskraften torde direkta subventioner till vuxenutbildningen vara det enda raka, då det kan vara svårt, för att inte säga omöjligt, att få företagen att i tid ta itu med detta problem som ofta både handlar om basutbildning och yrkesutbildning.

Incitamenten för individer att satsa på utbildning bör ha blivit bättre i och med det nya skattesystemet. Utvecklingen på detta område bör

noga följas. Om lönespridningen ökar och avkastningen på utbildning stiger kan behoven av bidrag i studiemedelssystemet minska. Det är dock arbetsmarknadens parter som har det direkta ansvaret för lönebildningen.

En kompetenspolitik i linje med vad som skisserats ovan kommer att ställa krav på statliga resurser för gymnasieskolan, högskolan, utbildning av de äldre i arbetskraften och stimulans åt personalutbildningen. En hel del kan förmodligen finansieras genom allmän effektivisering av utbildningsväsendet och de besparingar som den här typen av åtgärder skulle innebära. Belastningen på andra delar av de arbetsmarknads- och utbildningspolitiska områdena kan förväntas minska. Det är också möjligt att det på sikt skulle kunna gå att minska ner på bidragen i studiemedelssystemet.

Nivån på insatserna är viktig, men ännu viktigare är långsiktigheten. Kompetenspolitik handlar om decennier och generationer. Det är därför nödvändigt att utifrån ett helhetsperspektiv diskutera sig fram till gemensamma uppfattningar om vem som skall stå för vad. En samordning av arbetsmarknads- och utbildningspolitiken är viktig för att åstadkomma vettiga avvägningar mellan olika områden. I konjunkturnedgångens spår satsar man sedan 1991 betydande summor på framför allt arbetsmarknadsutbildning, utbildning i företag, gymnasie- och högskolan. Frågan är hur detta är tänkt att relatera till en långsiktig politik för kompetensutveckling.

2 BAKGRUND OCH UTGÅNGSPUNKTER

2.1 Bakgrund

"Det har länge funnits en myt att en av Sveriges konkurrensfördelar ligger i en väl utbildad arbetskraft. Det är inte längre så. Flera konkurrenter har hunnit ifatt och förbi" (SOU 1991:82).

"Sverige har förlorat sitt relativa utbildningsförsprång men har fortfarande en fördel i sitt avancerade vuxenutbildningssystem."

Det första citatet ovan är hämtat från Produktivitetsdelegationens betänkande "Drivkrafter för produktivitet och välstånd". Det andra kommer från Kompetensutredningen (1991). De väcker frågor. Ligger vi verkligen så illa till? Hur har det kunnat bli på det viset? Går man tillbaks till utredningarna, blir man emellertid besviken. De ger inte mycket kött på benen. I botten finns i stort sett bara ett par översiktliga sidor i en SIND-rapport (Landell & Viktorsson, 1991). Det vore rimligt att få veta lite mer om man skall överväga kraftfulla insatser, speciellt som många tydligen hittills trott att vi var bra på detta område. Det är mot denna bakgrund följande tre frågekomplex fått utgöra grunden för denna rapport.

I. Läget. Är det verkligen så att den svenska arbetskraften är mindre kvalificerad än den i andra länder? I vilka avseenden? Jämfört med vilka länder? Enligt citaten ovan skulle det inte alltid ha varit så. När skedde i så fall förändringen, och hur ser prognoserna för framtiden ut? Om dessa frågor handlar kapitlen 3-5.

II. Om nu Sverige ligger efter, vad betyder det? Skall vi skynda oss att komma ifatt? Finns det några faktorer i det svenska fallet som gör att det är viktigare för oss än för andra att ligga väl till? Detta diskuteras i kapitel 6.

III. Om man svarat ja på de båda första frågorna. Vad skall man göra då? Vad skall staten göra? Kapitel 7 avslutar med att presentera olika åtgärdsförslag.

För oss, liksom för Produktivitetsdelegationen, är infallsvinkeln ekonomisk. Vad betyder en eventuell eftersläpning för produktivitet, ekonomisk tillväxt och välstånd? Innan vi mer konkret kan ge oss in på frågorna måste vi emellertid säga något om våra övriga utgångs punkter.

2.2 Utgångspunkter

Citaten ovan ger uttryck åt vissa hypoteser, värderingar eller, om man så vill, fördomar. Det cirkulerar en rad liknande påståenden som i all sin enkelhet blivit en utgångspunkt för denna rapport. De återfinns i avsnitt 2.2.1 tillsammans med vår egen hypotes om varför det är intressant att göra internationella jämförelser. Vilka länder vi skall jämföra oss med diskuteras i avsnitt 2.2.2. Svårigheterna att göra internationella jämförelser av det aktuella slaget behandlas i avsnitt 2.2.3. En sammanfattning ges i avsnitt 2.4.

2.2.1 Hypoteser - fördomar - värderingar

Till de påståenden vi fastnat för hör:

- Kompetensutveckling är viktigt.
- Arbetskraftens utbildning och vidareutbildning är viktig. Det säger alla: OECD, EG och experterna i Sverige.
- Sverige ligger efter.
  - Vår arbetskraft har sämre utbildning. Det var bättre förr, men nu sackar vi efter.
  - Grundskolan räcker inte för det moderna arbetslivet, knappast ens gymnasieskolan.
  - En bredare grundutbildning behövs som bas för vidareutbildning.
  - Vår skola är dålig.
  - Vi har för lite och för dålig universitetsutbildning.

- Vi utbildar för få tekniker.
- Nästan alla högutbildade går till den offentliga sektorn.
- Företagsutbildningen har för liten omfattning och når inte de svaga.

° Sverige ligger bra till.
- Vi ligger långt framme när det gäller grundutbildning.
- Vi har satsat på de svaga grupperna. Ingen lämnas efter.
- Vi har en bred och omfattande gymnasieskola som håller på att bli ännu bättre med treåriga linjer för alla.
- Vi har en väl utbredd vuxenutbildning.
- Den återkommande utbildningen är bra i Sverige.
- Vi är berömda för vår aktiva arbetsmarknadspolitik och arbetsmarknadsutbildning.

° Japan och Tyskland är bra föredömen när det gäller utbildning och kompetensutveckling i arbetslivet.

° USA är inte något bra föredöme. Där har man problem både med skolan och kompetensutvecklingen i arbetslivet.

Vi kan betrakta dessa påståenden som hypoteser som vi närmare skall undersöka i det följande. Som framgår av citaten handlar det om jämförelser inom tre block: ungdomsskolan, högskolan och vuxenutbildningen. Utgångspunkten är därvidlag att vi har något att lära av andra länder. Givet den internationalisering som äger rum är det en ganska naturlig inställning (jfr t.ex. Eliasson, 1992; Lundberg, 1990; SCB, 1991*b*; SOU 1992:19). Att formell utbildning inte säger hela sanningen om arbetskraftens kompetens är en annan sak som man får väga in när man skall dra slutsatser av de internationella jämförelserna beträffande åtgärder (jfr avsnitt 2.2.3 och 6.1.2).

2.2.2 Jämförelseländer

Valet är principiellt egentligen ganska självklart i detta sammanhang. Vi bör jämföra oss med våra främsta konkurrentländer. När det gäller ekonomisk tillväxt pågår en livlig debatt om vilka länder man skall jämföra med (SOU 1991:82). Här är vi dock inte primärt intresserade av att mäta tillväxttakter utan tillstånd. Hur långt har man lyckats

komma vad gäller befolkningens utbildningsnivå i olika länder? Och då finns det ingen anledning, med det ekonomiska perspektiv som vi har, att jämföra sig med några andra länder än med dem som är våra främsta konkurrenter. Som det skall visa sig är det också dessa länder som har mest utbildning i världen.

Det har hävdats att för forskningen borde jämförelser göras mellan länder av samma storlek. Vi kommer in på detta område i avsnitt 3.5.3 och gör då jämförelser både med länder i samma storleksordning som Sverige och med våra främsta konkurrentländer. Som ett komplement ger vi också i avsnitt 3.5.1 och 3.5.2 dels en nordisk, dels en global översikt.

Vilka är då våra främsta konkurrentländer? SIND har gjort en rangordning av den svenska industrins huvudkonkurrenter (Landell & Viktorsson, 1991). De första sex länderna i högteknologigruppen återfinns också främst i mellanteknologigruppen. De är: Västtyskland[1], Japan, USA, Frankrike, Storbritannien och Italien. Schweiz kommer som nummer sju i högteknologigruppen och är intressant bl.a. med tanke på att Schweiz också är ett litet EFTA-land som närmar sig EG. Tre andra länder som ligger högt i mellan- och högteknologigruppen är Nederländerna, Belgien och Kanada. Finland ligger näst högst i lågteknologigruppen, efter Västtyskland.

När det gäller tjänstehandeln är det mycket svårare att ge en exakt bild av vilka länder som är våra största konkurrenter. Enligt GATT-statistiken var USA, Frankrike, Storbritannien, Västtyskland, Japan, Italien och Nederländerna de viktigaste tjänsteexportörerna år 1990 (GATT, 1992).

Vi skall av praktiska skäl inskränka oss till ovanstående länder och låta dem tillsammans med Sverige bli våra främsta, och så långt möjligt, genomgående 12 jämförelseländer. Med Västtyskland, Japan, USA och Frankrike i spetsen är det i stort sett samma länder som är våra främsta konkurrenter i alla kategorierna. Det finns därför ingen anledning att göra *olika* internationella länderjämförelser för olika utbildningsnivåer eller för tjänster respektive industrin, även om det

kan vara värt att notera att Japan och Schweiz ligger betydligt längre ner på listan för lågteknologi än för hög- och mellanteknologi medan det motsatta gäller för Finland. (Jfr Söderström, 1992, där man något godtyckligt skiljer ut USA, Japan och Storbritannien för jämförelser av högteknologi och högutbildade och Västtyskland för jämförelser av låg- och medelutbildade.)

2.2.3 Klassificerings- och kvalitetsfrågor

Vad vi i denna rapport kommer att jämföra är främst förekomsten av olika typer av utbildning - i grund- och gymnasieskolan samt högskolan. Till detta kommer vuxenutbildningen. I huvudsak kommer vi att använda oss av uppgifter om antalet utbildade och inte av kostnadsmått. De senare inför ytterligare en dimension i de internationella jämförelserna - effektiviteten i resursutnyttjandet - som vi inte skall gå in på i denna rapport (jfr SOU 1991:82).

Trots att den utnyttjade ansatsen kan förefalla enkel är den ändå inte oproblematisk på grund av olika klassificerings- och kvalitetsaspekter. Vi skall kommentera dem nedan vad avser våra 12 jämförelseländer. När vi kommer till den globala jämförelsen ställs vi inför helt andra jämförelseproblem, som vi får ta upp när vi väl kommer dit. Redan diskussionen i detta avsnitt om utbildningen i företagen illustrerar dock väl vilka oerhörda problem man ställs inför då man närmar sig området informell kompetensuppbyggnad. Vi får, som sagt, söka ringa in de informella och kvalitativa aspekterna så gott det går och ta hänsyn till återstående osäkerheter när vi skall dra våra slutsatser.

Grund- och gymnasieskolan

Skolsystemen är olika uppbyggda i olika länder när det gäller bl.a. obligatorium, arbetstider och utbildningens innehåll och ger olika inlärningsresultat. Låt oss börja med att belysa *obligatoriets* längd i de 12 aktuella länderna. Sverige med 9 år tillhör de länder som har kortast obligatorium. Italien har 8 år, Schweiz 8/9 beroende på kan-

ton och Japan och Kanada 9 år. Belgien och Västtyskland har ett obligatorium på 10 år (12 år för dem som inte går i heltidsutbildning). I Nederländerna, Storbritannien och USA har man 11 år. Den obligatoriska utbildningen kan naturligtvis också börja och därmed sluta vid olika åldrar, en faktor som kommer att avspegla sig i utbildningsfrekvenserna i olika åldrar och som vi kommer att få anledning att återkomma till. Sverige har hittills tillhört de länder där utbildningen börjar senast (se tabell B1).

Efter den obligatoriska utbildningen kommer i vanliga fall en "gymnasieskola", där man kan skilja mellan olika inriktningar. Tabell 2.1 ger en överblick av förhållandena i de aktuella länderna med undantag för Finland och Italien. För att underlätta tolkningen av tabellen har vi även tagit med en upplysning om hur stor andel av ländernas *17-åringar* som befinner sig i utbildning totalt respektive på deltid.

Uppåt 90 % eller fler i utbildning totalt sett bland 17-åringarna ligger Belgien, Japan och USA. Sverige ligger på 83 % efter Schweiz med 85 % och nära följt av Västtyskland med 82 %. Sverige har i princip inga på deltid, inte heller Kanada, Nederländerna och USA, medan däremot Schweiz och Storbritannien har många.

Högst andelar på teoretiskt gymnasium har Kanada och USA (100 %). Sedan kommer Japan med 70 %. Sverige har bara 23 % och ligger därmed lägst tillsammans med Schweiz och Västtyskland. Högsta andelarna teknisk/yrkesinriktad utbildning har Västtyskland (79 %), Sverige (77 %), Nederländerna (57 %) och Frankrike (50 %). För Västtysklands del räknas utbildning i det "duala systemet", dvs. den "praktiska" utbildning som börjar redan i 10-årsåldern, till teknisk/yrkesinriktad utbildning på *heltid*.

När OECD sedan gjort sin indelning av utbildningar i olika nivåer för att beskriva befolkningens och arbetskraftens utbildningsnivå, som vi skall se på i kapitel 3 och 4, har också *hela* det duala systemet i Västtyskland räknats till den mellersta nivån, inte den lägsta, medan i Sverige all utbildning t.o.m. ett år i gymnasieskolan räknats till den lägsta nivån.

Tabell 2.1 Andel 17-åringar i utbildning, totalt och på deltid samt "gymnasieskolans" fördelning på heltids- och deltidsstuderande, "teoretisk" och "praktisk" utbildning samt lärlingsutbildning 1987-88. Andel flickor i resp utbildning.

	Andel 17-åringar i utb		"Gymnasieskolan" procentuell fördelning								
			Heltid					Deltid			
	Tot	varav deltid	Teoretisk		Teknisk /yrk		Summa 1)	Teknisk /yrk	Lärl	Summa 2)	Summa %
			Off	Pr	Off	Pr					
Belgien	93	5	16	33	16	26	90 (51 47)	..	..	10 (58)	100
Frankrike	79	10	31	9	39	11	90 (58 47)	..	9	10 (29)	100
Japan	89	2	49	21	20	7	97 (51 46)	1	..	3 (32)	100
Kanada	76	0	95	5	-	-	100 (49 -)	-	-	0	100
Nederländerna	79	0	12	31	7	50	100 (52 46)	-	-	0	100
Schweiz	85	57	18	2	8	3	31 (51 ..)	1	67	69 (39)	100
Storbritannien	52	18	46	5		11	62 (49 54)	38	-	38 (55)	100
Sverige	83	0	22	1	76	1	100 (64 47)	-	-	0	100
Västtyskland	82	..	18	2	76	3	99 (50 46)	1	-	1 (9)	100
USA	89	0	100		-	-	100 (49 -)	-	-	0	100

1) Siffrorna inom parentes under varje summa anger flickornas andel av "teoretisk" respektive "praktisk" utbildning.
2) Siffrorna inom parentes under varje summa anger flickornas andel.

Källa OECD 1990.

Stora skillnader finns i andelarna i utbildning i privat regi både för teoretisk och praktisk utbildning. Å ena sidan har vi länder med ett par tre procent i båda fallen som Schweiz, Sverige och Västtyskland, å andra sidan länder med andelar i de båda fallen på 20-30 % eller mer som Belgien och Nederländerna.

För att ge ett perspektiv på *arbetstiderna* i skolan och i hemmet kan påpekas att Sverige tillhör de länder som har det kortaste skolåret, tillsammans med USA och Belgien. Japan har det i särklass längsta. Om man ser till läxläsningen ligger Belgien, Frankrike och Nederländerna

högst. Japan intar en medelposition medan Sverige ligger lägst tillsammans med Skottland (se tabell B2).

Låt oss så övergå till skolans *resultat vad avser inlärning*. Internationella utvärderingar har gjorts av elevernas prestationer i olika ämnen (Fägerlind, 1991). Det finns uppgifter av det här slaget för alla våra jämförelseländer utom Schweiz.

För Sveriges del förefaller bedömningen att vår skola ger medelgoda resultat vara motiverad (Wadensjö, 1992). Spridningen i resultaten är också ofta liten hos oss. Somliga resultat är riktigt bra - t.ex. när det gäller läsförståelse och matematik på naturvetenskaplig och teknisk linje - medan andra är riktigt dåliga - som för matematik för 13-åringarna. För de produktivitetsmässigt kanske mest intressanta ämnena matematik, naturvetenskap och språk (jfr avsnitt 6.1.2) kan sägas att vi ligger mycket eller ganska bra till med just 13-åringarnas matematik som enda undantag. De som läser matematik i Sverige på naturvetenskaplig och teknisk linje är inte heller färre än i t.ex. Japan eller USA.

Det land som har de absolut bästa resultaten är Japan. Där har man också ofta en mycket liten spridning i resultaten. USA har däremot ofta dåliga resultat och också en hög spridning. Detsamma gäller England.

Från annat håll (Drake, 1991) kommer också bedömningen att i USA och England får cirka hälften av en årskull en undermålig utbildning. Till detta kan för USA:s del läggas uppgifter som att en femtedel av befolkningen inte skulle vara läs- och skrivkunnig (Eliasson, 1992; OECD, 1991*c*). I Sverige vet vi att ca 5 % av en årskull avslutar grundskolan med ofullständiga betyg och att ca 20 % av en årskull inte går igenom gymnasieskolan (SCB, 1991*a*). Hela denna problematik med läskunnighet och grupper av elever som slutar skolan utan att egentligen ha lärt sig särskilt mycket borde dock bli föremål för mer inträngande internationella jämförelser. OECD (1992*a*) har påbörjat ett dylikt översiktsarbete, och det är inte ovanligt att man kommer upp i höga tal för bristande läskunnighet, om studierna görs noggrannt.

Exempelvis fann man i Kanada att 7 %, 9 % respektive 22 % av befolkningen befann sig på de tre lägsta läskunnighetsnivåerna, vilka alla bedömdes vara mer eller mindre hämmande.

Högskolan

Högre utbildning definieras ibland som all *eftergymnasial utbildning*, ibland som enbart *utbildning av traditionell universitetskaraktär*. Sverige har en större andel icke-akademisk utbildning i sin eftergymnasiala utbildning än t.ex. Japan, Kanada och USA (se vidare avsnitt 4.2). När OECD inte gör någon distinktion mellan utbildningstyper, t.ex. för Sveriges del, riskerar man där att få med mer icke akademisk eftergymnasial utbildning än i andra länder. Ett motsatt problem är att för t.ex. Tysklands del räknar inte OECD de kortare tekniska högskoleutbildningarna till högskolenivån. I vissa OECD-sammanhang har man dock haft möjlighet att skilja mellan forskarutbildning (ISCED-nivå 7), mer akademisk högskoleutbildning (ISCED-nivå 6) och annan eftergymnasial utbildning (ISCED-nivå 5). Även med denna indelningsgrund kan dock jämförelseproblem kvarstå. Det kan gälla studietider över året och fram till examen och studieresultat, som vi diskuterade tidigare för grund- och gymnasieskolan. EG (IRDAC, 1991) anger exempelvis att i Storbritannien är tiden för akademiska studier mycket kortare än i Tyskland, Italien och Nederländerna. Tyvärr har vi inget internationellt jämförelsematerial för ytterligare indikatorer när det gäller den högre utbildningens kvalitet. Låt oss dock nämna några punkter som förefaller vara intressanta och där vi åtminstone har uppgifter för Sverige som i och för sig kan inge farhågor oberoende av utvecklingen i andra länder.

- Studenternas medelålder. I Sverige har den stigit. I slutet av 1980-talet var andelen högskolestuderande över 25 år drygt 50 % (UHÄ, 1991*b*). Medelåldern för forskarstuderande har också ökat (Fägerlind, 1991).
- Antalet studenter som inte studerar på heltid. I Sverige har det ökat. Över 60 % av studenterna på enstaka kurser (25 % av högskolans utbildning) studerar på deltid (UHÄ, 1991*a*).
- Antalet studenter som inte studerar för examen. I Sverige har det

ökat. I början av 1970-talet studerade tre fjärdedelar av studenterna för att avlägga examen, en siffra som senare sjunkit till en fjärdedel (Fägerlind, 1991).

Vuxenutbildning

Tillgången till internationellt jämförelsematerial när det gäller vuxenutbildningen och dess betydelse för utbildningen i befolkningen och arbetskraften är mycket dålig. I stort sett får vi nöja oss med att ge svenska data en viss internationell punktbelysning. Särskilt svår att komma åt är naturligtvis den informella kompetensuppbyggnaden, som sker både på fritiden och i arbetet. När det gäller detta s.k. självstyrda lärande på *fritiden* kan vi endast göra en viss komplettering för Sverige. OECD har emellertid börjat kartlägga *personalutbildningen*, dvs. den vuxenutbildning som företagen står för. Till de mät- och jämförelseproblem som därvidlag bör observeras hör (OECD, 1991*f*):

- Vem tillfrågas? I Sverige har löpande statistik om personalutbildningen bara tagits in via intervjuer med de *sysselsatta*. I andra länder har man även frågat *arbetsgivare*. Dessa båda typer av material är långt ifrån konsistenta i de länder som genomfört båda typerna av studier.

- Definitionerna av personalutbildning varierar mycket:
  - utbildning utanför arbetsplatsen och/eller på arbetsplatsen
  - formell och/eller informell utbildning
  - strukturerad och/eller ostrukturerad undervisning etc.

- Referensperioden. I de enkäter riktade till de anställda som vi skall jämföra har man i Sverige frågat efter personalutbildningen under de senaste fem månaderna, i Storbritannien och Västtyskland under de senaste fyra veckorna och i Finland det senaste året. USA använder en helt annan typ av definition, nämligen "personalutbildning i nuvarande jobb". I Frankrike frågar man efter den utbildning som pågår vid intervjutillfället. Att hantera dessa skillnader är problematiskt. Å ena sidan har individerna svårt att minnas vad som hänt längre till-

baks i tiden. I Sverige har man exempelvis inte märkt någon större skillnad av en referensperiod på 4, 5 respektive 6 månader. Å andra sidan torde man trots allt fånga in mer utbildning med en referensperiod på ett år än med en på fyra veckor.

- Undersökningsåret är också av betydelse eftersom personalutbildningen ökar snabbt i de flesta länder. I Sverige exempelvis fördubblades den nästan mellan 1987 och 1990, mätt i antal dagar i personalutbildning (SCB, 1992).

- Frågeteknik. I Sverige har man frågat efter den sammanlagda tiden, medan man i andra länder frågat efter tiden på den längsta kursen eller de två eller tre längsta kurserna. I frågeavseende finns också en annan skillnad, nämligen i hur aktiv man är att genom följdfrågor etc. få individerna att erinra sig all personalutbildning. Sverige frågar efter total tid men förefaller inte göra det särskilt "aktivt".

2.3 Sammamfattning

Rapporten handlar om internationella jämförelser inom tre block: ungdomsskolan, högskolan och vuxenutbildningen. Utgångspunkten är därvidlag att vi har något att lära av våra främsta konkurrentländer, som samtidigt är de länder som utbildningsmässigt ligger bäst till. Att formell utbildning inte säger hela sanningen om arbetskraftens kompetens är en annan sak, som man med hjälp av kvalitets- och andra indikatorer får väga in, när man skall dra slutsatser av de internationella jämförelserna beträffande åtgärder.

Grund- och gymnasieskolarna skiljer sig mycket åt mellan länderna i resultat, omfattning, intensitet och inriktning. Den obligatoriska utbildningen är inte särskilt lång i Sverige. Skolåret är dessutom kort och läxläsningen av relativt liten omfattning. Vad beträffar "gymnasieskolans" inriktning ligger Sverige närmare Västtyskland än Japan med mycket praktisk utbildning snarare än teoretisk utbildning. Frågan är dock vilket avseende man skall fästa vid inriktingen och om inte kvaliteten är avgörande för den enskilde i arbetslivet, där det ändå

finns vissa möjligheter att anpassa sig. Bedömningen här är att kvaliteten är viktigare än inriktingen. Indikationerna beträffande kvaliteten i utbildningen ger vid handen att den är medelgod i Sverige, bra i Japan och relativt låg i USA och England. Att sinsemellan rangordna övriga länder förefaller mycket vanskligt.

För *högskolans* del har det varit svårt att hitta internationella indikatorer på kvaliteten. En sak som man i alla fall måste vara observant på när man gör internationella jämförelser är skillnaderna mellan allmän eftergymnasial utbildning och mer traditionell akademisk utbildning. Sverige har en större andel allmän eftergymnasial utbildning i sin högskola än exempelvis Japan, Kanada och USA.

När det gäller *vuxenutbildningen* är det endast för personalutbildningen som det finns ett relativt användbart internationellt jämförelsematerial. Det illustrerar samtidigt väl problemen med att göra jämförelser när man närmar sig det informella lärandet. De internationella jämförelserna av personalutbildningen måste tolkas med stor försiktighet.

3 BEFOLKNINGENS OCH ARBETSKRAFTENS UTBILDNINGSNIVÅ

Först skall vi i avsnitt 3.1 och 3.2 studera den yrkesaktiva *befolkningens* utbildningsnivå i dagsläget. Har vi mer eller mindre utbildning i Sverige än i andra jämförbara länder *totalt sett*?

Om det nu "fattas" utbildning i Sverige, vilken *nivå* rör det sig i så fall om. Primär-, sekundär- eller högskolenivå? Sedan bör vi kontrollera om förhållandena är desamma för *män och kvinnor*. Vidare har vi de olika *åldersgrupperna*. De är intressanta inte minst för att de berättar en hel del om ett lands utbildningshistoria. Alla länderna har genomgått en utbildningsexpansion på 1900-talet, men den kan ha börjat vid olika tidpunkter och varit olika kraftig. Kan vi se någon omedelbar koppling mellan de olika ländernas utbildningsexpansion och den ekonomiska tillväxten?

Efter att ha studerat utbildningen i befolkningen skall vi ta upp liknande jämförelser beträffande *arbetskraften* (avsnitt 3.3 och 3.4). För arbetskraftens del kan det också finnas anledning att gå in på hur de olika utbildningsgrupperna utnyttjas i olika *sektorer*.

Innan vi i avsnitt 3.6 sammanfattar kommer tre kompletteringar - om Norden, det globala perspektivet samt tekniker och forskare - i avsnitt 3.5.

3.1 Den yrkesaktiva befolkningens utbildningsnivå i "dagsläget"

Diagram 3.1 beskriver den yrkesaktiva befolkningens formella utbildning i de av de utvalda 12 länderna som finns med i OECD:s senaste översikt (OECD, 1989*b*). Det enda av dessa länder som saknas är Frankrike.

Sverige, som visas överst till vänster i diagrammet, har ungefär lika stor andel av sin befolkning på den lägsta utbildningsnivån (46 %) som på mellannivån (44 %), medan ett betydligt färre antal befinner sig på

Diagram 3.1 Befolkningens utbildning 1988, 20 år och äldre[A].

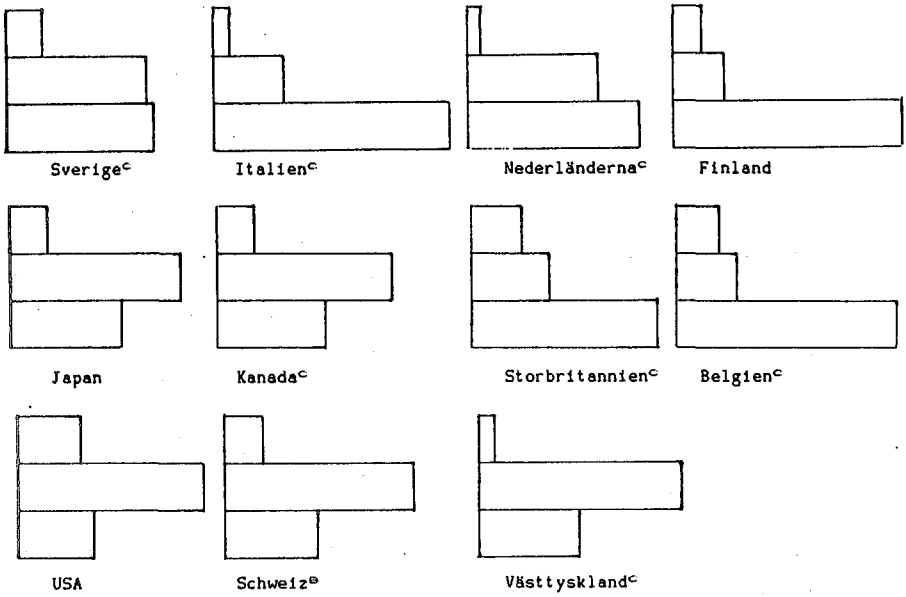

Utbildningsnivåernas definition

I allmänna termer:	I svenska termer:
1 -mindre än sekundärutbildning	-högst gymnasial utbildning 1 år
2 -sekundärutbildning	-gymnasial utbildning längre än 1 år
	-eftergymnasial utbildning högst 2 år
3 -minst en universitetsexamen	-eftergymnasial utbildning längre än 2 år

A I Nederländerna, Italien och Sverige endast -64 år; i Storbritannien -64 år för män och -60 år för kvinnor.
B 1986 C 1987

Källa OECD 1989*b*.

högskolenivån (11 %). Jämfört med detta kan fyra länder, längre ner till vänster i figuren, sägas ha mer utbildning än Sverige (färre på den lägsta nivån och fler på de båda övre nivåerna): Japan, Kanada, Schweiz och USA. Den japanska andelen på universitetsnivån är dock inte särskilt mycket högre än den svenska - närmare bestämt 11,4 % jämfört med 10,9 %. Kanada ligger på 12 %, Schweiz på 13 % och USA på

19 %. Medan Sverige har 46 % på den lägsta nivån har dessa länder 35 %, 33 %, 29 % respektive 23 %.

Tre länder har mindre utbildning än Sverige: Finland, Italien och Nederländerna, medan resterande tre är mer svårbedömda. Belgien och Storbritannien har fler på den högsta nivån men färre på mellannivån. Västtyskland har fler på den mellersta men färre på den högsta. Det senare gäller även om man skulle inkludera dem med kortare teknisk högskoleutbildning på den högsta nivån.

Sex länder har således mer högskoleutbildning än Sverige (Belgien, Japan, Kanada, Schweiz, Storbritannien och USA), och fem länder har mer utbildning på mellannivån (Japan, Kanada, Schweiz, Västtyskland och USA). Det är också samma fem länder som har mindre utbildning än Sverige på den lägsta nivån. Jämfört med de mer avancerade länderna fattas det således utbildning både på mellan- och högskolenivån i Sverige.

Sveriges fördelning innebär en jämntjock bas och en smal topp. Det kan sägas vara typiskt för ett land som kommit "halvvägs" i sin utbildningsexpansion. I en "första fas" har man en mycket bredare grundläggande bas och smalare påbyggnader (jfr Italien, Nederländerna och Finland samt Belgien och Storbritannien). När utbildningsexpansionen nått längre når man det svenska stadiet och därefter en "tredje fas" som karaktäriseras av smal bas, bred mellannivå och smal topp (jfr Japan, Kanada, Schweiz, USA och Västtyskland).

Skillnaderna är ungefär desamma om vi jämför män och kvinnor separat (OECD, 1989*b*). För kvinnorna ser dock situationen i Sverige lite bättre ut än för männen. Det är bara tre länder som har klart mer utbildning än Sverige när det gäller kvinnorna: Kanada, Schweiz och USA. Och Kanada ligger nu bara en tiondel över den svenska andelen på högskolenivån. Japan hamnar i samma kategori som Västtyskland med fler på mellannivån men färre på den högsta nivån.

Låt oss så övergå till åldersgrupperna (OECD, 1989*b*). För männen kan för *Sveriges* del konstateras att för dem som är över 45 år gäller den

"första fasen" av utbildningsexpansionen. Först i åldersgruppen 35-44 år finner man den "jämntjocka" fördelningen som karaktäriserar Sverige totalt sett. 25-34-åringarna är kanske inte helt färdigutbildade, eftersom färre har högre utbildning i den åldersgruppen än i den föregående, men de har ändå mer av den "tredje fasens" profil över sig.

Inte heller 20-24-åringarna verkar vara färdigutbildade. Eller kan det vara så att utbildningsexpansionen upphört i Sverige medan den fortsatt i andra länder? Sverige har en mycket låg andel på den högsta utbildningsnivån i den yngsta åldersgruppen - bara 1,5 %. Japan ligger högst med 15,3 %. Skillnaderna mellan Sverige och de främsta utbildningsländerna är i absoluta tal mycket större för de yngre än för de medelålders. Det är dock inte bara ett svenskt fenomen att medan andelen högutbildade stiger från åldersgrupp till åldersgrupp får man en dämpning redan i 25-34 års åldern. Det gäller faktiskt i alla länder utom i Belgien och Japan. Vi skall dock återkomma till frågorna om utbildningsexpansionen på senare år i kapitel 4.

I *USA* har man den "jämntjocka" fördelningen redan i den äldsta åldersgruppen.

Kanada och *Japan* ligger ca 10 år efter USA och Sverige ytterligare 10 år efter. Vad gäller högre utbildning ligger dock Japan under Sverige i den äldsta åldersgruppen, vilket tyder på att Japan kom igång senare än Sverige med sin högskoleexpansion.

I *Schweiz* och *Västtyskland* dominerar mellannivån redan i den äldsta åldersgruppen medan den högre utbildningen successivt byggs ut i de yngre och snabbare så i Schweiz än i Västtyskland.

I *Italien* och *Finland* dominerar den lägsta utbildningsnivån från äldsta till yngsta åldersgruppen. Detsamma gäller *Belgien* men där kom expansionen på mellan- och högre nivå igång tidigare och har nått längre i de yngre åldersgrupperna. I *Nederländerna* har utbildningsexpansionen på mellannivå börjat tidigare än i Sverige men därefter gått långsammare, varför Sverige hunnit om. På universitetsnivån har Sverige legat över från början.

Storbritannien har en tidig och relativt snabb expansion på universitetsnivån men en långsam på mellannivån.

Utbildningsexpansionen började senare för kvinnorna i de olika länderna, men den har närmat sig männens och skillnaderna minskar över åldersgrupperna. I vissa länder har kvinnorna t.o.m. hunnit om männen. Det gäller för Belgien, Finland, Italien, Kanada och USA, dvs. inte bara i länder som hunnit långt i allmän utbildning. Mycket beror på hur man fördelat satsningarna. I andra länder har kvinnorna åtminstone kommit ikapp - i t.ex. Nederländerna, Schweiz, Sverige och Västtyskland. I Japan och Storbritannien är dylika mönster inte lika tydliga.

Ser man till andelarna lågutbildade i åldersgrupperna över 45 år, är det sju länder som har färre lågutbildade män än Sverige och fem som har färre lågutbildade kvinnor. Vad gäller kvinnorna ligger Sverige i detta fall bättre till än Storbritannien och Nederländerna men liksom för männen sämre till än Japan, Kanada, Schweiz, Västtyskland och USA.

3.2 Uppgifter för tidigare år

Vi har också uppgifter om situationen 1970 i termer av genomsnittligt antal utbildningsår (Diagram B3). Två länder som var med i föregående jämförelse saknas här: Finland och Schweiz. Däremot har Frankrike tillkommit. Osäkerheterna är dock större här än för 1988. I hälften av fallen handlar det om uppskattningar. Vidare handlar det i två fall om uppgifter för arbetskraften och inte för befolkningen (Sverige och Nederländerna) och för den högre utbildningen i de flesta fallen om all högskoleutbildning men vad gäller Italien, Kanada och Sverige enbart akademisk utbildning.

För Sveriges del bör dock dessa osäkerheter inte innebära särskilt mycket för de totala siffrorna. De kan bli något överdrivna jämfört med de andra ländernas. I allmänhet är utbildningen i befolkningen lägre än i arbetskraften men i Sverige är skillnaderna små (jfr avsnitt 3.3). Vad gäller den högre utbildningen kan vi få något oför-

månligare siffror än andra länder. Som framgår av diagrammet spelar dock den högre utbildningen 1970 en relativt liten roll.

Mot denna bakgrund framstår Sveriges position som ganska prekär 1970 eftersom vi då för den yrkesaktiva befolkningen 25-64 år hamnar näst sist före Italien. Hade Finland funnits med skulle Finland nog liksom Italien legat efter Sverige. Finland hade ju inte mer utan mindre utbildning än Sverige i de äldre åldersgrupperna. Däremot kan vi nog dra slutsatsen att hade Frankrike varit med i jämförelsen för 1988, hade Frankrike legat bättre till än Sverige även där. Frankrike har ju ganska mycket mer utbildning än Sverige också i den yngsta åldersgruppen 1970, dvs gruppen 25-34 år.

Om vi håller oss till samma typ av jämförelser som vi gjorde tidigare, dvs. jämför utbildningsnivå för utbildningsnivå, har de länder som 1988 hade mer utbildning än Sverige - Japan, Kanada och USA - fortfarande mer. För Kanadas del innebär dock detta inte mer på högskolenivån än att man ligger jämsides med Sverige. Schweiz finns inte med 1970. Belgien och Nederländerna måste emellertid rangordnas före Sverige 1970, medan situationen för Storbritannien och Västtyskland i detta fall liksom för 1988 inte kan bestämmas entydigt. Skillnaden skulle alltså vara att mellan 1970 och 1988 skulle Sverige helt ha gått om Nederländerna och delvis gått om Belgien. I det förra fallet har vi gått om både på hög- och mellannivån men i det senare bara på mellannivån.

Ser man till rangordningen för den högre utbildningen, ligger Belgien, Frankrike, Japan, Nederländerna och USA högre än Sverige. Kanada ligger på samma nivå som Sverige. Jämfört med uppgifterna för 1988 betyder det att Kanada dragit ifrån och Storbritannien gått om oss till 1988 medan vi gått om Nederländerna.

Går vi så över till *åldersgrupperna* och börjar med gruppen 65-74 år, som är född 1896-1905, ser vi igen att Sverige ligger näst sämst till. Rangordningen mellan de andra länderna är dock lite annorlunda. Storbritannien ligger före USA, och Japan ligger fyra från slutet, dvs. bara före Italien, Nederländerna och Sverige. I den yngsta åldergrup-

pen, 25-34 år, har USA ledningen och Japan ligger också i täten. Sverige har gått om Västtyskland.

Sammanfattningsvis ligger USA bra till redan i början av 1900-talet och har ökat sitt försprång. Japan har gjort en mycket stor satsning och avancerat från ett av de sämre utbildningsländerna till ett av de bättre. Detta har skett med bevarad kvalitet i skolutbildningen, medan USA endast tycks ha behållit sitt försprång till priset av försämrad kvalitet. Storbritannien däremot förefaller vara ett gammalt utbildningsland som allt mer halkat efter.

Ett annat intressant fenomen som vi kan se i åldergruppen 65-74 år är att Sverige har ganska mycket primärutbildning i befolkningen. Vi ligger fyra efter Belgien, Nederländerna och Storbritannien. Antagligen är detta ett resultat av den tidiga introduktionen av folkskolan i Sverige. En spekulation man således kan göra är följande: Sverige satsade tidigt på folkskolan. Det hade vi ekonomisk nytta av långt in på 1900-talet.

Ett visst stöd för denna hypotes får man hos Sandberg (1979). Vid mitten av 1800-talet och en bit framåt i tiden var Sverige det land i Europa som hade den högsta läskunnigheten. Sverige var det enda europeiska land som kunde mäta sig med USA. Även vad gäller utbildning på mellan- och högre nivå låg Sverige mycket bra till. Uppbyggnaden av detta kunskapskapital i befolkningen kan inte kortsiktigt ha varit särskilt lönsam men kom sedermera väl till pass och skulle delvis kunna förklara den snabba ekonomiska utvecklingen i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet. Wadensjö (1992) anför en annan hypotes, nämligen kopplingen mellan utbildningssystemets tidiga och fortsatta expansion under 1900-talet och den snabba ekonomiska utvecklingen fram till 1970-talet. Här finns dock inte samma stöd i den relativa internationella utvecklingen av utbildningen i befolkningen, med Sveriges expansion koncentrerad till 1970- och 1980-talen, att falla tillbaka på (se vidare kapitel 4).

3.3 Arbetskraftens utbildningsnivå

Vi skall börja med ett OECD-material för år 1987. De länder vi nu kan jämföra är Japan, Kanada, Storbritannien, Sverige, Västtyskland och USA, dvs. sex länder i stället för elva som ovan. Första frågan blir då om vi ligger bättre till vad gäller arbetskraften än befolkningen? Vi är också intresserade av läget i de olika branscherna.

Sverige har ungefär samma nivå på utbildningen i arbetskraften som i befolkningen. Alla de länder vi kan jämföra med - Japan, Kanada, USA, Storbritannien och Västtyskland - har mer utbildning i arbetskraften än i befolkningen. Sverige ligger alltså sämre till vad gäller arbets-

Tabell 3.1 Utbildningen i arbetskraften 1987 totalt samt på branscher och utbildningsnivåer, procentuell fördelning.

Land Utb nivå	Totalt	Jord- bruk	Tillv ind	Byggn ind	Hotell, handel m. m.	Transp, kommu- nik	Förs, bank m. m.	Övr serv
Japan								
1	29,2	66	32	44	23	28	10	17
2	56,3	33	56	47	64	63	63	58
3	14,5	1	12	9	13	9	27	25
Kanada								
1	23,8	49	31	36	24	24	9	18
2	61,5	47	61	60	69	68	73	57
3	14,7	4	8	4	7	8	18	25
Storbritannien								
1	56,2	75	58	47	72	63	50	47
2	26,8	19	32	44	22	30	25	20
3	17,0	6	10	9	6	7	25	33
Sverige								
1	44,1	68	50	46	53	52	31	36
2	44,8	30	45	52	42	44	52	44
3	11,1	2	5	2	5	4	17	20
Västtyskland								
1	22,5	51	27	24	24	20	11	16
2	71,2	48	70	75	74	79	81	69
3	6,3	1	3	1	2	1	8	15
USA								
1	16,4	33	21	25	22	12	5	12
2	60,2	57	61	66	65	70	65	53
3	23,4	10	18	9	13	18	30	35

Utbildningsnivåerna är desamma som i diagram 3.1.

Källa OECD 1989*b*.

kraften än vad gäller befolkningen. Placeringen blir fortfarande efter Japan, Kanada och USA, medan relationen till Storbritannien och Västtyskland inte heller här är entydig.

Att vi inte får samma utbildning i arbetskraften som i befolkningen beror på sysselsättningsfrekvenserna i de olika utbildningsgrupperna. I Sverige har vi totalt sett, och då också i de lägre utbildningsgrupperna, en jämfört med andra länder hög sysselsättningsfrekvens. Skillnaderna är speciellt stora mellan kvinnorna i de olika länderna. Den något högre utbildningsnivån hos de svenska kvinnorna mer än uppvägs av deras högre sysselsättningsfrekvens i de lägre utbildningsgrupperna (OECD, 1989*b*).

Precis som för befolkningen har Japan, Kanada, Storbritannien och USA fler högutbildade i arbetskraften än Sverige. Västtyskland har färre. Fler på mellannivå och färre på den lägsta nivån har Japan, Kanada, Västtyskland och USA men inte Storbritannien.

Beträffande *branscherna* gäller att andelen högutbildade av arbetskraften är högst i tjänstesektorerna, speciellt i den övriga serviceverksamheten. De lågutbildade återfinns framför allt i jordbruksektorn, som kraftigt minskat och därmed fått en mindre förmånlig åldersstruktur än andra branscher. Även i branscher som byggnadsindustri och tillverkningsindustri finns dock relativt många lågutbildade.

Dessa mönster går igen i Sverige om än på en lägre nivå. Om vi jämför med USA förefaller vi i absoluta tal, givet vår totalt sett lägre andel högskoleutbildade, ligga efter vad gäller andelen högutbildade inom annan serviceverksamhet (inklusive offentlig förvaltning) samt transport och kommunikation och tillverkningsindustri. Annan serviceverksamhet dyker på liknande sätt upp som den mest underförsörjda sektorn i jämförelse med Kanada och Storbritannien. Jämfört med Japan är rangordningen för underförsörjda sektorer: försäkringsbolag m.m., hotell-, handel m.m., tillverkningsindustri samt byggnadsindustri.

I förbigående kan det vara värt att påpeka att för de länder där man kan göra en uppdelning av annan serviceverksamhet på privata och

offentliga tjänster, dvs. för Japan, Kanada och USA, visar det sig att i Kanada och USA har de privata tjänsterna en högre andel högutbildade än de offentliga medan motsatsen gäller i Japan. Hela detta problemkomplex med den privata och offentliga tjänstesektorn skulle dock förtjäna att närmare undersökas. Storleken och inriktningen på respektive sektor är viktiga faktorer. I Sverige har vi en stor offentlig sektor med mycket "tjänster" och en hög andel kvinnor.

3.4 Tidigare uppgifter om arbetskraftens utbildning

För 1960 har vi för vissa av de aktuella länderna uppgifter om andelen av de anställda som hade universitetsexamen dels totalt, dels i olika branscher (Tabell B4). Sverige har mindre högre utbildning i arbetskraften 1960 än Frankrike, Japan, Kanada, USA och Storbritannien men mer högre utbildning än Nederländerna. Det är alltså samma länder som har mer utbildning än Sverige 1987 som 1960, i den mån vi kan jämföra.

Branschmässigt ligger precis som 1987 tyngdpunkten för de högutbildade på tjänstesektorn följd av handel och industri. Liksom 1987 verkar det fattas mest högutbildade i Sverige jämfört med USA i tjänstesektorn och jämfört med Japan i handel och därefter industri och tjänster.

3.5 Kompletterande uppgifter om befolkningens och arbetskraftens utbildning

3.5.1 Norden

Det nordiska materialet (Tabell B5) ger ungefär samma bild som OECD-uppgifterna beträffande relationen mellan Finland och Sverige. Sverige har fler högutbildade än Finland och färre lågutbildade.

Också jämfört med Danmark och Norge har Sverige fler högutbildade, både akademiker och icke akademiker. Det gäller framför allt kvinnorna. För de manliga akademikerna ligger Sverige och Danmark på samma nivå och för de manliga icke akademikerna Norge och Sverige.

Att Sverige har fler högutbildade gäller också i allmänhet för de två åldersgrupper som kan urskiljas. Undantagen finns enbart bland de äldre och i förhållande till Danmark och Norge och kan bero på att i Sverige startade utbildningsexpansionen senare. Någon avmattning av den för svensk del syns inte heller i den yngsta åldersgruppen men den är här 25-44 år.

3.5.2 Global översikt

UNESCO-statistiken gör det möjligt att jämföra utbildningen i befolkningen världen över. Vi har samlat in tillgängliga uppgifter för alla större länder i Afrika, Nord- och Sydamerika, Asien, Europa, Oceanien och inom före detta Sovjetunionen. Eftersom utbildningsnivån i allmänhet är låg i världen har vi koncentrerat oss på andelarna med högst primärskoleutbildning (inklusive dem som helt saknar utbildning). För de mer utvecklade länderna passar dock den här typen av stastistik rätt illa, och de har inte alltid kunnat särredovisa primär- och sekundärutbildningen. För våra 12 jämförelseländer har vi därför även tagit med uppgifter om den högre utbildningen också för att kontrollera om de stämmer med våra tidigare siffror (UNESCO, 1991). Rangordningsmässigt är, med vissa undantag, så i huvudsak fallet. Vår bedömning är därför att inom vissa marginaler kan UNESCO-uppgifterna ge upplysningar om ländernas relativa position.

Få länder har då lika mycket utbildning och så få lågutbildade som vi och de främsta av våra jämförelseländer. Det handlar om några ytterligare OECD-länder - Norge, Österrike, Australien och Nya Zeeland - samt vissa central- och östeuropeiska länder - Tjeckoslovakien, Östtyskland[1], Ungern samt före detta Sovjetunionen med Vitryssland och Ukraina. Till dessa kommer Israel och Sydkorea. Som vi såg tidigare bör också Danmark räknas hit, även om uppgifter saknas för Danmark i UNESCO-statistiken. För Estland och Lettland kan tilläggas att 12 % av befolkningen äldre än 15 år har universitetsutbildning. Därmed hamnar dessa länder också på en ganska avancerad nivå, även om de bara säges ligga på tionde plats bland de före detta sovjetiska delrepublikerna (Van Arkadie & Carlsson, 1991). Motsvarande UNESCO-siffror är för

Tjeckoslovakien, Östtyskland, Ungern, före detta Sovjetunionen, Vitryssland och Ukraina 6 %, 17 %, 7 %, 14 %, 8 % respektive 7 %.

3.5.3 Tekniker och forskare

EG har undersökt andelen ingenjörer i arbetskraften för början av 1980-talet (Tabell B6). Genomsnittet i EG låg då på 1,4 %. En motsvarande siffra för Sverige skulle vara 2,1 % (Ohlsson, 1991). Den är visserligen tagen ur ett annat sammanhang, vilket gör att en jämförelse med EG-siffrorna får göras med viss försiktighet, men den skulle placera Sverige i höjd med de mest avancerade EG-länderna, före USA och inte så långt efter Japan. Genomsnittligt sett ligger EG-länderna på samma nivå som USA men långt under Japan.

Motsvarande siffror finns också för insatsen av forskare i ekonomin, uttryckta i heltidsekvivalenter, och då för fler länder. Forskarandelen har stigit snabbt i de flesta länder. Högst ligger USA och Japan med andelar på över 7 forskare per 1 000 i arbetskraften men sedan kommer tre länder, däribland Sverige, med andelar kring 5 per 1 000. Med vårt sätt att redovisa, dvs. jämföra med konkurrentländer, kan man säga att Sverige ligger bra till men inte helt i topp (Tabell B7). Diagram 3.2 visar den typ av uppställning på stora, medelstora och små ekonomier, som OECD gör. Då framstår Sverige som ledande nation bland de medelstora.

3.6 Sammanfattning

Befolkning

- Sverige ligger i dagsläget inte i topp utbildningsmässigt när det gäller våra 12 jämförelseländer. Kvantitativt bättre till ligger Japan, Kanada, Schweiz och USA med färre lågutbildade och fler högutbildade. Frankrike gör det förmodligen också. Kvalitativt kanske man kan ifrågasätta USA:s placering. Västtyskland har också en relativt stark position med få lågutbildade. Inklusive Frankrike och Västtyskland skulle Sverige ligga på sjunde plats bland de 12 undersökta länderna.

Diagram 3.2 Totalt antal FOU-vetenskapsmän och -ingenjörer per 1 000 i arbetskraften.

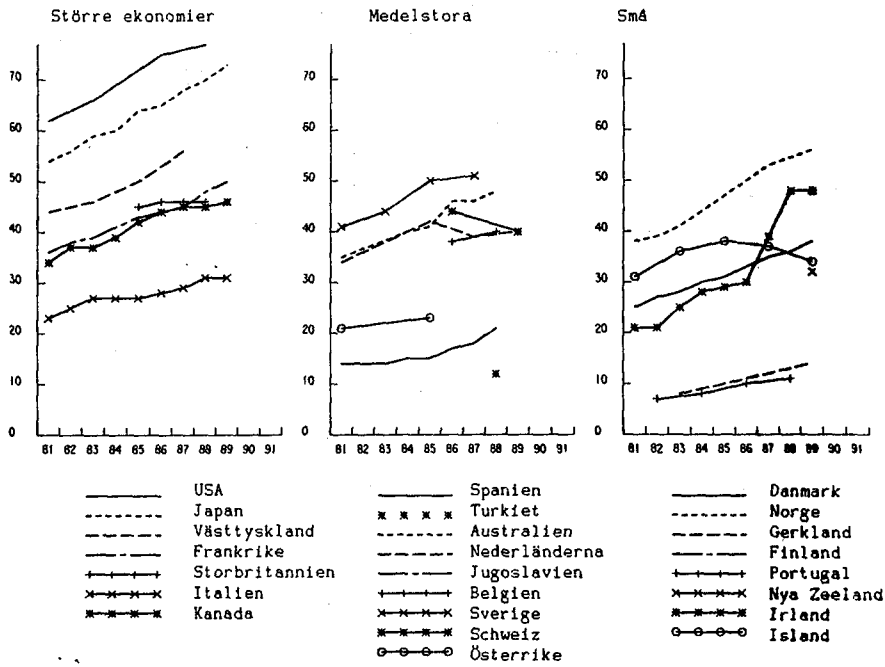

Källa OECD STIID data bank, okt 1991.

- Bland 11 av jämförelseländerna, dvs. de 12 minus Frankrike, ligger Sverige för andelen högskoleutbildade på sjunde plats och på mellannivån på sjätte plats.
- Både för män och kvinnor saknas det utbildning, marginellt något mer för männen än för kvinnorna.
- I topp förefaller vi dock inte ha legat någon gång på 1900-talet. Situationen synes rangordningsmässigt snarare vara lite bättre nu än 1970.
- Kanske låg vi i topp med folkskolan på 1800-talet. Detta kan ha varit en viktig förutsättning för vår snabba ekonomiska tillväxt under början av 1900-talet. På samma sätt kan amerikanarna ha haft nytta av sin tidiga utbildningsexpansion under början och mitten av 1900-talet.

medan det nu är japanerna som skördar frukterna av sin något senare men både kvantitativa och kvalitativa utbildningsexpansion.

- I åldersgrupperna över 45 år är det fem länder som har färre lågutbildade både bland männen och kvinnorna än Sverige: Japan, Kanada, Schweiz, Västtyskland och USA. För männens del tillkommer dessutom Nederländerna och Storbritannien. Fler lågutbildade män i den åldern än Sverige har bara Belgien, Finland och Italien.
- I Sverige är vi dåliga på att få upp universitetsutbildningen i unga år.

Arbetskraft

- Sverige har ungefär samma nivå på utbildningen i arbetskraften som i befolkningen. Alla de länder vi kan jämföra med - Japan, Kanada, USA, Storbritannien och Västtyskland - har mer utbildning i arbetskraften än i befolkningen. Rangordningen blir dock densamma som för befolkningen.

Arbetsmarknadens sektorer

- Beträffande arbetsmarknadens olika sektorer utgör de högutbildade större andelar av arbetskraften i servicesektorn och offentlig förvaltning än i andra sektorer i Sverige liksom i Japan, Kanada, Storbritannien, Västtyskland och USA.
- Om vi jämför med USA förefaller vi i absoluta tal, givet vår totalt sett lägre andel högskoleutbildade, ligga efter vad gäller andelen högutbildade inom s.k. annan serviceverksamhet, vilken inkluderar offentlig förvaltning, samt transport och kommunikation och tillverkningsindustri. Annan serviceverksamhet dyker på liknande sätt upp som underförsörjd i jämförelse med Kanada och Storbritannien. Jämfört med Japan är rangordningen för underförsörjda branscher: försäkringsbolag m.m., hotell-, handel m.m., tillverkningsindustri samt byggnadsindustri.

Tekniker och forskare

- Vad gäller antalet ingenjörer i befolkningen ligger Sverige i nivå med ledande EG-länder, före USA och inte långt ifrån Japan.
- Sverige är, på per-capita basis, en ledande nation bland små och medelstora nationer när det gäller forskare. Jämfört med de stora,

vilka råkar vara våra främsta konkurrenter, ligger vi inte riktigt i topp men väl på delad tredjeplats.

Sverige i Norden

Grovt sett ligger Danmark, Norge och Sverige på samma utbildningsnivå, medan Finland ligger något sämre till. Sverige ligger dock, tätt följt av Norge, bäst till vad gäller de högutbildade.

Sverige i världen

Det finns många länder i världen som har mindre utbildning än Sverige. Till dem som ligger i nivå med våra 12 jämförelseländer hör ytterligare några OECD-länder - Danmark, Norge, Österrike, Australien och Nya Zeeland - samt vissa central- och östeuropeiska länder - Tjeckoslovakien, Östtyskland[1], Ungern samt före detta Sovjetunionen med Vitryssland, Ukraina, Estland och Lettland. Till dessa kommer Israel och Sydkorea.

4 FÖRÄNDRINGARNA I BEFOLKNINGENS OCH ARBETSKRAFTENS UTBILDNING

För att jämföra förändringarna i befolkningens och arbetskraftens utbildningsnivå i olika länder skall vi studera två typer av material. Det första gäller direkt avläsbara förändringar i befolkningens och arbetskraftens utbildningsnivå. Det andra är uppgifter om hur många som för närvarande befinner sig i utbildning på de olika nivåerna, vilket säger något om de kommande årliga tillskotten.

4.1 Förändringar i befolkningens och arbetskraftens utbildningsnivå

När OECD tog fram det material vi använt oss av i kapitel 3 för att beskriva de olika ländernas aktuella utbildningssituation, frågade man också efter uppgifter från ett tidigare år. För sju länder fick man in användbara uppgifter om befolkningen och för sex om arbetskraften. Skillnaderna i vilket tidigare år man lämnade uppgifter om var dock så stora att dessa uppgifter inte kunde användas för jämförelser i sig. Förändringstakter för 1980-talet kunde dock räknas ut och trots allt anses relativt jämförbara. Det är dessa uppgifter som återfinns i tabell 4.1.

Som synes har för *befolkningens* del minskningarna på den lägsta utbildningsnivån varit störst i Japan och USA följda av Sverige och Kanada. På högskolenivån går förändringarna snabbast i Sverige. Därefter kommer Kanada, Japan och Italien. Även på mellannivå tillhör Sverige de länder som ligger bäst till (OECD 1989*b*).

Ett tidigare OECD-material (1974) ger också vid handen att redan under 1960-talet hade Sverige en snabbare tillväxt i befolkningens utbildning på mellannivå än OECD-genomsnittet. Tillväxttakten i Sverige var också högre än den i alla de länder som finns med i tabel 4.1 (med undantag för Italien). Denna utveckling fortsatte sedan under 1970-talet, men då hade man också kommit upp i en snabbare tillväxttakt än

Tabell 4.1 Förändringar i befolkningens och arbetskraftens utbildning under 1980-talet inklusive fördelning på vissa branscher, årlig procentuell förändringstakt.

	Belg	Ital	Japan	Kanada	Storbr	Sverige	Västty	USA
Bef utb nivå 1	-1,3	-1,3	-2,8	-2,5	-	-2,7	-2,2	-2,8
utb nivå 3	3,1	3,6	3,6	4,0	-	5,6	2,8	-3,3
Arbetskr utb nivå 1								
Näringsliv tot			-7,3	-5,4	-3,5	-6,7	-2,9	-5,6
Jordbruk			-6,0	-5,5	-5,2	-11,7	-5,1	-6,3
Tillverk ind			-7,3	-5,6	-4,0	-7,3	-2,8	-5,6
Byggnadsind			-6,6	-5,2	-1,9	-6,7	-1,9	-5,6
Hotell, handel m.m.			-6,6	-5,3	-3,8	-6,8	-2,0	-4,3
Transport m.m.			-6,6	-5,5	-3,2	-5,6	-2,3	-7,6
Försäkr, bank m.m.			-6,3	-4,5	-3,4	-5,6	-2,9	-5,8
Övr service			-6,8	-4,6	-3,2	-5,0	-2,2	-5,5
Arbetskr utb nivå 3								
Näringsliv tot			4,3	4,0	3,5	5,1	2,5	4,0
Jordbruk			4,0	7,0	2,4	7,2	9,9	7,5
Tillverk ind			3,7	5,1	4,7	6,7	6,9	5,8
Byggnadsind			3,4	4,4	4,7	4,5	6,2	4,4
Hotell, handel m.m.			3,2	5,2	2,7	6,2	5,2	4,4
Transporter m.m.			2,8	5,1	0,3	9,0	5,1	6,9
Försäkr, bank m.m.			4,0	5,1	3,6	5,3	3,1	3,7
Övr service			3,4	2,7	2,0	2,9	-0,3	2,4

Utbildningsnivåerna är desamma som i diagram 3.1.

Källa OECD 1989*b*.

OECD-genomsnittet för högskolan en utveckling som således fortsatte på 1980-talet.

Förändringarna har oftast varit större för *arbetskraften* än för befolkningen, vilket kan förklaras av ökande förvärvsintensitet bland grupperna med längre utbildning förutom det utökade utbudet av högre utbildning i befolkningen. Vad gäller minskningen av de lågutbildade i arbetskraften under 1980-talet ligger Japan främst. Därefter kommer Sverige, USA och Kanada. Även här leder Sverige vad gäller ökningen av de högutbildade följt av Japan, Kanada och USA, men skillnaderna är inte så stora med årliga ökningar på 5,1 % för Sverige och 4,3 % för Japan och 4,0 % för Kanada och USA. Våra data i föregående kapitel visar också att denna och tidigare satsningar hade till effekt att för hela perioden 1960-1987 hade Sverige en av de högsta tillväxttakterna

för högutbildade, vilket dock inte hindrade att skillnaderna ökade i absoluta tal.

Vad beträffar *branscherna* är en genomgående tendens i alla länderna på 1980-talet att i jordbruket minskar andelarna lågutbildade och ökar andelarna högutbildade mest. Även i industrin är dock dessa förändringar ofta relativt stora. Tillväxttakten är mer dämpad i tjänstesektorerna med vissa undantag för försäkringsbolag m. m. Dessa mönster går igen även i Sverige.

Våra data från föregående avsnitt avseende hela perioden 1960-1987 visar också vad gäller branscherna att den snabba svenska expansionen av högutbildade spred sig ungefär på samma sätt över de olika sektorerna som i andra länder. Den gick inte i oproportionerlig grad till tjänstesektorn. Proportionellt har industrin och handeln ökat sina högutbildade ungefär i takt med genomsnittet, medan tjänstesektorn inte gjort det. I absoluta tal har dock ökningen av andelen högutbildade varit högre i tjänstesektorn än i de båda andra sektorerna. De relativa bristsektorerna i Sverige vid periodens slut förblir därför snarare tjänstesektorerna än industrin (jfr Eliasson, 1992 och Söderström, 1992, för motsatta slutsatser).

Även om vi inte har prognoser för olika länder kan det ändå vara bra att titta på vissa prognoser för Sverige för att se om något uppseendeväckande skulle vara under uppsegling. Det kan också vara bra att ange vårt utgångsläge i siffror för att få en uppfattning om absoluta storheter.

I Sverige fanns i slutet av 1989 i befolkningen 16-64 år nästan en miljon innevånare med bara folkskola och nästan två miljoner med högst grundskola (Tabell B7). Av de senare är ungefär hälften i åldern 45-64 år. Numera påbörjar emellertid varje år ca 90 % av respektive årskull gymnasieskolan och ca 80 % avslutar den. Men det betyder ändå att 20 % av varje årskull kommer ut på arbetsmarknaden med en relativt låg utbildning. Självfallet har de unga betydligt mer utbildning än de som lämnar arbetsmarknaden.

En prognos med inriktning på de lågutbildade och baserad på effekterna av hittillsvarande tendenser visar en successiv höjning av befolkningens utbildningsnivå men inga dramatiska förändringar (Diagram B8). Ändå finns år 2010 endast ca 200 000 av folkskolegruppen, dvs. de verkligt kortutbildade, kvar. Deras andel av befolkningen 16-64 år skulle därmed vara nera i 4 % år 2010. Andelen med mer än 2 års gymnasieutbildning prognosticeras till 43 %. Grundskolegruppen med 9-10 års utbildning förväntas inte minska nämnvärt förrän efter år 2000.

En annan prognos ger utvecklingen för de högskoleutbildade givet 1991 års dimensionering av högskolan (Diagram B9). Utvecklingen här ser allvarligare ut. De snabba utvecklingstakterna från 1970- och 1980-talet förutses stanna av efter sekelskiftet. Enbart för att ersätta de nyblivna pensionärerna - 1940-talets stora kohorter - behövs att uppemot hälften av varje årskull högskoleutbildas (Wetterberg, 1991). Det är dock möjligt att en minskning av stocken högskoleutbildade och akademiker skulle kunna undvikas, om besluten om högskolans utvidgning såsom de ser ut för budgetåret 1992/93 blir bestående och följs upp. På liknande sätt kan också prognosen ovan påverkas av de satsningarna på gymnasieskolan som sker inför budgetåret 1992/93.

4.2 Tillskotten till arbetsmarknaden

Tabell 4.2 ger oss en översikt av pågående utbildningsinsatser i olika länder. Första delen av tabellen handlar om 17-åringarna och den känner vi igen från avsnitt 2.2.3. Här har tabellen kompletterats med motsvarande siffror för 21-åringarna och 24-åringarna och hela åldersgruppen 3-24. Ett genomgående drag i alla länderna är att utbildningsandelarna minskar med åldern. Låt oss först se på totalbilden, dvs. hela gruppen 3-24-åringar. Här har Sverige faktiskt den lägsta andelen av alla länder. 1986 delar Sverige visserligen den platsen med Finland, Italien och Schweiz, men 1975 intog Sverige den ensam.

I vilka åldersgrupper är det då som Sverige har relativt sett lite utbildning? Det är dels i de yngsta, dels i de äldre. Som vi tidigare konstaterat börjar vi sent i skolan men ligger ganska bra till vad

gäller 17-åringarna, "bara" efter Belgien, Japan, Schweiz och USA och med Västtyskland tätt inpå oss. Sedan blir det allt sämre. För 21-åringarna har vi inte längre några uppgifter för Japan, men här hamnar vi på tredje plats från slutet endast före Schweiz och Storbritannien. För 21-åringarna bör man dessutom hålla i minnet att inte alla befinner sig i högre utbildning, utan somliga kan vara kvar i gymnasieskolan. Sverige tillhör de länder där detta är vanligt. Över 40 % kvar i gymnasieskolan har Finland, Schweiz och Sverige.

För 24-åringarna ligger Sverige lite bättre till: efter Belgien, Finland, Västtyskland och USA, men på samma nivå som Kanada och Nederländerna och före Schweiz och Storbritannien.

Tabell 4.2 Andelar i utbildning i olika åldersgrupper, 1987-88 samt 1975 och 1986.

	17 år	varav deltid	21 år	24 år	3-24 år 1975	1986	varav deltid
Belgien	93	5	29	13	24	24	4
Finland	-	-	12	12	21	20	-
Italien	-	-	-	-	23	20	-
Japan	89	2	-	-	22	22	2
Kanada	76	0	26	11	28	24	6
Nederländ	79	0	25	11	28	25	11
Schweiz	85	57	9	2	22	20	19
Storbritan	52	18	5	3	24	22	16
Sverige	83	..	11	11	19	20	-
Västtysk	82[A]	0	23	16	24	21	0
USA	89	0	30	13	28	24	9

A Västtysklands lärlingar betraktas som heltidsstuderande.

Källa OECD 1990.

Vi kan också se lite mer i detalj på strömmarna till och från högskolan (jfr Tabell B10). Eftersom få går på de teoretiska linjerna i Sverige, är det en mycket liten andel av den aktuella åldersgruppen som blir behörig att söka till högskolan från dessa linjer i Sverige. Lägre siffra har bara Italien, medan Frankrike ligger på samma nivå som Sverige.

Andelen som går till icke akademisk eftergymnasial utbildning blir däremot mycket hög i Sverige, 56 %, vilket är mer än dubbelt så mycket som i det land som ligger närmast intill, Finland. I linje med den låga andel som avslutar gymnasieskolan på teoretiska linjer blir dock andelen som påbörjar akademisk utbildning låg i Sverige. Endast Nederländerna har en lägre siffra. Men totalsiffran för påbörjade eftergymnasiala studier blir hög i Sverige, högst bland de länder som finns med i tabellen.

Andelen som tar en examen i icke akademisk eftergymnasial utbildning i Sverige ligger också högst, men här är avståndet till de närmaste länderna, Finland och Nederländerna, inte alls lika stort som för andelen som går till den typen av utbildning - bara två procentenheter. Den svenska icke akademiska eftergymnasiala utbildningen tycks således vara mindre inriktad på att ge examina.

Vad gäller akademiska examina ligger naturligtvis länder som Japan, Kanada och USA bättre till än Sverige men här har vi i alla fall bättre resultat än Finland, Italien, Nederländerna, Schweiz och Västtyskland. I Sverige har dock högskoleexaminationen planat ut eller sjunkit på senare tid vad gäller akademiska examina och annan eftergymnasial utbildning (jfr även Diagram B11; af Trolle, 1990). I många andra länder ökar examinationen både för akademisk och annan eftergymnasial utbildning. För den akademiska examinationen gäller det Belgien, Japan, Kanada, Nederländerna, Schweiz, Storbritannien och USA. När det gäller examina i forskarutbildningen ligger Sverige näst sist, dvs. före Finland. En obetydlig ökning registreras för Sverige mellan 1975 och 1986.

Mot denna bakgrund bör nog de lägre utbildningssiffrorna i kapitel 3 för de yngre åldersgrupperna i Sverige tolkas som effekter dels av att alla inte är färdigutbildade, dels av att utbildningsexpansionen stagnerat. I andra länder rör det sig snarare om fördröjningar. De yngre generationerna lär där bli mer välutbildade än de äldre. Som tidigare nämnts har emellertid en utvidgning av högskolan nyligen inletts, vars långsiktiga effekter blir beroende av om den blir bestående och fortsätter.

Slutligen ger vi vissa upplysningar om den teknisk-naturvetenskapliga andelen av högskoleutbildningen (Tabell B12). Visserligen är vi i ett internationellt perspektiv underförsörjda med akademisk utbildning i Sverige, men frågan är om detta gäller just den teknisk-naturvetenskapliga högre utbildningen. Utifrån de preliminära och inte heltäckande uppgifter vi fått in kan man konstatera att Sverige har gjort stora teknisk-naturvetenskapliga satsningar oavsett om de mäts med andelen av de nyinskrivna, av en årskull, av examina eller av 25-34 åringarna. Inom EG klagar man också över att andelen studenter som går till de teknisk-naturvetenskapliga områdena minskar (COM(91) 349), men även här saknas ordentliga internationella jämförelser.

4.3 Sammanfattning

- Tillväxttakten i befolkningen för utbildade på mellan- och högskolenivå och minskningstakten för lågutbildade har varit hög i Sverige de senaste decennierna jämfört med andra länder. Redan på 1960-talet låg Sverige bra till vad gäller ökningen på mellannivån. På 1970-talet kom tillväxttakten för högskolenivån upp bland de högsta och detta har fortsatt på 1980-talet. Att dessa insatser inte avsatt större spår i Sveriges plats i rangordningen av länder efter utbildningen i befolkningen beror på att aggregatet som skall påverkas är så stort, att skillnaderna i tillväxttakter trots allt varit relativt små och att Sverige inte i varje enskilt fall ligger högst.

- Tillväxttakterna i Sverige för högutbildade i olika branscher har förändrats ungefär som i andra länder. Expansionen av högutbildade i Sverige har därför i internationellt perspektiv inte i oproportionerlig grad gått till tjänstesektorn.

- Högskoleexpansionen har nu börjat svikta. Det var de tidigare höga tillväxttakterna som gjorde att vi kunde behålla vår position och något närma oss resultaten för befolkningen i våra främsta konkurrentländer.

- Utbildningsintensiteten och 1991 års prognoser för utbildningssystemets "output" tydde inte på något trendbrott till det bättre för Sveriges del. Snarare hade det börjat utveckla sig till det sämre. Om det inte skall bli värre, måste utbyggnaden av gymnasieskolan och högskolan fortsätta.

- I Sverige börjar vi sent med utbildningen men håller på relativt länge. Detta gör att andelen i åldersgruppen 3-24 år som studerar blir mycket låg, bland de lägsta. Däremot har vi ganska många kvar i utbildning bland 24-åringarna. Snarare är det bland 18-21-åringarna (gymnasieskolan och övergången gymnasieskola-högskola) än bland 24-åringarna och 17-åringarna som det fattas utbildning i Sverige.

- En hög andel av en årskull går i Sverige till eftergymnasial utbildning. Beträffande inriktningen kan sägas att vi har en extremt hög andel som går till icke akademisk utbildning. Till akademisk högskoleutbildning går en mycket liten andel. Här ligger vi näst sist bland de 9 av våra 12 jämförelseländer som vi har uppgifter om.

- Även vad gäller forskarutbildningen ligger vi dåligt till, på näst sista plats bland 11 av våra 12 jämförelseländer.

- Vi har således ett underskott också vad gäller akademisk utbildning och forskning. Den teknisk-naturvetenskapliga högre utbildningen kanske vi däremot i ett internationellt perspektiv inte är lika underförsörjda med.

5 VILKEN SKILLNAD GÖR VUXENUTBILDNINGEN?

Låt oss börja med några svenska siffror och anknyta till vad vi sa tidigare om storleksordningen på de olika utbildningsgrupperna i befolkningen. Därefter kan vi ta itu med de internationella jämförelserna.

5.1 Några svenska siffror

Till en befolkning i åldern 16-64 år på drygt 5 miljoner och en arbetskraft på knappt 4,5 miljoner kommer varje år ut en årskull på 100 000-110 000 individer. Uppskattningsvis har de i genomsnitt 13 års utbildning. Tillsammans skulle detta representera ungefär 1,3 miljoner utbildningsår. Vuxenutbildningen tillför arbetskraften årligen ca 250 000 årsarbeten utbildning (Tabell B13).

Jämfört med "ungdomsutbildningen" totalt är således vuxenutbildningen en femtedel så stor. Denna jämförelse är kanske något orättvisande för vuxenutbildningens del. Visserligen ligger i årsarbetesberäkningen även en del hemarbete med men för "ungdomsutbildningen" har ingen nedjustering gjorts för deltidsstudier, arbete under studietiden etc och det är ju inte bara ungdomar som utnyttjar utbildningssystemet. Ett annat sätt att se på "ungdomsutbildningen" är att skilja på obligatorisk utbildning och utbidldning på högre nivåer. Den förra ligger då på ca 950 000 utbildningsår och den senare på 350 000 vilket inte är så långt från vuxenutbildningens 250 000 årsarbeten. Jämfört med utbildningen i befolkningen och arbetskraften är dock alla dessa tillskott små. De ger en årlig förnyelse netto på ca 2% av utbildningen i den yrkesaktiva befolkningen.

Om man ser till de olika formerna av vuxenutbildning är i antalet deltagare personalutbildningen och studiecirklarna störst. Ca 3 miljoner personer berörs av dessa utbildningsformer. Ur arbetsmarknadssynvinkel är dock Grundvux, Komvux, arbetsmarknadsutbildningen, vidareutbildningen vid universitet och högskolor samt personalutbild-

ningen intressantast. Här dominerar personalutbildningen. Omräknat i årsarbeten står företagen och förvaltningarna numera för ca 150 000 årsarbeten. Komvux ligger på ungefär 50 000 och universitet och högskolor respektive arbetsmarknadsutbildningen på 25 000 vardera (Tabell B13).

Företagen, de privata, statliga och kommunala, genomför största delen av sin utbildning själva, dvs. i det egna företaget (Tabell B14). 1990 lade de ner 50-90 miljarder kronor på personalutbildningen, beräknat på produktionsbortfall och övriga direkta utbildningskostnader. De totala statliga utgifterna för vuxenutbildningen ligger för budgetåret 1991/92 på ca 25 miljarder. Enbart arbetsmarknadsutbildningen (inklusive utbildningsbidrag och utbildning i företag) beräknas stå för 11,3 miljarder budgetåret 1991/92 (Tabell B13). Arbetsmarknadsutbildningen varierar dock mycket med konjunkturerna. 1991/92 är ett lågkonjunktur-år. Därmed inte sagt att det inte kan bli ännu sämre tider. I budgeten för 1992/93 avsätts 17,1 miljarder för arbetsmarknadsutbildningen. Då ingår även en nedsättning i arbetsgivaravgifterna på 3,3 miljarder för vikarier i företag som skickar anställda på utbildning (Proposition 1991/92:100 bilaga 11).

För universitetens del står personalutbildningen för ca 10 000 av universitetens årliga ca 150 000 årsarbeten. Enskilda individer tar initiativ till 25 000 årsarbeten vidareutbildning i form av enstaka kurser på universiteten (Tabell B14). Företagsutbildningen vid universiteten kan också ta sig formen av enstaka kurser. Detta sker ungefär i en fjärdedel av fallen. Vanlig grundutbildning vid universiteten och forskarutbildning är ovanligare som företagsutbildning. Oftast handlar det om specialarrangemang. Sammanlagt står universiteten för ca 10 % av personalutbildningen.

Ett annat sätt att göra vuxenutbildningen jämförbar med utbildningen i befolkningen är att försöka uppskatta hur mycket vuxenutbildningen flyttar individer från en nivå i utbildningsklassificeringen till en annan (Tabell B15). Givet en omräkningsfaktor som likställer två månaders personalutbildning på heltid med "2 års gymnasieutbildning" kommer man fram till att under 1980-talet ca 55 000 personer skulle ha

rört sig uppåt i utbildningshierarkin, drygt 20 000 från folkskolenivån och 30 000 från grundskolenivån. 1989 hade vi knappt 1 770 000 personer på dessa båda nivåer, varav ungefär hälften på vardera.

I rapporten *Vuxnas studiedeltagande* (SCB, 1991) finns vissa uppgifter om det "självstyrda lärandet". Låt oss titta på dem, men först notera att man definierat detta lärande ganska snävt:
- det skall ha skett på fritiden, dvs. lärandet på jobbet saknas
- man skall ha ägnat minst 20 timmar åt aktiviteten
- aktiviteten är "sådant *som andra kanske går på kurs för*".

Referensperioden var ett år och tidpunkten för undersökningen 1982-83. De tillfrågade var i åldrarna 16-74 år.

Av de tillfrågade uppgav 14 % att de hade ägnat sig åt självstyrt lärande. Det motsvarar ca 800 000 personer. Därmed tillhör detta lärande de volymsmässigt mer betydande. I antal berörda personer skulle det vara ungefär lika mycket som personalutbildningen respektive deltagandet i studiecirklarna enligt levnadsnivåundersökningarna (och hälften av dessa båda utbildningstyper enligt AKU-beräkningarna)[2].

Det självstyrda lärandet är ingen ersättning för låg formell utbildning eller deltagande i organiserade utbildning för vuxna utan samvarierar positivt med utbildningsnivå och studiedeltagande.

En grov uppskattning ger vid handen att det för ca 30 % av individerna som ägnade sig åt självstyrt lärande, dvs. för 230 000, handlar om inlärning som kan komma till användning i arbetslivet. För de *studieintresserade* i befolkningen 16-74 år, som i samma undersökning uppskattades till 40-45 %, skulle 30 % vara studieintresserade för "förkovran i nuvarande arbete" och 20 % för att "skaffa sig arbete eller byta arbete", dvs. 1,4 miljoner individer skulle ha ett arbetsrelaterat studieintresse. Här ingår dock även alla de personer över 16 år som går i grund-, gymnasie- och högskola. Bland de förvärvsarbetande skulle studieintresse av arbetsmarknadsskäl föreligga hos 55 % av individerna.

5.2 Internationella jämförelser

Som vi inledningsvis nämnde är det bara för *personalutbildningen* som det finns ett någorlunda bra internationellt jämförelsematerial. Till de allmänna mönstren internationellt sett hör att personalutbildningen faller med åldern. De länder som har mycket lärlingsutbildning, som Frankrike och Västtyskland, har personalutbildningen koncentrerad till de yngsta åldersgrupperna. I länder som Sverige, Finland och USA har man en topp i 30-40 årsåldern.

Kvinnorna får i enlighet med den statistik som visas i tabell 5.1 och som härrör från intervjuer med *anställda*, ungefär lika mycket utbildning som männen, ibland lite mer, ibland lite mindre. *Arbetsgivarstatistiken* visar dock att kvinnorna får mindre utbildning än männen, antagligen då mindre formell utbildning och sådan utbildning som är utvecklande för karriären. Dylika skillnader syns också i individsiffrorna för USA där den formella utbildningen redovisas separat.

Tabell 5.1 Personalutbildning i olika länder, andelar i utbildning i %, individ- resp företagsenkäter.

	Finl	Frankr		Jap	Kan	Ned	Stb	Sver	Västtysk		USA	
Individer		All	Ej lä						All	Ej lä	All	Form
Tot	34	5	4				14	25	13	5	36	12
Män	34	5	3				14	26	13	6	37	14
Kv	35	5	4				15	25	13	4	35	10
Företag												
Tot		27		37[A]31[B]	27	25	43[C]31[D]					
Män		(29)		40		28						
Kv		(23)		26		18						

A Referensperiod 2 år
B Referensperiod 1 år
C All utb
D Enbart extern utb

Källor OECD, 1991*b*; Wurtzburg, 1991

Andra allmänna mönster som konstaterats av OECD (även om de inte går att utläsa av tabellen) är att personalutbildningen varierar med företagsstorlek. Större företag satsar mer på företagsutbildning än små. De som har högre utbildning får också i allmänhet mer personalutbildning än de som har kortare utbildning. Ofta återfinner man låga tal för personalutbild-

ningen i branscher som textil och konfektion, medan vissa tjänster, typ finansbolag, har höga siffror.

Liknande mönster återfinns i Sverige. Antalet dagar i personalutbildning har ökat mycket snabbt, från 6 miljoner 1986 till 11 miljoner 1990, och antalet dagar per deltagare från 6,2 till 7,3 (på halvårsbasis). 1990 tycks emellertid inte några större skillnader till nackdel för kvinnorna föreligga i Sverige vare sig kvantitativt eller kvalitativt. En större andel bland kvinnorna än bland männen får personalutbildning och andelarna i de mer strukturerade utbildningarna som går att urskilja i den svenska statistiken - seminarier och utbildning på mer än en vecka - är lika stor för kvinnorna som för männen.

Däremot finns det tydliga, både kvantitativa och kvalitativa, skillnader vad gäller andelen i personalutbildning mellan utbildningsgrupperna. Detsamma gäller mellan facken - LO, TCO och SACO (SCB, 1992). Huruvida dessa skillnader skulle vara större eller mindre i Sverige än i andra länder kan man inte dra några slutsatser om utifrån nuvarande statistik.

Staten satsar mer arbetstid på personalutbildning än kommunerna och de senare mer än de privata företagen medan egenföretagarna satsar minst. Till de branscher som ligger över genomsnittet i Sverige hör bank och försäkring, samfärdsel m.m. samt offentliga och privata tjänster. Till dem som ligger under genomsnittet hör tillverkningsindustrin. Även i Sverige finns en tendens för större företag att ha en större andel av de anställda i utbildning än små företag.

Kan då tabell 5.1 säga oss något om vi har mycket eller lite personalutbildning i Sverige jämfört med andra länder? Låt oss börja med resultaten från de *individbaserade enkäterna*. Där kan man för det första notera att Frankrike och Västtyskland har mycket låga siffror om man bortser från lärlingssystemet. Frankrike har ännu lägre siffror än Västtyskland, men i det fallet frågar man enbart efter *pågående* utbildning, medan det för Västtysklands del rör sig om all utbildning som förekommit under en fyraveckorsperiod. Skulle man multiplicera den tyska siffran 5 % med 5 och den franska, 4 %, med ett ännu högre tal för att komma upp i samma referensperiod, fem månader, som i Sverige, skulle de kunna ligga över våra 25 %.

Storbritannien använder ungefär samma definitioner som Västtyskland och dess siffra är av samma storleksordning som den tyska.

Finland och Sverige har likartade definitioner och uppgifterna är för samma år, men Finland har en drygt dubbelt så lång referensperiod (12 månader). Skulle man fördubbla den svenska siffran ligger vi över Finland.

USA:s siffror borde i genomsnittlig referensperiod ligga närmast de finska, men de är från 1983 och skillnaden mellan all utbildning och endast formell företagsutbildning är stor. Det är möjligt att de är uttryck för en lägre personalutbildningsintensitet än i till exempel Finland och Sverige.

Enligt en EG-undersökning (COM(91) 248) var rangordningen mellan de av deras medlemsländer, som är aktuella här, följande: Nederländerna, Storbritannien, Västtyskland, Frankrike, Belgien och Italien. Undersökningen avsåg år 1989, och referensperioden var fyra veckor. Genomsnittssiffran låg på 6 % och varierade från uppemot 20 % i Nederländerna till ca 2 % i Italien. Det är möjligt att man kan dra slutsatsen att Sverige har mer personalutbildning än de EG-länder som ligger under genomsnittet, dvs Frankrike, Belgien och Italien.

Om vi nu tar *företagsenkäterna* till hjälp får vi en lite annan bild. Låt oss börja med Frankrike. Där har man nu en referensperiod på 12 månader och en strikt definition av företagsutbildning, dvs. kurser utanför jobbet. Ändå blir resultatet 27 % i utbildning. I liknande företagsenkäter låg Japan på 31 %, Kanada på 27 %, Nederländerna på 25 % och Storbritannien på 31 %, vilket med den osäkerhet som här föreligger får sägas representera ungefär samma nivå. Dessa siffror gäller i stort sett enbart den privata sektorn.

Genom företagsenkäterna har också uppskattningar av kostnaderna framkommit. Siffrorna för 1984 för Frankrike, 1,6 % av lönesumman, för Nederländerna 1,5 %, Västtyskland 1,8 % och Storbritannien 1,4 %, är alla av samma storleksordning. Italien med 0,3 % ligger under. En ökning i Frankrike till 2,5 % i en senare skattning förefaller inte otrolig, medan en ökning till 8,8 % i Storbritannien kanske mer handlar om statistiska fenomen. De

låga siffrorna för Japan, 0,4 % respektive 0,7 %, förefaller knappast heller trovärdiga (OECD, 1991*b*; Wurtzburg, 1991).

OECD har också gjort en specialstudie av personalutbildningen i Australien, Sverige och USA (OECD, 1991*c*). Tyvärr hjälper den oss inte mycket på traven. Efter en allmän beskrivning av det svenska vuxenutbildningssystemet och en referens till den historiska betydelsen utvecklingen av studiecirklarna och folkhögskolorna haft i Sverige och det utvecklade systemet med Grundvux och Komvux, landar man i följande omdömen:

- Sverige verkar ha mer vidareutbildning och personalutbildning än andra länder och bättre balans mellan personalutbildning och annan vuxenutbildning. (70 % skulle vara personalutbildning i USA mot 40 % i Sverige.)
- Arbetsmarknadsutbildningen är störst i Sverige.
- Sverige har kommit närmast idealet livslångt lärande, men alla tre länderna verkar ändå ligga långt ifrån ett effektivt lärande i arbetslivet.
- Deltagandet i vuxenutbildning är ovanligt högt i Sverige. Trots det säger statistiken att inte mer än hälften av de anställda fick personalutbildning 1987 och med i genomsnitt 12 dagar[3]. Det är inte mer än vad som rapporteras från ett land som brukar betraktas som ett lågutbildningsland, nämligen Storbritannien med 48 % och 14,5 dagar i genomsnitt 1986/87.

Detta något ambivalenta omdöme kan behöva kommenteras något. Våra data för 1989 och 1990 tyder på att andelen personalutbildning i vuxenutbildningen ökat i Sverige. Räknat i utbildningsdagar uttryckta som årsarbeten ligger den på ca 60 %. I kostnadstermer blir beräkningarna osäkrare, men andelen kan ligga någonstans mellan 50 och 70 % utom i extrem lågkonjunktur då den kanske kan gå ner till 40 %.

Vi kan också komplettera med vissa uppgifter om arbetsmarknadsutbildningens andel av den inhemska bruttonationalprodukten i våra jämförelseländer 1990, uppdelad på utbildning för arbetslösa och anställda (Tabell B16). Sverige ligger här högst totalt sett. Bland dem som satsar extern statlig arbetsmarknadsutbildning på människor med anställning, låg Sverige däremot lägst 1990 med 0,01 %. Högst låg Italien och Kanada. Siffran för Sverige kan dock bli högre 1992 och 1993 i och med det system för utbildningsvikariat som då prövas. Det är ju som tidigare nämnts kostnadsberäknat till 3,3 miljarder 1992/93.

Vi har också några uppgifter för *EFTA-länderna* (Tabell B17). Här ligger Sverige i alla avseenden främst och t.ex. före Finland vad gäller personalutbildning och också den offentliga vuxenutbildningen. Schweiz satsar dock i stort sett lika mycket offentliga medel på vuxenutbildning som Sverige.

I Sverige skulle arbetsgivarna enligt dessa kostnadsberäkningar stå för ca 70 % av utbildningen och staten för 30 %, varav den reguljära vuxenutbildningen och arbetsmarknadsutbildningen för vardera 15 %. Som vi sett tidigare varierar arbetsmarknadsutbildningen mycket med konjunkturerna. Siffran i tabellen är för budgetåret 1986/87 som var ett tämligen lågt år för arbetsmarknadsutbildningen.

Det finns naturligtvis också en mängd ytterligare aspekter av vuxenutbildningen och personalutbildningen, exempelvis var den genomförs. Både i Sverige och Japan ligger huvuddelen av utbildningen inom det egna företaget, men mer markerat så i Sverige än i Japan (Tabell B18). I Japan använder man sig i stället mer av utbildningskonsulter och andra utbildningsanordnare än i Sverige. I Sverige är däremot universiteten tydligen en större tillgång för arbetsgivarna än i Japan. Tilläggas kan att inom EG uppges genomsnittet för utbildning i det egna företaget ligga på 20 %, vilket är mycket lägre än i Sverige och Japan. Variationer uppemot 30-procentsstrecket förekommer dock i Belgien, Italien och Storbritannien (COM(91) 248).

Avslutningsvis några siffror som belyser hur stor andel av företagen i Japan och i vissa andra länder som uppges ha sysslat med personalutbildning respektive inte satsat på personalutbildning.

Tabell 5.2 Procentuell fördelning av företag som satsat respektive inte satsat på personalutbildning.

	Satsat	Inte satsat
Frankrike	56	44
Japan	74	26
Kanada	31	69
Storbritannien	80	20

Källa Wurzburg 1991.

Som synes satsar en mycket stor andel av företagen, över 70 %, på utbildning i Japan liksom i Storbritannien.

5.3 Sammanfattning

- "Ungdomsutbildningen" tillför befolkningen årligen ca 1,3 miljoner utbildningsår (ca 950 000 i den obligatoriska skolan och 350 000 på högre nivåer) och vuxenutbildningen ca 250 000 årsarbeten. Detta ger netto en förnyelse av den yrkesaktiva befolkningens utbildning på ca 2 % per år.

- Av vuxenutbildningens 250 000 årsarbeten står personalutbildningen för ca 150 000, Komvux för 50 000, arbetsmarknadsutbildningen och universitetens individuella fortbildning i form av enstaka kurser för vardera 25 000.

- Av universitetens årliga ca 150 000 årsarbeten står grundutbildningen för 110 000, forskarutbildningen för 5 000, personalutbildningen för 10 000 och enskilda individers fortbildning i form av enstaka kurser för 25 000.

- Med 1980-talets takt på vuxenutbildningen försvinner årligen ca 55 000 personer från de lägsta utbildningsnivåerna. 1989 var de 1 770 000. Denna takt kan sägas motsvara att man i 18 år endast gav hälften av varje ny årskull möjlighet att läsa vidare efter grundskolan.

- Internationellt sett tycks Sverige inte utmärka sig speciellt när det gäller personalutbildningen. Sverige ligger troligen ungefär på samma nivå som en rad andra länder: Frankrike, Japan, Kanada, Nederländerna, Schweiz, Storbritannien och Västtyskland.

- Det är möjligt att vi satsar mer på reguljär vuxenutbildning än andra länder speciellt om man räknar in arbetsmarknadsutbildningen. Att fördelningen mellan offentlig vuxenutbildning och arbetsgivarfinansierad vuxenutbildning skulle vara mycket jämnare i Sverige än i andra länder förefaller tveksamt. Det externa statliga engagemanget i reguljär utbildning av anställda i företag och förvaltningar har hittills inte varit särskilt stort i Sverige.

- Det förefaller inte troligt att vuxenutbildningen är så mycket större i Sverige att det skulle kompensera för den mindre omfattningen av skol- och universitetsutbildningen i arbetskraften och de nuvarande relativt sett mindre tillskotten av utbildning till arbetsmarknaden.

- Inget i den indirekta belysning som uppgifterna i detta kapitel kastar över självstyrt lärande och lärande i arbetslivet ger vid handen att den informella utbildningen skulle vara större i Sverige än i andra länder.

6 BEHOV AV ÅTGÄRDER

Först skall vi i avsnitt 6.1 ta upp de *allmänna* motiven för åtgärder. Eftersom samma motiv framförts för ökad kompetensutveckling lite varstans i världen och som allmän rekommendation i exempelvis OECD, EG, USA och Norden, måste vi titta lite närmare på dem ur svensk synvinkel. Det sker i avsnitt 6.2. Våra slutsatser om de allmänna motiven för kompetensutveckling i Sverige samlar vi i avsnitt 6.3.

6.1 Allmänna motiv för kompetensutveckling

Först några korta ord om närbesläktade begrepp, såsom ekonomiskt välstånd, effektivitet, produktivitet, konkurrensförmåga och lönsamhet (jfr Produktivitetsdelegationen SOU 1991:82). *Ekonomisk tillväxt* kan uppkomma dels om mer resurser sätts in i produktionen, dels genom att givna resurser ger mer i utbyte. Det är det senare som brukar kallas för *produktivitetsökning*. Ju mer man kan producera i ett land med givna resurser, ju högre produktivitet, desto högre kan *reallönerna* bli. Om priserna avspeglar samhällets och medborgarnas värderingar av produktionen skulle man kunna säga att ju större värdet av produktionen blir, desto högre *ekonomiskt välstånd* har man uppnått. *Effektivitets*-begreppet hör hemma på denna mer övergripande nivå som dels har att göra med att producera rätt saker, dels att producera dem på billigast möjliga sätt.

Att åstadkomma produktivitetshöjningar innebär alltid anpassningar. Arbetskraft och kapital måste flytta från en användning med lägre produktivitet till en med högre. I dagens öppna ekonomier har ofta dessa anpassningar att göra med förändringar i efterfrågan på världsmarknaderna. *Konkurrensförmåga*, att framgångsrikt kunna producera och sälja allt värdefullare produkter på världsmarknaderna, blir allt viktigare för produktivitet och reallöner i och med ekonomiernas internationalisering.

Nedan börjar vi därför med konkurrensförmåga och kompetensutveckling och går sedan över till det mer specifika sambandet mellan produktivitet och utbildning. I det sista avsnittet kommer vi dock tillbaka till konkurrensförmågan, dvs. vilka komparativa fördelar Sverige kan ha på sikt, i högproduktiva eller lågproduktiva branscher.

6.1.1 Konkurrensförmåga

I många publikationer som kommit ut under senare år kan man läsa hur förutsättningarna för att behålla konkurrensförmågan förändrats. Länder och företag måste anpassa sig till den nya omgivningen - genom förändrad struktur, organisation, managementstil, utbildning, incitamentsstruktur etc. Den som är snabb att anpassa sig har mycket att vinna. (Se t.ex. COM(91) 397; IRDAC, 1991; Nordiska Ministerrådet, 1991; OECD, 1989a, 1990; Porter, 1989; SOU 1991:56, 1991:82, 1992:7.)

Förklaringen till detta brukar lyda som följer:

- Marknaderna globaliseras. De amerikanska, asiatiska och europeiska marknaderna har kommit varandra närmare. Det sker en integration i Europa. Transporter och kommunikationer har blivit billigare. Ny teknik sprids snabbare. Konkurrensen hårdnar därmed och trycket på strukturomvandling och ständig anpassning ökar.

- Den tekniska utvecklingen accelererar. Forskning och utveckling blir allt viktigare. Kundernas krav på skräddarsydda produkter och kvalitet stiger.

- För att klara dessa krav på anpassning behövs en annan arbetsorganisation än tidigare, en arbetsorganisation som är flexibel och anpassningsbar och som snabbt kan anamma innovationer. Höga kapitalkostnader ställer också krav på snabbare processer och mindre spill.

- Med den accelererande tekniska utvecklingen blir givna kunskaper snabbt föråldrade. Men kunskaperna behöver inte bara förnyas; det är också nya kunskaper som krävs, dels på grund av den nya tekniken, dels

på grund av organisationsförändringarna. Förmåga att arbeta självständigt och kreativt, att kunna lösa problem, att kunna kommunicera och samarbeta blir viktigare.

- Den demografiska utvecklingen med en åldrande arbetskraft som följd gör att det främst är kompetensen hos de redan anställda som måste öka.

- Även inom den offentliga sektorn ökar kraven på anpassning, förändrad organisation och högre kompetens. De offentliga budgetarna kan inte fortsätta att expandera. Man måste få ut mer för givna resurser.

- Utbildning kan vara en nyckel till framtida konkurrensfördelar och produktivitetshöjningar. Inte minst i USA har många publikationer kommit med målande titlar som "Workforce 2000" (Johnston, 1987), "Made in America: Regaining the Productive Edge" (Dertouzos, Lester & Solow, 1989) respektive "America's Choice: High Skills or Low Wages" (National Centre on Education and the Economy, 1990) vilka betonat vikten av bra grundläggande skolutbildning och företagsutbildning.

6.1.2 Produktivitet och utbildning

Flera sammanställningar har gjorts av resultaten från undersökningar av sambanden mellan produktivitet och utbildning, bl.a. av OECD (1989*b*). Mot bakgrund av den samlade erfarenheten - inklusive de så kallade growth accounting studierna, som finner att mellan 1 % och 30 % av den ekonomiska tillväxten i olika länder förklaras av utbildning - drog OECD slutsatsen att utbildning är viktigt för den ekonomiska tillväxten och produktiviteten. Sambanden är dock komplexa och utbildningens effekter kommer inte enbart till stånd på grund av ökade kunskaper utan även genom exempelvis disciplin-, informations- och sorteringseffekter. Utbildning är ett nödvändigt men inte tillräckligt villkor för ekonomisk tillväxt. Utbildningen i ett land kan säga något om landets tillväxtpotential men om den förverkligas beror också på faktorer som efterfrågan och lönerelationerna. Produktivitetsdelegationen (SOU 1991:82) kom till en liknande slutsats. Den formella

utbildningsnivån är ett trubbigt instrument för att analysera utbildningens betydelse för produktiviteten.

För svensk del kan det vara värt att notera att SCB (1991*b*) i de regressionsanalyser man genomförde fann att utbildningsmått som andel med 3 års högskola, högskoleutbildning och teknisk högskoleutbildning förklarade ca 20% av produktivitetsutvecklingen i industrin.

Resultaten från studier av sambandet utbildning-inkomster är också intressanta, inte minst därför att de kan säga något om de individuella incitamenten att utbilda sig. Fägerlind (1991) sammanfattar sina tidigare svenska resultat (1975) beträffande den relativa betydelsen av utbildning, social bakgrund och intelligens för yrkesstatus och inkomst hos en grupp män födda på 1920-talet. Han fann att utbildningsnivån spelade en separat roll för dessa båda variabler och en allt större roll för inkomsterna fram till 40-årsåldern. Tuijnman (1989) finner för samma grupp män att det finns ett samband inte bara mellan individernas löner och deras formella skolutbildning utan även mellan lönerna och den yrkesrelaterade vuxenutbildningen. Medan effekterna av den formella skolutbildningen avtar efter 40-årsåldern, ökar effekterna av vuxenutbildningen då.

Sedan slutet på 1960-talet har emellertid avkastningen på utbildning minskat i Sverige. Beräknad på bruttoinkomsterna förefaller den numera knappast ens vara hälften så hög som i andra industriländer (Söderström, 1992). Det svenska löneläget är dock inte lågt i internationellt perspektiv bara för högre utbildningsgrupper utan överhuvudtaget för kvalificerad arbetskraft inklusive arbetsledande och annan yrkestekniskt skolad personal (Schröder, 1990; Bredbacka, 1991).

Avkastningen för olika utbildningsgrupper varierar dock. Wadensjö (1991), som gjort vissa kalkyler på individernas bruttoinkomster efter olika universitetsexamina, fann att lönsamheten för grundexamen var någorlunda för läkare, civilingenjörer, jurister och ekonomer men låg eller negativ för humanister, religionsvetare, psykologer och även en så pass prioriterad grupp som matematiker-naturvetare.

Livsinkomsterna för individer med doktorsexamen var lägre än för dem med grundexamen. Om man tog hänsyn till arbete och inkomster under doktorandtiden skulle lönsamheten bli positiv för vissa grupper, exempelvis läkare men fortfarande negativ för t.ex. teologer och humanister.

Löneprofilen över livstiden har också blivit mer tillplattad i Sverige, vilket negativt påverkar incitamenten till vidareutbildning i arbetslivet. Speciellt för de kollektivanställda har spännvidden mellan ingångslön och slutlön blivit mycket liten (Eklund, 1992). I Japan är löneprofilen mycket brant, mycket brantare än i t.ex. USA (Söderström, 1992).

Produktivitetsdelegationen lät också göra vissa översikter av internationella resultat beträffande produktivitet, utbildning och kunskaper. Bishop (1991) visar därvid utifrån amerikanskt och annat internationellt material, dock inte svenskt, att:

- I USA finns ett samband mellan vissa typer av *kunskaper* och produktivitet. Det är kunskaper i matematik, språk och naturvetenskapliga ämnen men för industri och handel även tekniska kunskaper.
- Det är inte alltid samma kunskaper som belönas i lönesättningen. Där är det snarare saker som förmåga att snabbt göra enkla beräkningar och för kvinnornas del även verbal uttrycksförmåga som ger utdelning. Männen får dock utdelning för tekniska kunskaper.
- Om arbetskraftens kunskapsmässiga kvalitetsökning hade varit densamma efter 1973 som före, skulle BNP i USA nu vara 2,9 % högre, vilket betyder 86 miljarder dollar per år.
- Jämförelser mellan länder tyder på att det finns ett samband mellan intellektuella prestationer och produktivitetsökning, medan utvecklingen av intellektuella prestationer och utbildning inte alltid behöver vara lika nära korrelerade.

Från företagsbaserade studier med olika jämförelser mellan bl.a. USA, Storbritannien, Japan, Frankrike, Tyskland och Italien drar Osterman (1991) slutsatsen att utbildning i kombination med en modern, flexibel arbetsorganisation baserad på breda arbetsuppgifter för de anställda, resulterar i högre produktivitet och bättre kvalitet i produktionen.

Trots detta verkar företagen i USA dra sig för att gå ifrån den traditionella, hierarkiska arbetsorganisationen.

Andra typer av datamaterial som tolkats som stöd för hypotesen att utbildning har en positiv inverkan på produktiviteten, är de som ger en samvariation mellan utbildning, förvärvsfrekvens, arbetslöshet och vidareutbildning (OECD, 1989*b*; Eliasson, 1992).

Varför skulle högre utbildade ha en högre förvärvsfrekvens än lågutbildade om det inte vore för att det lönade sig för dem att arbeta? Och på liknande sätt, varför skulle högre utbildade få en lägre arbetslöshet och mer vidareutbildning om det inte vore för att de var mer värdefulla i produktionen?

Faktum är dock att det för OECD-länderna finns endast ett svagt samband mellan utbildning och förvärvsfrekvens, när förvärvsfrekvensen nått en viss mättnadsnivå. För kvinnorna kan man observera ett samband mellan utbildning och förvärvsfrekvens så länge förvärvsfrekvensen ligger under 80 %.

Sambandet mellan utbildning och arbetslöshet är starkast för dem som har en kort utbildning. De riskerar genomgående en högre arbetslöshet, och den risken tycks ha vuxit på senare tid. Utbildningskraven på arbetskraften kanske inte stigit genomsnittligt sett, men det kan numera finnas mer av en lägsta tröskel (OECD, 1989*b*). Det senare betyder också att om den äldre arbetskraften skulle behöva mer utbildning i företagen för att kunna hänga med, kan den också behöva uppdatera sin skolutbildning först. Sambandet utbildning och vidareutbildning har vi redan noterat i kapitel 5.

Ytterligare indikationer om lönsamma utbildningsinvesteringar kan man få genom att studera var bristerna på arbetskraft finns. Dessa brister kan ta sig uttryck dels i stigande löner, dels rent fysiska brister. Inom EG har hävdats att det råder brist på - och kommer ännu mer att göra så i framtiden - teknologisk kunskap (IRDAC, 1991). Om, när och i så fall var bristerna uppstår blir dock beroende av olika faktorer i

respektive land. För svensk del spar vi därför den diskussionen till nästa kapitel.

6.1.3 Komparativa fördelar och utländska investeringar

Argumenten under den här rubriken är mer dynamiska. De komparativa fördelarna är inte en gång för alla givna. De går att påverka. Om man inte tänker i dylika banor riskerar perspektiven att snävas in:

- I stället för att se vad en ny arbetsorganisation långsiktigt kan kräva i kompetens och utbildning kan man komma att stirra sig blind på behov baserade på arbetsinnehållet i nuvarande yrken, vilket är mycket kortsiktigt. Arbetsmarknadssignaler i form av löneökningar och av arbetsgivarna upplevda behov av arbetskraft kanske fångar mer av förändringstrender men kan ändå vara alltför inskränkta (Osterman, 1991).

- I stället för att se att högre utbildning och kompetens kan ge en utbudsbaserad stimulans till ekonomisk utveckling, tillväxt och strukturomvandling, kan man fastna i låga strukturomvandlings- och utbildningsbehov (COM(91) 349; IRDAC, 1991; Wetterberg, 1991).

- I stället för att utbilda för att påverka de komparativa fördelarna och skaffa sig det näringsliv man vill ha - med kunskapsintensiv produktion och höga reallöner - kan man fastna i ett lågproduktivt system (SOU 1991:82).

De utbildningsgrupper man i detta sammanhang oftast pekat ut som strategiska är, liksom i samband med bristdiskussionerna, tekniker och naturvetare. Att förbättra förutsättningarna för investeringar i kunskap så att det utbildas fler av framför allt dessa grupper och fler än vad som det direkt verkar finnas behov av på dagens arbetsmarknad skulle vara ett sätt att påverka de grundläggande komparativa fördelarna i positiv riktning.

Den här typen av utbildningsstrategi skulle inte vara viktig bara för att ett land med egna ansträngningar skall förbättra sin position utan

även för att kunna göra det genom att locka till sig rätt sorts utländska investeringar. Billig högutbildad arbetskraft kan dra till sig utländska investeringar i tekniskt avancerad och högkvalitativ produktion.

De här resonemangen har dock inte fått stå oemotsagda. Till de utvecklingstendenser som talar emot försäkringarna att det behövs mer utbildning hör att företagen skaffar sig mer flexibilitet på annat sätt än att de vart och ett skall ha en välutbildad heltids- och livstidsanställd arbetskraft, som flexibelt kan användas till olika slags produktion allt efter konjunkturerna. Det kan ske genom att mer av anpassningen läggs på underleverantörer, på uppdelningar och köp och försäljningar inom företagen och på en på variabel tid anställd arbetskraft (Standing, 1991).

OECD har studerat vissa av dessa faktorer - förekomsten av deltidsarbete och av korttidsanställningar (OECD, 1989*b*). Dessa typer av jobb utgör en liten del av alla jobben och kan dessutom svara mot vissa arbetstagares önskemål om andra arrangemang än heltidsjobb. Det är dock så att de här jobben, som brukar betraktas som kvalitativt sämre, är vanligare i expanderande branscher än i tillbakagående, även om det finns många undantag.

Forskare har också varnat för att yrkesstrukturen kanske inte alls utvecklas i kompetenskrävande riktning. Man har t.ex. talat om industriarbetets utarmning eller åtminstone dess polarisering i å ena sidan utvecklande jobb och å andra sidan mycket enkla rutinjobb, samtidigt som kanske främst branscher med enkla jobb expanderar (jfr Meidner, 1991).

Just nu är det på modet att diskutera nya typer av kvalitativt mer krävande arbetsorganisation, "lean production" och liknande, men i praktiken kanske det inte blir så mycket kvalitativt annorlunda av allt detta (Björkman, 1991; Björkman & Marking 1992; Meidner, 1991; Osterman, 1991;).

6.2 Fallet Sverige

Vi skall dela upp diskussionen i detta avsnitt, som behandlar frågan om det kommer att ställas speciella anpassningskrav på Sverige jämfört med andra länder och hur väl rustade vi är för att möta dessa krav, i tre delavsnitt. Det första kommer att handla om olika aspekter av behov av anpassning, det andra om anpassningsmekanismerna och det tredje mer specifikt om tillgång till olika typer av arbetskraft i förhållande till efterfrågan.

6.2.1 Förändrade behov av strukturanpassning?

Om ett land har hög *produktion per anställd* och/eller hög tillväxt i arbetsproduktiviteten behöver man inte bekymra sig så mycket utan kan fortsätta utvecklingen ungefär som förut. Sverige ligger bland de 12 jämförelseländerna på åttonde plats när det gäller produktionen och på sjätte plats när det gäller produktivitetstillväxten (OECD, 1991*a* och *e*). Det finns alltså viss anledning att inte slå sig till ro och av detta skäl kan takten i strukturomvandlingen behöva öka. Vi kommer *dessutom* under alla omständigheter att utsättas för ett ökat omvandlingstryck på grund av *internationaliseringen* och globaliseringen av produktionen. En fördel i detta sammanhang är att vi i Sverige har en viss vana av att låta trycket från fri handel slå in över ekonomin. På denna punkt gav exempelvis Mancur Olson (1990) Sverige klart godkänt och bedömde öppenheten för utländsk konkurrens som den viktigaste förklaringen till att utvecklingen ändå var så pass bra som den var i Sverige trots vårt höga skattetryck, vår stora offentliga sektor etc.

En annan anledning till att det behövs mer av strukturförändring i Sverige inför framtiden är just vår stora *offentliga sektor* och som en följd av den vår blygsamma *industrisektor*. Inom industrisektorn har man också pekat på att basindustrierna är för dominerande på bekostnad av de högteknologiska branscherna och att de stora devalveringarna på 1980-talet främst gynnade basindustrierna (Ohlsson, 1990; Landell & Viktorsson, 1991).

Under 1980-talet syns specialiseringen inom svensk industri, till skillnad från utvecklingen på 1970-talet, gått mot produkter med lågt förädlingsvärde. I svenska industrikoncerner har produktiviteten stigit mer i de utländska delarna än i de inhemska, vilket också tyder på att Sverige förlorat komparativa fördelar i human- och realkapitalintensiv produktion (Söderström, 1992). Basindustrierna kan ofta stå för högteknologiska *processer* men de säljer mogna, lågteknologiska *produkter* (Bredbacka 1991).

Sverige har vidare en ovanligt låg andel små och medelstora företag. I Sverige sker den tekniska utvecklingen i de stora företagen, men det kan vara en fördel att ha fler små och medelstora företag som i olika avseenden kan var mer dynamiska och kreativa än de stora.

Kraven på kvalifikationer i arbetena stiger dock i Sverige men det tycks gå långsamt (Eliasson, 1992; le Grand, 1992; Schröder och Sehlstedt, 1992). I stort tycks den utvecklingen gå långsammare än ökningen av utbudet högutbildade (Harkman, 1992). En mer detaljerad kartläggning av kvalifikationsnivåerna i tjänstemännens arbeten inom industrins branscher och delbranscher visar dock att sammantaget har nivån stigit under 1980-talet, medan utbildningsnivån inte har utvecklats i samma takt, varför den nu är lägre än kvalifikationsnivån på arbetena där. De kollektivanställdas arbetsuppgifter har däremot inte stigit i kvalifikationsnivå på samma sätt. I stort sett skulle andelen högkvalificerade arbeten på den sidan överensstämma med andelen som har yrkesteknisk utbildning. Det betyder i sin tur att det finns ett antal yngre personer med yrkestekniskt gymnasium som är överkvalificerade för sina jobb, eftersom många äldre uppnått yrkestekniska kvalifikationer i arbetet (Landell & Viktorsson, 1989).

Man kan också undra över hur långt vi i Sverige kommit på vägen mot en ändrad *arbetsorganisation*, om det nu är det som gäller inför framtiden. Å ena sidan har exempelvis en uppskattning gjorts som säger att endast en bråkdel av industrins arbetskraft sysselsätts i företag med en arbetsorganisation som frigör de anställdas initiativkraft och samarbetsförmåga (Meidner, 1991) och en annan att endast en mindre del av arbetskraften finns på arbetsplatser där man vill "slänga ut Taylor"

eller redan gjort det (SOU 1992:7). Å andra sidan anger Arbetslivsfonden att dess program för bättre arbetsmiljö och högre produktivitet berör ca 20 % av arbetskraften. Närmare 50 % av bidragen har gått till projekt som har med arbetsorganisationen att göra och knappt 80 % av bidragen till den privata sektorn (Prop 1991/92:100 bilaga 11).

På 1950- och 1960-talen hade vi tidsstudiemän och planerare, på 1970-talet socioteknikerna, som experimenterade med självstyrande grupper och medbestämmande, medan på 1980-talet tonvikten mer lagts på att skapa konkurrensfördelar med hjälp av ny teknik och produktionsingenjörer. Volvo har också försökt gå vidare med arbetsorganisationen i Uddevalla och med vad som kallats "reflective production". Den skulle vara en vidareutveckling av den japanska "lean production", men den svenska ansatsen har kritiserats för att bygga för mycket på hantverk. Kanske man ännu inte är klar över vilka principer som skall ta vid efter de fordistiskt-tayloristiska, hur man både skall kunna tillfredsställa de anställdas krav på meningsfulla jobb och kunna rekrytera folk till industrin i Sverige, samtidigt som effektiviteten bibehålls. Volvo har fortfarande traditionella fabriker kvar i Sverige och i Belgien (Bredbacka, 1991; Ekstedt, 1991; Osterman, 1991; SOU: 1991:82).

Att förändringarna och framgångarna inte varit så stora hittills har förklarats med att de experiment som gjorts med arbetsorganisationen ej varit tillräckligt genomgripande, att de blivit till öar i ett hav av fordistiska principer och att viljan inte alltid riktigt funnits även om en del pengar satsats mer eller mindre programmatiskt (Wutzburg, 1991). För att göra verkliga framsteg skulle man behöva ta ett helhetsgrepp på belöningssystem, arbetsorganisation och kompetensutveckling (SOU 1991:82).

När det gäller den offentliga sektorn ligger man förmodligen ännu mer efter än på den privata sidan då det gäller utvecklandet av produktiva arbetsorganisationer (SOU 1991:82; Kronlund, 1992).

6.2.2 Anpassningsmekanismer

Om befolkningen och *arbetskraften växer* underlättas anpassningen. Ett skäl till det är att yngre personer är mer flexibla än äldre, har lättare att flytta etc. Ett annat är att med en större andel unga kommer fler ha en längre, modernare och förhoppningsvis bättre anpassad utbildning.

USA, Kanada och Frankrike är tre länder där befolkningen och arbetskraften förväntas öka (Tabell B19). Med konstanta - 1985 års - förvärvsfrekvenser har tre länder mindre arbetskraftsminskningar än Sverige och fem större. Den kvinnliga förvärvsfrekvensen är dock låg i många av våra jämförelseländer, och om den skulle börja närma sig männens finns där en stor arbetskraftspotential för dessa länder. I en prognos utifrån sådana förutsättningar skulle Sverige tillsammans med Finland vara det land som hade den största minskningen i arbetskraften. Vissa länder skulle också kunna få ett betydande arbetskraftstillskott genom senareläggning av pensionsåldern. Med fem års senareläggning och dessutom ökad kvinnlig förvärvsfrekvens skulle även Sverige få en liten tillväxt i arbetskraften men vi ligger fortfarande lägst tillsammans med Finland. - Tilläggas bör kanske att en allmän förutsättning för alla dessa prognoser är en låg nettoimmigration.

I alla våra jämförelseländer förväntas andelen ungdomar (15-19, 20-24 år) minska till år 2020 (Tabell B20). Sverige kommer dock att vara ett av de fyra länder som har minst ungdomar i arbetskraften 2020 men samma förhållande gäller även 1991. De övriga tre länderna är Finland, Frankrike och Japan.[4] Man får gå till länder som Sydkorea, Indien och Brasilien för att hitta en mycket yngre befolkning. Medianåldern i Sydkorea, Indien och Brasilien låg på 20-25 år 1990 medan den i Frankrike, Japan, Storbritannien, Västtyskland och USA låg kring 35 år (IRDAC, 1991).

En annan anpassningsmekanism har att göra med *utbildningen i arbetskraften*. Ju högre utbildning, dessto större förmåga till flexibilitet har man antagit att de anställda har. Vi har ägnat flera kapitel åt denna fråga och skall inte repetera här. Det räcker med att påminna om

att Sverige inte ligger helt i topp och har många äldre med låg utbildning.

Den svenska *arbetsmarknaden* är internationellt känd för att fungera flexibelt och effektivt. Det är därför vi ofta kunnat hålla en lägre arbetslöshet utan att få samma inflationsproblem som andra länder (SOU 1991:82). I Sverige har vi vår arbetsmarknadsutbildning som garanterar omskolning i första hand för de arbetslösa. Det är dock viktigt att även resten av utbildningssystemet är flexibelt och samverkar med utvecklingen på arbetsmarknaden. Vi skall se lite närmare på den frågan i nästa avsnitt men ett exempel på bristande samordning kan ändå nämnas här. 1988 påbörjade 4 % av 20-24-åringarna arbetsmarknadsutbildning. Det betyder att över ett antal år har 15-20 % av en årskull gått igenom arbetsmarknadsutbildning innan de fyllt 25 år (Wetterberg, 1991). Det kan tyckas vara slöseri med tanke på att de just lämnat skolan. Å andra sidan visar det på att arbetsmarknadens anpassning fungerar även om inte skolans gör det.

Hur flexibiliteten ser ut på de *interna arbetsmarknaderna* i Sverige jämfört med den andra länder är svårt att säga i brist på komparativa studier.

6.2.3 Tillgång till olika utbildningsgrupper

Det finns även en diskussion i Sverige som säger att arbetsmarknaden för främst de högutbildade inte fungerar. Detta leder till att för få forskare och personer med grundexamen från universiteten kommer ut på arbetsmarknaden, speciellt den privata delen av arbetsmarknaden. I synnerhet är det tekniker och naturvetare - i den privata sektorn - som fattas. Argumenteringen kan ibland vara baserad på en analys av den svenska arbetsmarknaden och de brister som uppstått på olika delarbetsmaknader, ibland på internationella jämförelser och ibland på behov av överutbildning och av att gå "kompetensvägen" snarare än "låglönevägen" för att behålla den internationella konkurrenskraften.

SIND:s rapport (Landell & Viktorsson, 1991) är ett exempel på det senare. Om industrin, med de strukturförändringar som väntas, efterfrågar personal efter samma mönster som tidigare, kommer vi inte att komma ikapp de andra mer avancerade industriländerna när det gäller andelen högskoleutbildade i industrin. En annan utveckling borde vara möjlig med en industri med mer kvalificerade arbetsuppgifter och därmed behov av fler tekniker och andra högskoleutbildade.

En analys av bristen på främst tekniker finns bla hos Ohlsson & Vinell (1987) och Ohlsson (1991). Under 1980-talet fanns en utbredd teknikerbrist inom industrin och detta trots att den kunskapsintensiva industrin inte expanderade särskilt mycket utan snarare endast krympte mindre än de arbetsintensiva branscherna. En bidragande faktor till denna utveckling kan ha varit just bristen på tekniker. Om man tar hänsyn till den förväntade strukturförändringen inom industrin, den redan existerande trenden av ökat utnyttjande av tekniker inom industrin och underutnyttjandet på grund av bristen, skulle nyrekryteringsbehovet av forskarutbidade tekniker kunna behöva mer än sexdubblas från nuvarande nivå på 20 per år och nyrekryteringsbehovet av tekniker med grundexamen kanske tredubblas från nivån 500 per år.

I Långtidsutredningen (SOU, 1992:19) utpekas teknik, naturvetenskap, ekonomi och medicin som utbildningsmässiga bristområden. Dessutom påpekas att bland samhällsadministratörerna har fler högskola än bland företagsadministratörerna. NUTEK:s bilaga till långtidsutredningen 1992 förutser en fördubbling av efterfrågan på civilingenjörer och naturvetare under en femtonårsperiod vid en tillväxt av BNP på 3 % per år. Dessutom pläderar man för bättre ungdomsutbildning och vidareutbildnidng av yrkesarbetande (NUTEK, 1992).

Också Wadensjö (1991) för en diskussion om de högskoleutbildade. Av dem som utexamineras från universiteten går redan nu ca 50 % till den privata sektorn. Bland civilingenjörer och ekonomer är andelen ca 80 % och den har ökat om man jämför yngre åldersgrupper med äldre. Examinationsfrekvensen har också ökat kontinuerligt och starkt för dessa båda grupper. Av forskarna återfinns däremot många i den offentliga sektorn men då i den akademiska världen. Slutsatsen här blir snarare att ut-

bildningssystemet och marknaden skött fördelningen ganska bra men att det totalt sett utexamineras för få från universiteten.

En kompletterande uppgift, som inte heller tyder på någon överefterfrågan på ingenjörer, är att den allmänna kvalifikationsnivån på de jobb i vilka de arbetar är låg, bland de lägre för olika kategorier av utexaminerade från universiteten. Fem år efter examen arbetar nästan en tredjedel av de utexaminerade ingenjörerna i yrken som normalt inte kräver en universitetsutbildning (UHÄ, 1991).

De internationella jämförelserna tidigare i den här rapporten tydde inte heller på att vi var speciellt underförsörjda på just tekniker eller att den offentliga sektorn led av överkvalificering. Problemet verkade snarast vara en allmän brist på universitetsutbildad arbetskraft.

I Sverige är antagningen till grund- och forskarutbildningen spärrad. Hittills har det i allmänhet funnits fler sökande än platser. Andelen obesatta nybörjarplatser har legat lågt, på 6 à 7 % varav huvuddelen inom utbildningssektorn (UHÄ, 1991). Detta talar för att det skulle kunna gå att öka examinationen.

Löneskillnaderna mellan gymnasie- och högskoleutbildade och deras låga internationella nivå tyder dock inte på någon allmän brist på högskoleutbildade utan på en låg eferfrågan. Detta gör ju också att incitamenten att utbilda sig kan bli ett problem, om de inte redan är det. Problemet är kanske inte så stort för ingenjörer, men väl för matematiker, naturvetare och andra.

De låga lönerna skulle alternativt kunna tolkas som ett problem med lönebildningen. Lönestrukturen kan på grund av avtalskontruktionerna ha blivit så sammanpressad som den är (Eliasson, 1992; Wadensjö, 1991).

Annars har i olika sammanhang de högutbildades internationellt sett låga löner framhävts som en konkurrensfördel för Sverige när det gäller möjligheterna att dra till sig utländska investeringar. Samtidigt

illustrerar de något av "överinvesteringsstrategins" problematik. Ett överutbud kan leda till bakslag, om det inte i tid fångas upp av en stigande efterfrågan, så att inte lönerna pressas ner så mycket att utbildningsinsatser inte lönar sig.

6.3 Sammanfattning

- Det internationella materialet ger vid handen att det existerar ett samband mellan utbildning, kunskaper och produktivitet. Det är dock så pass komplext att man inte direkt utifrån den typen av analyser kan säga hur mycket mer eller mindre ett enskilt land bör satsa på utbildning speciellt som kvaliteten på utbildningen tycks vara en avgörande faktorer.

- De allmänna motiven för satsningar på kompetensutveckling har med konkurrensförmågan och produktiviten att göra. Det hårdnande trycket från de internationella marknaderna och teknikutvecklingen kommer att kräva mer av anpassningar.

- En argumentationslinje är att man bör investera mer i utbildning än det verkar finnas behov av på dagens arbetsmarknad. Dylika överinvesteringar kan påverka ett lands komparativa fördelar och leda det in på en bana med successivt allt mer avancerad produktion och utbildningsbehov.

- En motsatt argumentationslinje är att företagen kan tillfredsställa sina behov av flexibilitet på andra vis än genom en mer välutbildad arbetskraft. De kunskapsintensiva jobben och produktionen kanske inte heller kan expandera så mycket.

- Det finns dock många faktorer som talar för att anpassningskraven på Sverige kommer att bli större än i andra länder och att våra förutsättningar att klara dem inte är de bästa:
  - Produktionen per anställd och dess tillväxt är relativt låg.
  - Industrisektorn, speciellt den högteknologiska delen, är liten.
  - Antalet små och medelstora företag är litet.

- Kvalifikationsnivån i arbetena stiger långsamt och för tjänstemännen inom industrin har gapet mellan arbetskrav och utbildningsnivån ökat.
- Vi har inte gjort särskilt mycket åt arbetsorganisationen.
- Jämfört med andra länder förväntas arbetskraften inte växa särskilt mycket och andelen unga i arbetskraften förbli låg.
- De äldre i arbetskraften har lite utbildning.

En fördel är att vi är vana vid konkurrensutsatthet. Vi har också en flexibel arbetsmarknad, åtminstone en flexibel extern sådan. De interna vet vi inte så mycket om. Kopplingen utbildningssystem-arbetsmarknad verkar åtminstone vad gäller högskolan fungera tämligen effektivt inom givna ramar, även om de kanske är för snäva. Hur det står till för gymnasieskolan vet vi mindre om, men här finns vissa tecken på ineffektiviteter.

- Givet de köer som för närvarande finns till högskolan skulle antagningarna förmodligen kunna öka. Ett *memento* är dock de små löneskillnaderna mellan gymnasie- och högskoleutbildade och den internationellt sett låga lönenivån för mer kvalificerad arbetskraft. Incitamenten att utbilda sig kan bli ett problem, om de inte redan är det.

- Sammantaget verkar framtiden bjuda på stora utmaningar och anpassningsbehov. Det finns all anledning för Sverige att söka höja arbetskraftens utbildning och kompetens för det bidrag detta kan ge till att klara anpassningskraven.

7 ÅTGÄRDER

I kapitel 6 har vi diskuterat varför utbildning och kompetensutveckling kan bli viktiga frågor i många länder och speciellt i Sverige. Vi skall nu gå in på skälen för att just staten skall ingripa och varför inte andra aktörer i samhället kan anses kompetenta att lösa dessa problem själva. Vi börjar med att kortfattat redogöra för de allmänna ekonomiska motiven för statliga ingrepp på detta område i avsnitt 7.1. Eventuella statliga ingrepp för att påverka kompetensutvecklingen skall dock placeras in i ett större system av institutioner och arrangemang som man inte gärna kan göra om från början. Vi kanske måste utveckla en svensk modell på detta område med utgångspunkt från våra egna traditioner och förutsättningar. För att få ett visst perspektiv på den problematiken skall vi i avsnitt 7.2 ta upp några olika modelltyper som valts i andra länder för att lösa vissa kompetensproblem. Sedan måste lösningen naturligtvis också relatera till de svenska problemen. En kort sammanfattning av dem ur styrmedelsperspektiv ges därför i samma avsnitt. Kapitlet avslutas därefter med en diskussion om lämpliga statliga åtgärder för svensk del.

7.1 Motiv för statliga ingrepp

Varför skulle inte individer och företag ur samhällsekonomisk synvinkel satsa tillräckligt på utbildning? Det finns två typer av skäl till att individuellt agerande kan ge otillfredsställande samhällsekonomiska resultat: effektivitetsskäl och fördelningsmässiga skäl.

Till *effektivitetsskälen* hör:

1. Externa effekter och risker. Ett företag som utbildar en individ riskerar att individen går till ett annat företag. Risken att göra sådana förluster kan vara större på investeringar i baskunskaper än i mycket företagsspecifika kunskaper. En individ som investerar i utbildning riskerar på liknande sätt att inte hans eller hennes kompetens kommer till sin rätt. Det kan vara svårt att hitta rätt företag.
2. Kortsiktighet. Företag liksom individer kan ha problem att planera

på längre sikt och underinvesterar därför i kunskaper som ger långsiktig avkastning. På företagssidan kan detta särskilt gälla små och medelstora företag.

3. Informationsproblem. För att kunna göra investeringar i kunskaper måste man ha information om vilka typer av investeringar som är möjliga och vad de kan få för effekter. Utbildningsmarknaderna är ofta mycket outvecklade när det gäller informationsspridning. Detta skapar trögheter och anpassningsproblem.

4. Kapitalmarknaderna. Höga räntor avskräcker från långsiktiga utbildningsinvesteringar. Det går heller inte att låna till kunskapsinvesteringar med investeringen som säkerhet som för andra typer av investeringar.

5. Andra skevheter i marknaderna. Lönebildningen och skatterna kan snedvrida utbildningsincitamenten för både individer och företag.

Det finns dock även risker för staten med att av dylika skäl gå in och på ett eller annat sätt stimulera och stödja investeringar i kompetensutveckling. Det kan vara svårt att särskilja sådana investeringar som under alla omständigheter skulle ha genomförts, vilket leder till onödiga subventioner. Man kan också åstadkomma snedvridningar i användningen av resurser om staten t.ex. går in och subventionerar viss sorts kompetens. Onödigt kompetent personal kan komma att ersätta mindre, men tillräckligt, kompetent personal.

Personalomsättningen kan vara en indikator på de interna arbetsmarknadernas stabilitet och om företagen kan få avkastning på personalutbildning. En undersökning visar (le Grand, 1991) att anställningstiden i Sverige 1981 låg på 20 år för män och 16 år för kvinnor. Motsvarande siffror för Japan 1982 var 22 och 13 år och för USA 1973 18 och 12 år, dvs. jämfört med Sverige längre anställningstid för män i Japan men kortare i USA medan kvinnornas anställningstid var längre i Sverige än i både Japan och USA.

Till *fördelningsskälen* hör att staten i de flesta länder har tagit på sig ett särskilt ansvar för de svaga grupperna, så att de inte lämnas åt sitt öde. I kompetenssammanhang kanske det framför allt handlar om de äldre som på grund av dåliga baskunskaper riskerar att bli utslagna

från arbetsmarknaden. Då har ju samhället ändå ett försörjningsansvar för dem och det kan vara bättre att ingripa preventivt än i efterhand.

För att ge ett visst perspektiv på styrmedelsfrågorna ges nedan ett antal exempel på statliga åtgärder - dels allmänna, dels sådana som är direkt inriktade på utbildnings- och kompetensaspekter. Avsikten är inte att ge en uttömmande lista på tänkbara åtgärder utan snarare en struktur åt problemställningen och indikationer om vad det kan handla om.

Allmänna ekonomiska åtgärder

- Inkomstbeskattning. Reglerna här är viktiga för individernas incitament att genom utbildning skaffa sig ytterligare inkomster.
- Företagsbeskattning. Den är viktig för företagens incitament att satsa på kompetensutveckling. Här kommer också avskrivningsreglerna för olika typer av investeringar in, investeringar såväl i människor som andra typer av investeringar.
- Räntepolitik. En hög ränta är ofta till särskild nackdel för investeringar i kompetens.
- Politik för full sysselsättning. En sådan politik skapar möjligheter för arbetskraften att välja bort de dåliga, icke utvecklande arbetsplatserna. Speciellt för den lågutbildade arbetskraften kan möjligheterna till extern rörlighet vara viktig (Fridén, 1992).
- Frihandels- och konkurrenspolitik. De kan skapa ett tryck på företagen att ständigt förbättra och anpassa sig och är viktiga drivkrafter.

Utbildnings- och kompetenspolitik

1. *Reglerande* styrmedel
- Lagstiftning om obligatorisk utbildning.
- Lagstiftning om att företagen skall satsa på personalutbildning.
- Lagstiftning om anställdas rätt till utbildning.
- Lagstiftning om rätt till studieledighet.
- Regler för kursplaner.
- Standarder och kontroll av standarder. Det kan gälla kvaliteten i

utbildningen hos privata och offentliga utbildningsanordnare, för längre eller kortare kurser. Utfärdande av utbildningsbevis hänger också samman med dessa funktioner.

2. *Prispåverkande* åtgärder

- Skattelättnader, mer eller mindre villkorade, för företag som satsar på kompetensutveckling.
- Subventioner, mer eller mindre villkorade, till företag som satsar på kompetensutveckling.
- Studiemedel och liknande stöd till individer som satsar på kompetensutveckling.
- Stöd till facken för aktiviteter på kompetensutvecklingsområdet.
- Stöd till samarbete mellan fack och arbetsgivare för kompetensutveckling.

3. *Direkta statliga resursinsatser*

- Statliga skolor som finansieras över statsbudgeten - grundskolor, gymnasieskolor, högskolor, skolor inriktade på företagsutbildning, vilka dock delvis kan vara avgiftsfinansierade.
- Statlig studie- och yrkesvägledning.
- Statliga informationsinsatser för att stimulera till satsningar på komptetensutveckling.
- Statliga rådgivnings- och konsultinsatser åt företag som vill satsa på kompetensutveckling.
- Statlig forskning på området utbildning och kompetensutveckling.
- Statlig övervakning och analys av utbildningsmarknaderna och ingrepp vid behov.

7.2 De statliga åtgärdernas omvärld och de svenska problemen

I flera olika avseenden kan man tala om olika modeller eller snarare delmodeller för att lösa problemen med arbetskraftens kompetensutveckling. Nedan behandlas några sådana modeller som är relevanta för den svenska diskussionen om åtgärder för att stimulera arbetskraftens kompetensutveckling.

För det första är det viktigt hur arbetsmarknaden i stort är organiserad, i vilken utsträckning man förlitar sig på *externa* eller *interna arbetsmarknader*. I USA sker mycket av anpassningen på de externa marknaderna. Den västeuropeiska modellen innebär mer av press på företagen att åtminstone kortsiktigt lösa anpassningsproblemen inom företaget. Ännu mer uttalade och långsiktiga är dessa tendenser i de större japanska företagen (Fretwell, Lovell & Bednarzik, 1991). Där har man också branta löneprofiler och ett belöningssystem som uppmuntrar inlärning och att lära ut till andra. Utbildning i företaget blir därmed en viktig aspekt av företagets utvecklingsstrategi. Mindre utvecklade interna arbetsmarknader torde stimulera mindre till kompetensutveckling inom företagen.

Det är dock uppenbart att också andra allmänna faktorer spelar in vad gäller både individernas och företagens intresse för investeringar i utbildning och kompetensutveckling: ägarstrukturen som kan mer eller mindre gynna långsiktiga investeringar, räntepolitiken, inkomst- och företagsbeskattningen etc. som vi var inne på tidigare.

För det andra kan arrangemangen för *övergången skola-arbetsliv* se olika ut. I länder som Sverige och Frankrike har staten tagit på sig ett stort ansvar inte bara för den allmänna skolutbildningen utan även för den yrkesinriktade. I Japan gäller statens ansvar däremot bara den allmänna skolutbildningen. Företagen sköter resten. För USA:s, Storbritanniens och Italiens del kan man tala om en marknadslösning för yrkesutbildningen. Individerna får själva hitta en väg, eventuellt via olika anordnare av yrkesutbildning, till arbete. I Tyskland och i Schweiz har man ett dualt skolsystem, där företagen tar på sig ett stort ansvar för den avslutande praktiska yrkesutbidningen (Drake, 1991). För- och nackdelarna med dessa olika system är det svårt att uttala sig om då de hänger samman med andra faktorer i respektive samhälle, exempelvis företagens möjligheter att ta på sig ett långsiktigt utbildningsansvar.

En annan fråga som man löst på olika sätt i olika länder är hur den *vidareutbildning* som sker *i företagen finansieras*. I den franska modellen finns i botten *lagstiftning* om vilka miniminivåer av

lönesumman som skall avsättas för personalutbildning. Till detta kommer avtal mellan fack och arbetsgivare. Andra länder t.ex. Nederländerna och Tyskland har byggt upp liknande system enbart baserat på *avtal* mellan fack och arbetsgivare. Som vi sett tidigare används *statliga pengar* huvudsakligen för att utbilda arbetslösa. Ett undantag är dock Danmark, som valt att i mycket större utsträckning än andra länder arbeta preventivt snarare än stödjande i efterhand (COM(91) 248). I Japan bekostar företagen själva mycket av denna utbildning, medan man i USA igen kanske snarast kan tala om individuella marknadslösningar. I alla de här systemen förekommer dock statliga pengar som stöd och komplement även om omfattningen varierar.

När det gäller *utbildningsmarknadens organisation* är konfigurationen både på köpar- och säljarsidan viktig. I vissa länder t.ex. i Sverige och Australien har staten tagit på sig att stå för åtminstone ett visst utbud av personalutbildning. Konkurrensen på utbildningsmarknaden är naturligtvis också mycket betydelsefull, liksom produktutvecklingen. Även om företagen på marknaden anstränger sig att utveckla ett helt batteri av tjänster (Olovzon, 1992) - från inventering av utbildningsbehov via organisationsförändringar till konkret utbildning - kan det ändå vara svårt för dem att nå ut, speciellt till de små och medelstora företagen. På köparsidan kan staten därför vilja utöva ett inflytande genom att exempelvis tvinga ihop företagen i obligatoriska handelskammare, som fallet är i Västtyskland och Österrike.

Man skulle också kunna tänka sig att olika modeller är olika väl anpassade för olika sektorer och yrkeskategorier. Utvecklingen i tillverkningsindustrin och av yrkesteknisk kompetens kanske bättre tillgodoses av de tyska eller japanska modellerna medan tjänstesektorn och de universitetsutbildade kanske bättre skulle tillgodoses av den amerikanska (Eliasson, 1992). Få länder har utvecklat ett system som genererar en helhetssyn med avvägningar mellan de olika sektorerna och komponenterna - ungdomsutbildning, högskoleutbildning och vidareutbildning; utbildnings- och arbetsmarknadspolitik. Vi kan dock notera att Australien har skaffat sig ett departement för arbetsmarknad, utbildning och vidareutbildning.

Så till de *svenska problemen*. Vi har inte kunnat finna några belägg för att den informella utbildningen eller kompetensutvecklingen i Sverige skulle vara av sådan art att den tillåter oss att bortse från den formella utbildningen och dess kvalitet när vi jämför oss med andra länder. I Sverige liksom i andra länder är formell och informell kompetensutveckling nära relaterade. Om man således gör bedömningen utifrån de utbildningsmässigt mest avancerade länderna förefaller vi ha två typer av kompetensproblem i Sverige: övergångsproblem och mer allmänna problem.

Till övergångsproblemen hör att vi har många äldre i arbetskraften som har en låg formell utbildningsbakgrund. Till de mer allmänna problemen hör att:

- även de yngre i arbetskraften och de som nu går ut på arbetsmarknaden har en relativt låg utbildning.
- vi har för svag utbildning på mellannivån, för ungdomarna i åldern 18-21, och kanske för mycket praktisk och inte tillräckligt kvalificerad utbildning i gymnasieskolan.
- vi har för lite universitetsutbildning.
- vi har för lite forskarutbildning.
- personalutbildningen i arbetslivet är outvecklad.

Det finns också, som vi tidigare sett, många faktorer som talar för att anpassningskraven på Sverige kommer att bli större än i andra länder.

7.3 Diskussion om statliga åtgärder

Låt oss börja med de uttalanden som arbetsmarknadsministrarna gjorde då de träffades i OECD i början av januari 1992 för att diskutera utbildnings- och vidareutbildningsproblem (OECD, 1992). Vad man kom överens om att sträva efter var bl.a. en övergång från passiv till aktiv arbetsmarknadspolitik, att förbättra arbetskraftens kompetens, att stimulera den privata sektorn till insatser för produktivitet, bättre arbetsorganisation och utbildning och att ge en bred allmän utbildningsbas åt dem som går ut på arbetsmarknaden.

Detta skulle åstadkommas genom att:

1) samordna arbetsmarknadspolitiken och utbildningspolitiken.

2) tillförsäkra alla ungdomar en tillräckligt bred och djup utbildning som bas för återkommande utbildning i arbetslivet.

3) stimulera till mer och bättre personalutbildning genom att utveckla nya partnerships och nya institutionella arrangemang.

4) skapa väl fungerande utbildningsmarknader, med standarder och med utbildningsbevis efter kunskapsprövning.

5) skapa en lämplig incitamentsstruktur för utbildningsinvesteringar omfattande företag, anställda och svaga grupper.

6) tillhandahålla en miljö för företag och individer där de kan känna sig säkrare på avkastningen på utbildningsinvesteringar.

Skulle dessa förslag lösa "våra" problem?

Punkt 1) kan vara viktig för att åstadkomma vettiga avvägningar mellan satsningar på olika områden. I konjunkturnedgångens spår satsar man i Sverige sedan 1991 betydande summor på framför allt arbetsmarknadsutbildning, utbildning i företag, gymnasie- och högskolan. Frågan är dock hur det är tänkt att relatera till en långsiktig politik för kompetensutveckling.

Punkt 2) skulle kunna vara en del av svaret på de brister vi tidigare noterat i samband med *ungdomsutbildningen*: för kort och kvalitetsmässigt kanske inte riktigt i topp. Men här står inget om hur det hela skall arrangeras eller finansieras. Kanske är det ändå bäst att vi i Sverige fortsätter med den svenska modellen och låter en statligt finansierad skola få ta huvudansvaret. Företagen bör dock engageras mer i denna typ av utbildning än tidigare. Den yrkesinriktade utbildningen är relativt dyr, och resurserna måste utnyttjas effektivt. För företagens del kan diskuteras om deras medverkan delvis skall lösas genom direkt betalning eller på något indirekt sätt, t.ex. via sänkta skatter.

I listan finns inga förslag om förstärkt *universitets- och forskarutbildning*. Här krävs dock att staten tar på sig större uppgifter. Det borde dock vara möjligt att göra hela systemet effektivare genom att fler går direkt från de icke yrkesförberedande linjerna till universi-

teten, möjligheterna att börja skolan vid sex års ålder introduceras snabbare och genomströmningen i både gymnasie- och högskolan förbättras.

Punkterna 3), 5) och 6) handlar helt eller delvis om företagen och *personalutbildningen*. Att stimulera till personalutbildning genom nya partnerships och nya institutionella arrangemang låter som om man tänkte sig att, kanske med statlig hjälp, komma fram avtalsvägen. Dessutom antyds att staten skulle göra något åt sina skolor, som kanske på ett effektivare sätt skulle kunna stå till företagens tjänst. En miljö där man känner sig säkrare på avkastningen på investeringar i utbildning och en lämpligare incitamentsstruktur kan skapas med hjälp av företags- och inkomstbeskattningen.

I och för sig borde det ligga i linje med de svenska traditionerna att i första hand lösa kompetensproblemen i företagen avtalsvägen. Att inte vi skulle kunna göra det när andra länder gjort det förefaller märkligt. I hägnet av avtalen skulle också de interna arbetsmarknaderna kunna utvecklas och bli ett stöd för kompetensutveckling i företag.

En annan fråga är om det räcker med avtal. Incitamenten kan behöva förbättras ytterligare genom statliga informations- och rådgivningsinsatser men även genom sänkta skatter eller subventioner.

Bättre och flexiblare offentliga skolor i nya institutionella arrangemang liksom punkt 3) om standarder och utbildningsbevis är förslag som skulle stärka utbildningsmarknaderna.

För att lösa kompetensproblemet för den äldre arbetskraften finns inte mycket i ministrarnas åtgärdsförslag. I samband med incitamenten nämns att de också skall vara lämpliga för svaga grupper. De äldre i arbetskraften med låg formell utbildning kan säkert i många fall räknas till de svaga grupperna. Om ministrarna som incitament tänkt sig förändringar i inkomstbeskattning och andra liknande generella åtgärder, leder de nog inte särskilt långt i detta fall. Kanske har man dock här haft direkta subventioner till vuxenutbildningen i åtanke; det torde vara det enda raka då det kan vara svårt, för att inte säga omöjligt,

att få företagen att i tid ta itu med detta problem, som ofta både handlar om basutbildning och yrkesutbildning.

De allmänna incitamenten för individer att satsa på utbildning bör ha blivit bättre i och med det nya skattesystemet. Utvecklingen på detta område bör dock noga följas. Om lönespridningen ökar kan dock behoven av både nya och gamla typer av statligt stöd för kompetensutveckling inklusive studiemedel minska (jfr SOU 1992:19). Det är emellertid arbetsmarknadens parter som har det direkta ansvaret för lönebildningen.

En kompetenspolitik i linje med vad som skisserats ovan kommer att ställa krav på statliga resurser för:

- gymnasieskolan
- högskolan
- de äldre i arbetskraften
- stimulans åt personalutbildningen.

En hel del kan förmodligen finansieras genom de effektiviseringar den här typen av åtgärder skulle innebära. För utbildningssystemets del kan det också vara på sin plats att när man ändå ser över det söka ta till vara de andra typer av besparingar som bl.a. Produktivitetsdelegationen (SOU 1991:82) visat på. Vår skola är internationellt sett dyr i förhållande till de resultat den presterar. Med den skisserade kompetenspolitiken kan belastningen, som andra delar av de arbetsmarknads- och utbildningspolitiska områdena skulle utsättas för, också förväntas minska. Det är möjligt att det på sikt även skulle kunna gå att minska ner på studiemedlesstödet och andra stödåtgärder.

Nivån på insatserna är viktig men ännu viktigare är långsiktigheten. Kompetenspolitik handlar om decennier och generationer. Det är därför nödvändigt att utifrån ett helhetsperspektiv diskutera sig fram till gemensamma uppfattningar om vem som skall stå för vad.

FOTNOTER

1) Beteckningen före detta Västtyskland och före detta Östtyskland vore egentlig mer korrekt men för att inte tynga texten i onödan kommer vi att även i fortsättningen endast skriva Västtyskland när före detta Västtyskland avses och Östtyskland när före detta Östtyskland avses.

2) Den SCB-statistik vi mest använder oss av och som också utnyttjas i de internationella jämförelserna kommer från AKU-undersökningarna. I SCB:s levnadsnivåundersökningar tar man också in vissa uppgifter om vuxenutbildningen inklusive det "självstyrda lärandet". Dessa båda undersökningar är dock av flera skäl inte jämförbara. Åldersgrupperna skiljer sig åt liksom definitionerna av kursarrangörer plus att levnadsnivåundersökningen även tar med ungdomsutbildningen och har en längre referensperiod. Ett beräknat årsvärde från AKU, som bara haft en referensperiod på 4, 5 eller 6 månader beroende på vilket år undersökningen genomfördes, bör - med tanke på glömskefaktorn - bli högre än från levnadsnivåundersökningen speciellt för de kortare och mindre strukturerade utbildningarna som studiecirklar och personalutbildning, vilket också är fallet. Alltså bör siffran för det självstyrda lärandet i texten snarast jämföras med de uppskattade volymerna av de andra typerna av utbildning i samma källa.

3) Här har OECD uppenbarligen fördubblat den svenska siffran för att få den mer jämförbar med den engelska som har en referensperiod på 1 år. Det genomsnittliga antalet utbildningsdagar 1987 i Sverige var 5,6 dagar under en referensperiod på 5 månader.

4) För Sveriges del kan vi även jämföra med SCB:s prognos (1989). Den ger för andelen unga i arbetskraften ungefär samma siffror som OECD. Däremot har man en mer optimisktisk syn på befolkningsutvecklingen och får därmed högre arbetskraftssiffor än OECD, +3,6 % jämfört med OECD:s -4,2 % i alternativet med utjämnade förvärvsfrekvenser, vilket är det alternativ som mest liknar SCB:s. Med SCB:s siffra skulle vi inte tillhöra de två utan de fem länder som har störst minskningar respektive minst ökningar i arbetskraften. SCB antar att utgångsläges immigrationsöverskott på 30 000 mot sekelskiftet går ner till 10 000.

KÄLLOR

Abrahamsson, K. & Sundin, S., 1988, Vuxenutbildningens volym - karta, terräng och några siffror. I *Det stora kunskapslyftet. Svensk vuxenutbildning inför år 2010* (red K. Abrahamsson). Liber, Stockholm.

Van Arkadie, B. & Carlsson M., 1991, Economic Survey of the Baltic States. Stockholm.

Arvidson, L. & Rubenson, K., 1991, Education and Training of the Labour Force in the EFTA Countries. *Reports, Planning, Follow-up, Evaluation,* R 91:4, Skolöverstyrelsen, Stockholm.

Bishop, J., 1991, Produktivitet och kunskaper från utbildning. I *Arbetkraft, arbetsmarknad och produktivitet* (red. E. Wadensjö), Norstedts Tryckeri, Stockholm.

Björkman, T., 1991, "Lean production" på svenska. I Produktivitetsdelegationen & Arbetslivsfonden, *Efter Taylor*. Nordstedts, Stockholm.

Björkman, T. & Marking, C., 1992, Spridning av ny arbetsorganisation. I *Kompetens i arbete - En antologi* (red. Marking, C.). Graphic Systems, Göteborg, 1990.

Bowman, M. J., Sohlman, Å. & Ysander, B-C., 1978, *Learning and Earning. Three essays in the economics of education.* Information on Higher Education in Sweden, National Board of Universities and Colleges. Stockholm.

Bredbacka, C., 1991, Ny arbetsorganisation. Ja, men hur? I Produktivitetsdelegationen & Arbetslivsfonden, *Efter Taylor*. Norstedts, Stockholm.

Commission of the European Communities, 1991, *Commission memorandum on vocational training in the European Community in the 1990s.* COM(91) 397 final.

Commission of the European Communities, 1991, *Employment in Europe 1991.* COM(91) 248 final.

Commission of the European Communities, 1991, *First report on the application of the community charter of the fundamental social rights of workers.* COM(91) 511 final.

Commission of the European Communities, 1991, *Memorandum on higher education in the European community.* COM(91) 349 final.

Dertouzos, M., Lester, R. & Solow, R., 1989, *Made in America: Regaining the Productive Edge.* MIT Press, Cambridge.

Drake, K., 1991, Linkages in Vocational-Technical Education and Training: Challenges - Responses - Actors. Policy integration and cooperation - a persistant challenge. OECD, Paris, 1991.

Eklund, K., 1992, Drivkrafter och omvandlingstryck för höjd produktivitet. *Ekonomisk Debatt*, årg 20, nr 1.

Ekstedt, E., 1991, Arbetsorganisation - förändringar och kompetensutveckling. I Produktivitetsdelegationen & Arbetslivsfonden, *Efter Taylor*. Norstedts, Stockholm.

Eliasson, G., 1992, *Arbetet*. Gotab, Stockholm.

Freeman, C. & Soete, L., 1991, Macro-economic and Sectorial Analysis of Future Enployment and Training Perspectives in The New Information Technologies in the European Community. EC Conference, Brussels, 17 - 18 October 1991. Executive summary. Synthesis report. Policy conclusions and recommendations.

Fretwell, H., Lovell, M. & Bednarzik, R., 1991, *Employment Dimensions of Economic Restructuring*. World Bank.

Fridén, L., 1992, Sammanfattning och slutsatser. I *Lågutbildade på 1990-talets arbetsmarknad* (red. L. Fridén), Gotab, Stockholm.

Fägerlind, I., 1975, *Formal Education and Adult Earnings. A Longitudinal Study on the Economic Benefits of Education*. Almqvist & Wiksell International, Stockholm.

Fägerlind, I., 1991, Utbildningsstandarden i Sverige 1970 - 1990 och produktivitetsutvecklingen. I *Arbetkraft, arbetsmarknad och produktivitet* (red. E. Wadensjö), Norstedts Tryckeri, Stockholm.

Fölster, S., 1990, The information sector in Sweden, recent developments in firm education, R&D, and telecommunications. I Elisasson m fl *The Knowledge Based Information Economy. Gotab, Stockholm.*

GATT, 1992, GATT - International Trade 90-91; Volume II. Genève.

le Grand, C., 1991, Rörlighet och stabilitet på den svenska arbetsmarknaden. I *Arbetkraft, arbetsmarknad och produktivitet* (red. E. Wadensjö), Norstedts Tryckeri, Stockholm.

le Grand, C., 1992, Personalpolitik, kompetensutveckling och intern rörlighet. I *Lågutbildade på 1990-talets arbetsmarknad* (red. L. Fridén), Gotab, Stockholm.

Harkman, A., 1992, Lågutbildade i kunskapssamhället. I *Lågutbildade på 1990-talets arbetsmarknad* (red. L. Fridén), Gotab, Stockholm.

IRDAC, 1991, *Skill shortages in Europe*. Industrial Research and Development Advisory Committee of the Commission of the European Communities.

Johnston, W.B., 1987, *Workforce 2000*.

Kompetensutredningen, 1991, Kompetensutveckling i arbetslivet nödvändig. *Pressmeddelande*, Arbetsmarknadsdepartementet 1991-08-30.

Kronlund, J., 1992, Vad gör dom egentligen? Svensk, dansk och italiensk beklädnadsindustri och kompetensutveckling. I *Kompetens i arbete - En antologi* (red. Marking, C.). Graphic Systems, Göteborg, 1990.

Landell, E. & Viktorsson, J., 1991, *Långt kvar till kunskapssamhället.* SIND 1991:2, Allmänna Förlaget, Stockholm.

Lundberg, L., 1990, Svensk industristuktur - basindustri eller högteknologi. *Ekonomisk Debatt* 1990:4.

Marking (red.), C., 1992. *Kompetens i arbete - En antologi.* Graphic Systems, Göteborg. 1990.

Meidner, R., 1991, Makropolitik som stöd för det utvecklande arbetet. I Produktivitetsdelegationen & Arbetslivsfonden, *Efter Taylor.* Norstedts, Stockholm.

National Centre on Education and the Economy, 1990, *America's Choice: High Skills or Low Wages!* The report of the Commission on the Skills of the American Workforce, Rochester.

Nordiska Ministerrådet, 1991, Utkast till Samarbejdsprogram for udvikling og tilpasning af fremtidens arbejdsmardedspolitiske efter- og videreuddanddelse i Norden.

NUTEK, 1992, *Näringslivet till år 2004 - Tillväxt eller stagnation?* Bilaga 3 till långtidsutredningen 1992.
OECD, 1971, *Occupational and educational structures of the labour force and levels of economic development. Further analyses and data.* Paris.

OECD, 1973, DAS/EID 73.38 Mass higher education. Stencil. Paris.

OECD, 1974, *Educational Statistics Yearbook*, vol 1 och vol 2. Paris.

OECD, 1989a, *Education and the Economy in a Changing Society.* Paris.

OECD, 1989*b*, *Employment Outlook 1989.* Paris.

OECD, 1989*c*, *Further Education and Training in Swedish Working Life: a Discussion of Trends and Issues.* Paris.

OECD, 1989*d*, *Japan at Work.* Paris.

OECD, 1989*e*, *Rapport de l'OCDE sur les indicateurs de la science et de la technologie.* Paris.

OECD, 1989*f*, Projections and Uncertainties, Conference of national experts on demographic influences on the labour market. Stencil. Paris.

OECD, 1990, *Education in OECD Countries 1987-88. A compendium of statistical information.* Paris.

OECD, 1991a, *Economic Outlook 1991.* Paris.

OECD, 1991*b*, *Employment Outlook 1991*. Paris.

OECD, 1991*c*, *Further Education and Training of the Labour Force. A comparative analysis of national strategies for industry training: Australia, Sweden and USA*. Paris forthcoming.

OECD, 1991*d*, *The Literate Worker*. Stencil. Paris.

OECD, 1991*e*, *Main Economic Indicators*. Paris.

OECD, 1991*f*, *Report on training statistics*. Paris.

OECD, 1992*a*, Adult illiteracy and economic performance. Paris.

OECD, 1992*b*, *Labour Market Policies for the 1990s*. Meeting of the Employment, Labour and Social Affairs Committee at ministerial level, 14th-15th January 1992, Paris.

Ohlsson, L., 1991, *Kunskapsbildning för strukturell förnyelse*. Bilaga 13 till LU 90. Norstedts, Stockholm.

Ohlsson L. & Vinell, L., 1987, *Tillväxtens drivkrafter. En studie av industriers framtidsvillkor*. Industriförbundet, Stockholm.

Olson, M., 1990, *How bright are the Northern Lights? Some questions about Sweden*. Crafoord Lectures 3, Institute of Economic Research, Lund University.

Osterman, P., 1991, Arbetsorganisation och produktivitetsutveckling. I *Arbetkraft, arbetsmarknad och produktivitet* (red. E. Wadensjö), Norstedts Tryckeri, Stockholm.

Porter, M. E., 1990, *The Competitive Advantage of Nations*. The Macmillan Press, London.

Produktivitetsdelegationen & Arbetslivsfonden, 1991, *Efter Taylor*. Norstedts, Stockholm.

Proposition 1991/92:100 Bilaga 11. Arbetsmarknadsdepartementet.

Sandberg, L., 1979, The Case of the Impoverished Sophisticate: Human Capital and Swedish Economic Growth before World War I. *The Journal of Economic Hisytory 1979:3*.

SCB, 1989, Det framtida arbetskraftsutbudet - utblick bortom sekelskiftet. *Information om arbetsmarknaden* 1989:4, Stockholm.

SCB, 1991*a*, *Education in Sweden*. Fälths Tryckeri, Värnamo.

SCB, 1991*b*, Utbildning och produktivitet. *Information om arbetsmarknaden 1991:2*. SCB förlag, Örebro.

SCB, 1991*c*, *Utbildningsnivå i kommunerna, länen och riket 1989*. Bakgrundsmaterial om vuxenutbildningen 1991:2. SCB förlag, Örebro.

SCB, 1991*d*, *Vuxnas studiedeltagande 1975 - 1989*. Levnadsförhållanden, rapport 67. SCB-Tryck, Örebro.

SCB, 1992, *Personalutbildning 1989 och 1990*. Statistiska meddelanden U 39 SM 9101. SCB-Tryck, Örebro.

Schröder, L., 1990, *Arbetskraftens migration i EG-perspektiv*. Ds 1990:28, Arbetsmarknadsdepartementet.

Schröder, L. & Sehlstedt, K., 1992, Visioner och verkligheter. I *Lågutbildade på 1990-talets arbetsmarknad* (red. L. Fridén), Gotab, Stockholm.

Sohlman, Å., 1976, Utbildning och arbetsmarknad. *Working paper No. 1976:1*, Stockholms universitet, Nationalekonomiska institutionen. Stockholm.

SOU 1991:56, *Kompetensutveckling - en utmaning*. Allmänna förlaget, Stockholm.

SOU 1991:82, *Drivkrafter för produktivitet och välstånd*. Allmänna Förlaget, Stockholm.

SOU 1992:7, *Kompetensutveckling - en nationell strategi*. Graphic Systems AB, Göteborg.

SOU 1992:19, *Långtidsutredningen 1992*. Norstedts Tryckeri, Stockholm.

Standing, G., 1991, Towards economic democracy and labour flexibility? An era of experimentation. In *In search of flexibility. The New Soviet Labour Market* (red. G. Standing). ILO, Genève.

Sundin, S. & Tuijnman, A. Utbildningsklyftan i tidens trappa - en studie från år 1960 till 2010. I *Det stora kunskapslyftet* (red K. Abrahamsson). Liber, Stockholm.

Söderström (red.), H., 1992. *Tillväxt utan gränser*. SNS Förlag, Stockholm.

af Trolle, U., 1990, *Mot en internationellt konkurrenskraftig akademisk utbildning*. Studentlitteratur, Lund.

Tuijnman, A., 1989, Further Education and Training in Swedish Working Life: a Discussion of Trends and Issues. OECD, Paris.

UHÄ, 1991*a*, *Higher Education and Employment, the Changing Relationship*. UHÄ-rapport 1991:3.

UHÄ, 1991*b*, *Året som gick. Verksamhetsberättelse för högskolan 1989/90*. UHÄ-rapport 1991:11.

UNESCO, 1991, *Statistical Yearbook 1991*. Jean Lamour, Maxéville.

Wadensjö, E., 1991, Högre utbildning och inkomster. I *Arbetskraft, arbetsmarknad och produktivitet* (red. E. Wadensjö), Norstedts Tryckeri, Stockholm.

Wadensjö, E. (red.), 1991, *Arbetskraft, arbetsmarknad och produktivitet*, Expertrapport nr 4 till SOU 1991:82. Norstedts Tryckeri, Stockholm.

Wadensjö, E., 1992, Humankapitalbildning, arbetstider och produktivitet. *Ekonomisk Debatt*, årg 20, nr 1.

Wetterberg, G., 1991, *Det nya samhället*. Tiden, Stockholm.

Wurzburg, G., 1991, Skill formation and human resource management: Australia's place in the international race. Summit 100, Training and Education for the Next Century.

BILAGA

B1 Tabell Obligatorisk utbildning, antal år och åldersgränser.

	Antal år	Inträde	Utträde
Belgien	10(12)	6	16(18)
Finland	10	7	17
Frankrike	10	6	16
Italien	8	6	14
Japan	9	6	15
Kanada[A]	9	6/7	15/16
Nederländerna	11	5	16
Schweiz[A]	8/9	6/7	15/16
Storbritannien	11	5	16
Sverige	9	7	16
Västtyskland	10(12)	6	16(18)
USA	11	6	17

() Siffrorna inom parentes anger utbildningstid för dem som inte befinner sig i heltidsutbildning.

A Olika i olika delar av landet.

Källa OECD, 1990.

B2 Tabell Skolårets längd och omfattningen av hemarbete.

	Antal skoldagar/år	Hemarbete tim/vecka
Belgien		
Fr	175	7,4
Fl	160	9,1
Finland	190	4,8
Frankrike	185	8,4
Japan	243	5,7
Kanada		
BC	194	5,2
ONT	188	5,3
Nederländerna	200	7,3
Storbritannien		
England	194	5,0
Skottland	200	3,0
Sverige	180	2,3
USA	179	5,2

Källa Fägerlind, 1991.

B3 Diagram Genomsnittligt antal år formell skolutbildning i befolkningen 25-64 år, 25-34 år resp 65-74 år omkring 1970 på utbildningsnivåer.

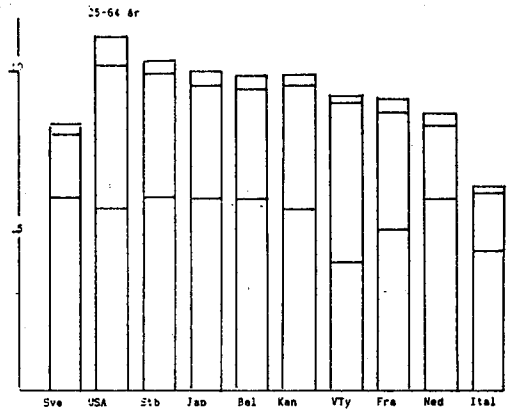

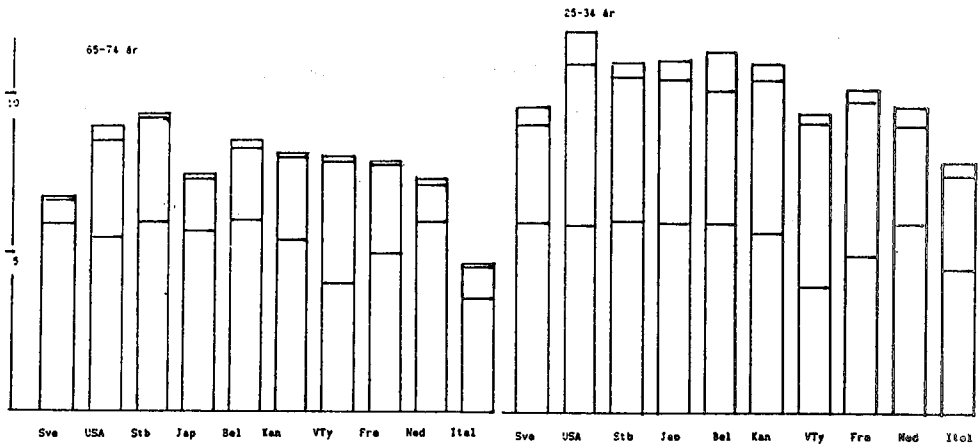

1= primär utbildning 2= sekundär utbildning 3= högre utbildning

Källa OECD, 1974.

B4 Tabell Procentuell andel sysselsatta med universitetsexamen totalt och inom vissa branscher, 1960.

	Totalt	Industri	Handel	Samfärdsel	Tjänster
Belgien	-	0,0	2,4	0,1	6,3
Frankrike	2,7	-	-	-	-
Japan	3,5	3,8	4,5	0,2	9,9
Kanada	4,3	-	-	-	-
Nederl	1,4	0,6	0,7	0,0	4,3
Storbrit	3,2	-	-	-	-
Sverige	2,1	0,9	1,2	0,0	7,2
USA	9,1	5,9	6,8	0,2	18,6

Källa OECD, 1971.

B5 Tabell Utbildning i befolkningen 25-64 år i Danmark, Finland, Norge och Sverige, totalt och på åldersgrupper för män och kvinnor.

	1988 Danmark		1990 Finland		1989 Norge		1990 Sverige	
	25-64 år							
utb nivå	m	kv	m	kv	m	kv	m	kv
1	17	30	42	42	25	29	31	30
2	54	40	45	46	50	49	42	43
3	5	9	5	5	10	10	10	12
4	12	7	8	7	11	8	12	11
	25-44 år							
1	12	22	29	26	15	15	22	18
2	60	46	57	59	56	57	50	51
3	5	12	5	5	11	12	12	15
4	12	9	9	9	12	12	14	13
	45-64 år							
1	25	41	61	64	32	39	44	44
2	47	32	27	27	46	44	32	33
3	4	6	4	4	9	9	7	8
4	11	5	7	5	10	5	10	9

Anm Kolumnerna summerar inte till 100% pga ofullständigheter i utbildningsuppgifterna.

1 Grundskola	1-10 år	Förgymnasial utb 9(10) år
2 Gymnasial utb	10-12 år	Gymnasial utb
3 Kort eftergymnasial utb	13-14 år	Eftergymnasial utb 3 år
4 Längre eftergymnasial utb	15- år	Eftergymnasial utb 3 år

Norge 25-39 och 40-66 år

Källa Nordiska ministerrådet, 1991.

B6 Tabell Ingenjörer som andel av arbetskraften, %.

Belgien	2,0
Frankrike	1,2
Italien	0,4
Nederländerna	1,8
Storbritannien	1,0
Västtyskland	2.2
Summa EG	1,4
Japan	2,5
USA	1,4

Källa IRDAC, 1991.

B7 Tabell Svenska befolkningens utbildning 1989-12-31, 16-64 år.

Folkskola	889754
Grundskola	879577
Gymnasial utb högst 2 år	1619379
Gymnasial utb längre än 2 år	583334
Eftergymnasial utb mindre än 3 år	447346
Eftergymnasial utb 3 år eller längre	424183
Forskarutb	26986
Uppgift saknas	168977
Totalt	5039536

Källa SCB 1991c.

B8 Diagram Utgångsläge och utbildningsprognos för den vuxna befolkningen 16-64 år.

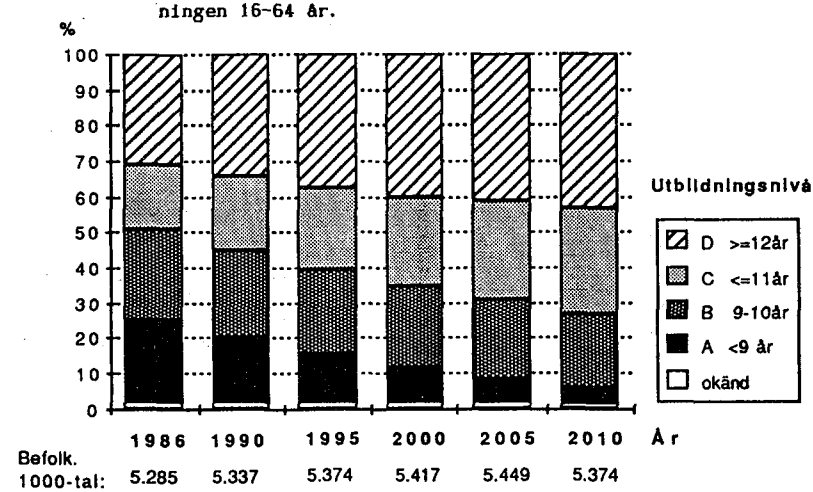

Källa Sundin & Tuijnman 1989.

B9 Diagram Antal högskoleutbildade under 65 år 1965-2025.

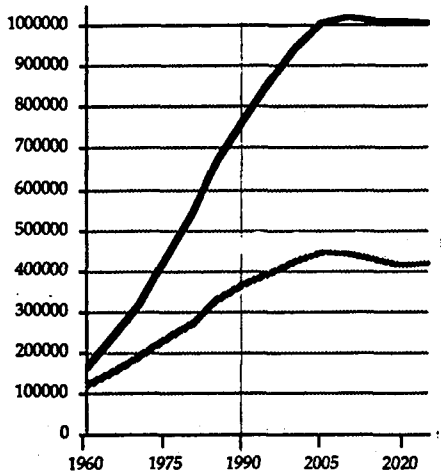

Källa UHÄ 1991a.

B10 Tabell Andelar av aktuella åldersgrupper som är behöriga att söka till högre utbildning, andelar som går till högre utbildning och andelar med examina från högskolan 1987-88 samt 1975 och 1986, %.

	Andelar behöriga att söka till högre utb			Andelar som gått till högre utb			Examina från högre utbildning					
	Teor	Prak	Tot	Icke aka	Aka	Tot	Icke ak 1975	Icke ak 1986	Akademisk 1975	Akademisk 1986	Forskare 1975	Forskare 1986
Belgien	30	21	51	23	22	49	11	16	10	15	-	-
Finland	44	-	44	24	20	44	11	17	13	12	0,6	0,1
Frankrike	22	12	34	14	20	34	-	15	-	15	6,3[B]	6,2
Italien	11	25	36	1	26	27	0	0	9	8	0,8	1,4
Japan	64	24	88	12	24	38	9	11	18	22	0,8	1,5
Kanada	-	-	-	-	-	-	8	14	22	26	3,5	4,2
Nederlän	30	22[A]	53[A]	22	13	39	12	17	5	7	-	-
Schweiz	-	-	-	-	-	-	-	9	5	6	-	2,9
Storbrit	29	8	37	16	18	35	-	12	11	14	-	4,6
Sverige	22	54[A]	76[A]	56	15	72	22[B]	19	14	14	0,8[B]	1,1
Västtysk	28	-	28	10	20	30	10	8	13	13	1,3	1,5
USA	75	-	75	-	-	-	9	12	23	25	10,2	9,3

A Inklusive dem som inte kan gå till högre utbildning.
B 1980.

Källa OECD, 1990.

B11 *Diagram Examina från högskolan.*

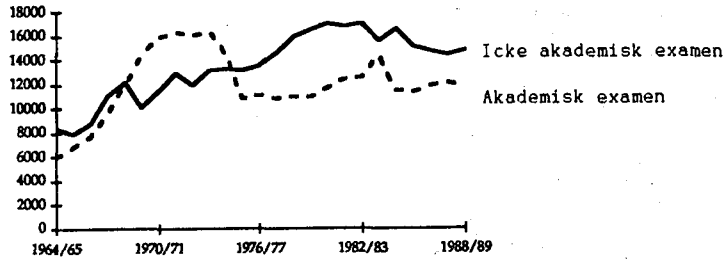

Källa UHÄ 1991a.

B12 Tabell Andel nyinskrivna vid teknisk-naturvetenskaplig högskoleutbildning, andelen av en årskull i teknisk-naturvetenskaplig högskoleutbildning 1987-88, andel av examina samt andel av 25-34-åringar.

	Andel av nyinskr %		Andel av årskull %			Andel av examina %	Andel 25-34-åringar %
	Tot	ISCED 6	ISCED 5	ISCED 6	Tot		
Belgien	29	35	-	-	-	-	-
Finland	42	46	88	124	213	35	6,3
Italien	29	29	2	73	75	16	2,4
Japan	23	27	16	65	81	26	8,4
Kanada	28	-	-	-	-	18	6,4
Nederlän	29	30	-	106	-	25	3,7
Schweiz	34	29	95	39	134	24	1,9
Sverige	31	31	176	70	246	24	4,0
Västtysk	43	43	48	91	139	29	6,1
USA	-	-	-	-	-	18	7,0

Källa Preliminära siffror från OECD.

B13 Tabell Vuxenutbildningen fördelad på typer av utbildning, andelar av befolkningen, antal deltagare, årsarbeten, kostnader.

	Komvux	Folkh 15 v-	Enst kurs	Studiecirk	Pers utb	Folkh -15 v	AMU	Grundvux
1986								
Andelar bef 16-64 år %	4,2	0,3	1,6	28,4	27,5	4,5	0,8	0,4
Antal individer 1 000	220	15	69	1500	1450	237	44	21
Antal deltagare				2626				
Årsarbeten								
88/89	50 734	-	25 000	-	124 213	=	26 350	3 000
(exkl hemarbete)					(98 900)			
1990					145 651			
(exkl hemarbete)					(109 000)			
Kostnader								
87/88 mrd		2,8			18 - 25		6	
91/92 mrd		25			48 - 88			

Källor Abrahamsson & Sundin 1988, Proposition 1991/92:100 bilaga 11, SCB 1992, UHÄ 1991*a*, SOU 1991:56, SOU 1992:7.

B14 Tabell Utbildningen vid universitet och högskolor samt personalutbildning, årsarbeten (exkl hemarbete) 1988/89 och 1990, 1000-tal.

Högskola	1988/89
Grundutb linjer	100
Forskarutb	5
Grundutb enst kurs	10
Enst kurs vidareutb	25
Företagsutb	10
Totalt ca	150

Personalutbildning	1988/89	1990[A]
Högskola	10	11
Företaget	63	61
Annat företag	7	8
Studieförbund	2	2
Komvux	3	4
AMU-gruppen	1	1
Fackförening	2	2
Annan	8	8
Endast studiedagar, okänd anordnare	4	4
Totalt	ca 100	100

A) Procent utbildningsdagar.

Källor UHÄ 1991*a*, SCB 1992.

B15 Tabell Nivåhöjande vuxenutbildning i genomsnitt per år under början och mitten av 80-talet.

Från nivå	Antal personer Totalt	därav i formell vux utb	därav till nivå Grundsk	2 år gym	Mer än 2 år gym
Folkskola	23 000	11 000	9 000	13 000	1 000
Grundskola	30 000	10 000	-	22 500	7 500
2 år gym	1 500	1 000	-	-	1 500
Summa	54 500	22 000	9 000	35 500	10 000

Källa Sundin & Tuijnman, 1989.

B16 Tabell Arbetsmarknadsutbildning som procent av BIP 1990.

	totalt	varav utbildning för anställda
Belgien	0,14[A]	
Finland	0,25	
Frankrike	0,32[A]	0,04
Italien	0,03[B]	
Japan	0,03	0,03
Kanada	0,27	0,04
Nederländerna	0,19	
Schweiz	0,01	
Storbritannien	0,22	0,03
Sverige	0,47	0,01
Västtyskland	0,38	0,03
USA	0,09	

A 1989
B 1988

Källa OECD 1991*b*.

B17 Tabell Uppskattning av utgifter för vuxenutbildning i EFTA-länder, % av BIP.

	Arbetsgivare	Offentlig	varav arbetsmark utb	Totalt
Österrike	1,08	0,59	0.07	1,67
Finland	0.8-1,2	0,45	0,27	1,25-1,65
Island				0,24
Norge	0,3-0,5	0,20	0,07	0,5-0,8
Sverige	1.8-2,2	1,0	0,51	2,8-3,2
Schweiz		0,99	0,01	

Källa Arvidson & Rubenson 1991.

B18 Tabell Fördelning av personalutbildning över utbildningsanordnare i Japan och i Sverige.

	Japan	Sverige
Företaget	51	61
Annat företag	11	8
Yrkesskolor	3	-
Universitet	1	11
Utbildningskonsulter	14	7
Övriga	20	14

Källa OECD 1989*d* och tabell 5.2.

B19 Tabell Befolknings- och alternativa arbetskraftsprognoser, procentuella förändringar 1991-2020.

	Befolkning 20-64 år	Arbetskraft 1985 års förvärvsfr	högre kv förvärvsfr	högre kv förvärvsfr, senare pension
Belgien	-4,9	-10,6	1,2	5,0
Finland	-6,3	-9,4	-6,1	-1,4
Frankrike	3,3	0,6	14,2	21,0
Italien	-4,8	-7,2	18,0	26,9
Japan	-6,3	-1,2	14,6	14,7
Kanada	11,3	6,4	22,2	28,5
Nederländerna	-0,3	-8,5	16,6	26,6
Schweiz	-11,8	-15,5	-3,7	0,5
Strobritannien	1,6	-1,5	12,6	17,2
Sverige	-6,3	-8,0	-4,2	0,3
Västtyskland	-15,3	-18,7	-2,6	5,1
USA	17,7	14,5	28,8	34,6

Källa OECD 1989*f*.

B20 Tabell Andelen personer i arbetskraften i åldrarna 15-19 år och 20-24 år 1990 och 2020 med 1985 års förvärvsfrekvenser.

	1990		2020	
	15 - 19	20 - 24	15 - 19	20 - 24
Belgien	7,3	13,1	6,4	11,2
Finland	4,5	10,3	4,4	9,0
Frankrike	2,6	11,8	2,0	9,5
Italien	5,4	11,8	4,4	9,3
Japan	2,7	10,1	2,2	9,3
Kanada	7,1	11,6	6,0	9,4
Nederländerna	4,6	14,7	4,0	12,0
Schweiz	6,7	13,4	6,5	11,8
Storbritannien	8,1	12,6	6,6	9,5
Sverige	4,7	10,5	4,0	9,1
Västtyskland	5,1	12,8	5,3	10,5
USA	6,2	12,5	5,4	10,4

Källa OECD 1989*f*.

Departementsserien 1992

Kronologisk förteckning

1. Fria universitet och högskolor. U.
2. Svenska kyrkans finansförmögenhet. C.
3. Långt borta och mycket nära – En förstudie om svensk distansutbildning. U.
4. Offentlig upphandling och EES – ett lagförslag. Fi.
5. Nedskjutningen av DC 3-an i juni 1952. UD.
6. Skatteförmåner och andra särregler i inkomst- och mervärdeskatten. Fi.
7. Marknadsorientering av kommunal verksamhet. Konsekvenser och möjligheter. C.
8. Häktades gemensamhet och kontakter med omvärlden – rapport av f.d. justitieombudsmannen Anders Wigelius. Ju.
9. Den svenska trafikskadelagens anpassning till EG:s regelverk m.m. Ju.
10. EG och den kommunala självstyrelsen. C.
11. Remissyttranden över Konkurrens för ökad välfärd. Betänkande (SOU 1991:59) av konkurrenskommittén. N.
12. Frihandeln ett hot mot miljöpolitiken – eller tvärtom? Fi.
13. Ändringar i de immaterialrättsliga lagarna med anledning av EES-avtalet m.m. Ju.
14. EES-avtalets införlivande m.m. UD.
15. Växthuseffekten – slutsatser för jordbruks-, energi- och skattepolitiken. Fi.
16. 90-talets befolkningsfrågor. A.
17. Utveckling i avveckling. Om storföretags industripolitiska satsningar i samband med nedläggning. A.
18. Ny konkurrenslag. N.
19. Åtgärder mot bruk av narkotika samt ringa narkotikabrott. Ju.
20. Nyföretagarlån. N.
21. En ny svensk sjöfartspolitik. K.
22. Regler och villkor för privatradio. Ku.
23. Handläggningen av brottmål efter rättspsykiatrisk undersökning m.m. Ju.
24. Några brottsofferfrågor – utvidgad rätt till målsägandebiträde och förbättrat rättsligt bistånd till brottsoffer utomlands. Ju.
25. Fattigdomsfällor. Fi.
26. Vad vill vi med socialförsäkringarna? Fi.
27. Undanförsel och förstöring. Fö.
28. EG-anpassning av svensk försäkringsavtalsrätt. Ju.
29. Utökat älvskydd. M.
30. "För att vara tjej är hon riktigt duktig". U.
31. Folkomröstning om medlemskap i EG – ett diskussionsunderlag. Ju.
32. Lag om kriminalregister, m.m. Ju.
33. Enskild egendom genom förmånstagarförordnande. Ju.
34. Införande av EES-rätt – ömsesidigt erkännande av kompetensbevis för verksamhet inom hälso- och sjukvården m.m. S.
35. Yttranden över departementspromemorian (Ds 1992:14) EES-avtalets införlivande m.m. UD.
36. Sammanställning av remissyttrandena över departementspromemorian (Ds Ju 1987:14) Stiftelser. Ju.
37. Uppgiftsskyldighet om betalningar till och från utlandet, m.m. Fi.
38. Domstolsväsendet. Organisation och administration i framtiden. Ju.
39. Olovligt bortförande och andra övergrepp mot barn. Ju.
40. Remissyttranden över samerättsutredningens betänkande (SOU 1990:91) Samerätt och samiskt språk. U.
41. Husläkare – för kontinuitet och trygghet i vården. S.
42. Ledningar m.m. på statens mark. Ju.
43. EES-avtalet och den svenska miljöskyddslagstiftningen. M.
44. Trafikavgifter på samhällsekonomiska villkor. K.
45. Individuellt pensionssparande. Fi.
46. Statliga bidrag – motiv, kostnader, effekter? Fi.
47. Märkning av textilier – en EG-anpassning till följd av EES-avtalet. C.
48. Märkning av hushållsapparater – en EG-anpassning till följd av EES-avtalet. C.
49. Karensdagar vi sjukersättning. S.
50. Lag om paketresor. Ju.
51. De allmänna advokatbyråerna. Principförslag om avveckling av det statliga engagemanget. Ju.
52. Yttranden över departementspromemorian (Ds 1992:1) Fria universitet och högskolor och betänkandet (SOU 1992:1) Frihet Ansvar Kompetens, volym 1-4. U.
53. Ensamförälderstöd. S.
54. Regler mot farliga leksaker och farliga livsmedelsimitationer – en EG-anpassning till följd av EES-avtalet. C.
55. Samerna och EG. U.
56. Bostadsanpassningsbidrag m.m. S.
57. EES-avtalet och advokaterna m.m. Ju.
58. Varor som faror. M.

Departementsserien 1992

Kronologisk förteckning

59. Producentansvar för avfall. Förslag till lagstadgat producentansvar och dess tillämpning på returpapper samt förslag till återlämningspremier för nickel-kadmiumbatterier. M.
60. IT-2000 – Behovet av utbildning inom informationsteknologiområdet. N.
61. Samordnade bestämmelser om åligganden för hälso- och sjukvårdspersonalen. S.
62. Offentlig upphandling och EES – del II, tjänsteupphandling m.m. Fi.
63. Byggfelsförsäkring – en garanti för sunda hus. N.
64. Personlig skyddsutrustning på konsumentområdet – en EG-anpassning till följd av EES-avtalet. C.
65. Förslag till en byggproduktlag m.m. N.
66. Översyn av reglerna för utbildningsbidrag vid arbetsmarknadsutbildning och yrkesinriktad rehabilitering m.m. A.
67. Länsstyrelserna och socialtjänsten – tillsyn och uppföljning under utveckling. S.
68. Svenska författningar i översättning till främmande språk. En förteckning.
69. Fullmaktslagstiftning om valutareglering och kreditreglering. Fi.
70. Enklare fiskebestämmelser. Jo.
71. Svensk miljöforskning, utvärdering av kvalitet och inriktning. U.
72. Utlandsrepresentationen inom arbetsmarknadsdepartementets område. A.
73. Utvärdering av bruksvärdeshyressystemet. Slutrapport. Fi.
74. Bengt Turner: Hyrornas marknadsanpassning -en jämförelse med bostadsrättssektorn. Undelagsrapport till utvärderingen av bruksvärdeshyressystemet. Fi.
75. Rolf Jonsson: Variationer i hyresnivå mellan kommuner. Underlagsrapport till utvärderingen av bruksvärdeshyressystemet. Fi.
76. Tommy Berger: Hyresstrukturen och dess förklaring. Underlagsrapport till utvärderingen av bruksvärdeshyressystemet. Fi.
77. Marianne Wiktorin: Hyresförhandlingar som de framstår i intervjuver m m med parterna. Underlagsrapport till utvärderingen av bruksvärdeshyressystemet. Fi.
78. Marianne Wiktorin: Internationell jämförelse av hyressättning och konflikthantering. Underlagsrapport till utvärderingen av bruksvärdeshyressystemet. Fi.
79. Nyföretagande och regioner – modeller, fakta, stimulantia. A.
80. EG, statsbudgeten och den regionala balansen. A.
81. The Baltic Connection. Industrial Structure in and Integration between Southern Sweden and Northern Germany. A.
82. Varor som faror. Underlagsrapporter. M.
83. Hur bra är vi? Den svenska arbetskraftens kompetens i internationell belysning. Fi.

Departementsserien 1992

Systematisk förteckning

Statsrådsberedningen

Svenska författningar i översättning till främmande språk. En förteckning. [68]

Justitiedepartement

Häktades gemensamhet och kontakter med omvärlden – rapport av f.d. justitieombudsmannen Anders Wigelius. [8]
Den svenska trafikskadelagens anpassning till EG:s regelverk m.m. [9]
Ändringar i de immaterialrättsliga lagarna med anledning av EES-avtalet m.m. [13]
Åtgärder mot bruk av narkotika samt ringa narkotikabrott. [19]
Handläggningen av brottmål efter rättspsykiatrisk undersökning m.m. [23]
Några brottsofferfrågor – utvidgad rätt till målsägandebiträde och förbättrat rättsligt bistånd till brottsoffer utomlands. [24]
EG-anpassning av svensk försäkringsavtalsrätt. [28]
Folkomröstning om medlemskap i EG – ett diskussionsunderlag. [31]
Lag om kriminalregister, m.m. [32]
Enskild egendom genom förmånstagarförordnande. [33]
Sammanställning av remissyttrandena över departementspromemorian (Ds Ju 1987:14) Stiftelser. [36]
Domstolsväsendet.
Organisation och administration i framtiden. [38]
Olovligt bortförande och andra övergrepp mot barn. [39]
Ledningar m.m. på statens mark. [42]
Lag om paketresor. [50]
De allmänna advokatbyråerna. Principförslag om avveckling av det statliga engagemanget. [51]
EES-avtalet och advokaterna m.m. [57]

Utrikesdepartementet

Nedskjutningen av DC 3-an i juni 1952. [5]
EES-avtalets införlivande m.m. [14]
Yttranden över departementspromemorian (Ds 1992:14) EES-avtalets införlivande m.m. [35]

Försvarsdepartementet

Undanförsel och förstöring. [27]

Socialdepartementet

Införande av EES-rätt – ömsesidigt erkännande av kompetensbevis för verksamhet inom hälso- och sjukvården m.m. [34]
Husläkare – för kontinuitet och trygghet i vården. [41]
Karensdagar vid sjukersättning. [49]
Ensamförälderstöd. [53]
Bostadsanpassningsbidrag m.m. [56]
Samordnade bestämmelser om åligganden för hälso- och sjukvårdspersonalen. [61]
Länsstyrelserna och socialtjänsten – tillsyn och uppföljning under utveckling. [67]

Kommunikationsdepartementet

En ny svensk sjöfartspolitik. [21]
Trafikavgifter på samhällsekonomiska villkor. [44]

Finansdepartementet

Offentlig upphandling och EES – ett lagförslag. [4]
Skatteförmåner och andra särregler i inkomst- och mervärdeskatten. [6]
Frihandeln ett hot mot miljöpolitiken – eller tvärtom? [12]
Växthuseffekten – slutsatser för jordbruks-, energi- och skattepolitiken. [15]
Fattigdomsfällor. [25]
Vad vill vi med socialförsäkringarna? [26]
Uppgiftsskyldighet om betalningar till och från utlandet, m.m. [37]
Individuellt pensionssparande. [45]
Statliga bidrag – motiv, kostnader, effekter? [46]
Offentlig upphandling och EES – del II, tjänsteupphandling m.m. [62]
Fullmaktslagstiftning om valutareglering och kreditreglering. [69]
Utvärdering av bruksvärdeshyressystemet. Slutrapport. [73]
Bengt Turner: Hyrornas marknadsanpassning -en jämförelse med bostadsrättssektorn. Underlagsrapport till utvärderingen av bruksvärdeshyressystemet. [74]
Rolf Jonsson: Variationer i hyresnivå mellan kommuner. Underlagsrapport till utvärderingen av bruksvärdeshyressystemet.[75].
Tommy Berger: Hyresstrukturen och dess förklaring. Underlagsrapport till utvärderingen av bruksvärdeshyressystemet. [76]

Departementsserien 1992

Systematisk förteckning

Marianne Wiktorin: Hyresförhandlingar som de framstår i intervjuver m m med parterna. Underlagsrapport till utvärderingen av bruksvärdeshyressystemet. [77]
Marianne Wiktorin: Internationell jämförelse av hyressättning och konflikthantering. Underlagsrapport till utvärderingen av bruksvärdeshyressystemet. [78]
Hur bra är vi? Den svenska arbetskraftens kompetens i internationell belysning. [83]

Utbildningsdepartementet

Fria universitet och högskolor. [1]
Långt borta och mycket nära – En förstudie om svensk distansutbildning. [3]
"För att vara tjej är hon riktigt duktig". [30]
Remissyttranden över samerättsutredningens betänkande (SOU 1990:91) Samerätt och samiskt språk. [40]
Yttranden över departementspromemorian (Ds1992:1) Fria universitet och högskolor och betänkandet
(SOU 1992:1) Frihet Ansvar Kompetens, volym 1-4. [52]
Samerna och EG. [55]
Svensk miljöforskning, utvärdering av kvalitet och inriktning. [71]

Kulturdepartementet

Regler och villkor för privatradio. [22]

Jordbruksdepartementet

Enklare fiskebestämmelser. [70]

Arbetsmarknadsdepartementet

90-talets befolkningsfrågor. [16]
Utveckling i avveckling. Om storföretags industripolitiska satsningar i samband med nedläggning. [17]
Översyn av reglerna för utbildningsbidrag vid arbetsmarknadsutbildning och yrkesinriktad rehabilitering m.m. [66]
Utlandsrepresentationen inom arbetsmarknadsdepartementets område. [72]
Nyföretagande och regioner – modeller, fakta, stimulantia. [79]
EG, statsbudgeten och den regionala balansen. [80]
The Baltic Connection. Industrial Structure in and Integration between Southern Sweden and Northern Germany. [81]

Näringsdepartementet

Remissyttranden över Konkurrens för ökad välfärd. Betänkande (SOU 1991:59) av konkurrenskommittén. [11]
Ny konkurrenslag. [18]
Nyföretagarlån. [20]
IT-2000 – Behovet av utbildning inom informationsteknologiområdet. [60]
Byggfelsförsäkring – en garanti för sunda hus. [63]
Förslag till en byggproduktlag m.m. [65]

Civildepartementet

Svenska kyrkans finansförmögenhet. [2]
Marknadsorientering av kommunal verksamhet. Konsekvenser och möjligheter. [7]
EG och den kommunala självstyrelsen.[10]
Märkning av textilier – en EG-anpassning till följd av EES-avtalet. [47]
Märkning av hushållsapparater – en EG-anpassning till följd av EES-avtalet. [48]
Regler mot farliga leksaker och farliga livsmedelsimitationer – en EG-anpassning till följd av EES-avtalet. [54]
Personlig skyddsutrustning på konsumentområdet – en EG-anpassning till följd av EES-avtalet. [64]

Miljö- och naturresursdepartementet

Utökat älvskydd. [29]
EES-avtalet och den svenska miljöskyddslagstiftningen. [43]
Varor som faror. [58]
Producentansvar för avfall. Förslag till lagstadgat producentansvar och dess tillämpning på returpapper samt förslag till återlämningspremier för nickelkadmiumbatterier. [59]
Varor som faror. Underlagsrapporter. [82]

Forts. från omslagets 2:a sida

- Produktions-, kostnads- och produktivitetsutveckling inom armén och flygvapnet (Ds Fi 1986:1)
- Samhällsekonomiskt beslutsunderlag – en hjälp att fatta bättre beslut (Ds Fi 1986:2)
- Effektivare sjukvård genom bättre ekonomistyrning (Ds Fi 1986:3)
- Effekter av statsbidrag till kommuner (Ds Fi 1986:7)
- Byråkratiseringstendenser i Sverige (Ds Fi 1986:8)
- Svensk inkomstfördelning i internationell jämförelse (Ds Fi 1986:12)
- Offentliga tjänster – sökarljus mot produktivitet och användare (Ds Fi 1986:13)
- Kostnader och resultat i grundskolan – en jämförelse av kommuner (Ds Fi 1986:14)
- Regleringar och teknisk utveckling (Ds Fi 1986:15)
- Socialbidrag. Bidragsmottagarna: antal och inkomster. Socialbidragen i bidragssystemet (Ds Fi 1986:16)
- Produktions-, kostnads- och produktivitetsutveckling inom den offentligt finansierade utbildningssektorn 1960–1980 (Ds Fi 1986:17)
- Offentliga utgifter och sysselsättning (Ds Fi 1986:29)
- Att leva på avgifter – vad innebär en övergång till avgiftsfinansiering? (Ds Fi 1987:2)
- Vägar ut ur jordbruksprisregleringen – några idéskisser (Ds Fi 1987:4)
- Kvalitetsutvecklingen inom den kommunala äldreomsorgen 1970–1980 (Ds Fi 1987:6)
- Produktkostnader för offentliga tjänster – med tillämpningar på kulturområdet (Ds Fi 1987:10)
- Integrering av sjukvård och sjukförsäkring (Ds Fi 1987:11)
- Kvalitetsutvecklingen inom den kommunala barnomsorgen (Ds 1988:1)
- Från patriark till part – spelregler och lönepolitik för staten som arbetsgivare (Ds 1988:4)
- Produktivitetsutvecklingen i kommunal barnomsorg 1981–1985 (Ds 1988:5)
- Prestationer och belöningar i offentlig förvaltning (Ds 1988:18)
- Subventioner i kritisk belysning (Ds 1988:28)
- Hur stor blev tvåprocentaren? Erfarenheter från en besparingsteknik (Ds 1988:34)
- Effektiv realkapitalanvändning i kommuner och landsting (Ds 1988:51)
- Alternativ i jordbrukspolitiken (Ds 1988:54)
- Kvalitet och kostnader i offentlig tjänsteproduktion (Ds 1988:60)
- Vad kan vi lära av grannen? Det svenska pensionssystemet i nordisk belysning (Ds 1988:68)
- Hur man mäter sjukvård – exempel på kvalitets- och effektivitetsmätning (Ds 1989:4)
- Lönestrukturen och den "dubbla obalansen" – en empirisk studie av löneskillnader mellan privat och offentlig sektor (Ds 1989:8)
- Beställare–utförare – ett alternativ till entreprenad i kommuner (Ds 1989:10)
- Vad ska staten äga? De statliga företagen inför 90-talet (Ds 1989:23)
- Statsbidrag till kommuner: allt på en check eller lite av varje? En jämförelse mellan Norge och Sverige (Ds 1989:26)
- Produktivitetsmätning av folkbibliotekens utlåningsverksamhet (Ds 1989:42)
- Bostadsstödet – alternativ och konsekvenser (Ds 1989:47)
- Kommunal förmögenhetsförvaltning i förändring: citykommunerna Stockholm, Göteborg och Malmö (Ds 1989:56)
- Hur ska vi få råd att bli gamla? (Ds 1989:59)
- Arbetsmarknadsförsäkringar (Ds 1989:68)
- Bostadskarriären som förmögenhetsmaskin (Ds 1990:29)
- Skola? Förskola? Barnskola! (Ds 1990:31)
- Statens dolda kapital. Aktivt ägande: exemplet Vattenfall (Ds 1990:36)
- Sjukvårdskostnader i framtiden – vad betyder åldersfaktorn? (Ds 1990:39)
- Läkemedelsförmånen (Ds 1990:81)
- Målstyrning och resultatuppföljning i offentlig förvaltning (Ds 1991:19)
- Metoder i forskning om produktivitet och effektivitet med tillämpningar på offentlig sektor (Ds 1991:20)
- Vad kostar det? Prislista för statliga tjänster (Ds 1991:26)
- Det framtida pensionssystemet – två alternativ (Ds 1991:27)
- Skogspolitik för ett nytt sekel (Ds 1991:31)
- Prestationsbaserad ersättning i hälso- och sjukvården – vad blir effekterna? (Ds 1991:49)
- Ostyriga projekt – att styra och avstyra stora kommunala satsningar (Ds 1991:50)
- Marginaleffekter och tröskeleffekter – barnfamiljerna och barnomsorgen (Ds 1991:66)
- SJ, Televerket och Posten – bättre som bolag? (Ds 1991:77)
- Skatteförmåner och andra särregler i inkomst- och mervärdeskatten (Ds 1992:6)

Forts. på nästa sida

Forts. från föregående sida

- Frihandeln ett hot mot miljöpolitiken – eller tvärtom? (Ds 1992:12)
- Växthuseffekten – slutsatser för jordbruks-, energi- och skattepolitiken (Ds 1992:15)
- Fattigdomsfällor (Ds 1992:25)
- Vad vill vi med socialförsäkringarna? (Ds 1992:26)
- Statliga bidrag – motiv, kostnader, effekter? (Ds 1992:46)

I andra serier utgivna rapporter m.m.

- Besparingar genom avreglering (RRV, 1982. Dnr 1982:999)
- Vem skall betala jordbrukets rationalisering? (Statskontorets småskrifter 9, 1983)
- Inför omprövningen. Alternativ till dagens socialförsäkringar. (Liber Förlag, 1983)
- Statsförvaltningen behöver nya organisationsformer – förstudie (RRV, 1984. Dnr 1983:18)
- Kostnader för offentliga tjänster i Norden. KRON-projektet. (Statskontoret 1983:48)
- Hur stor är den offentliga sektorn? Johan A. Lybeck. (Liber Läromedel, 1984)
- Varför blev det dyrare? Kostnadsutvecklingen för statliga reformer (RRV, 1984. Dnr 1983:334)
- Erfarenheter av stora omorganisationer, styrning – genomförande (Statskontoret 1985:4); Erfarenheter av stora omorganisationer, tre fallstudier (Statskontoret 1985:5)
- Statlig tjänsteproduktion – produktivitetsutveckling 1960–1980 (Statskontoret 1985:15)
- Långa handläggningstider i offentlig verksamhet; del 1 Huvudrapport, del 2 Kartläggning (RRV, 1985. Dnr 1984:695)
- Samhällsekonomiskt beslutsunderlag – en hjälp att fatta bättre beslut. Bilaga till Ds Fi 1986:2 (ESO)
- Samhällsekonomiska effekter av statsskuldspolitiken. Bilaga 7 till Långtidsutredningen 1987
- Den offentliga sektorn – fördelningsaspekter. Bilaga 20 till Långtidsutredningen 1987
- Den offentliga sektorn – produktivitet och effektivitet. Bilaga 21 till Långtidsutredningen 1987
- Kvalitetssäkring – att mäta, värdera och utveckla sjukvårdens kvalitet. (Sprirapport 230, 1987)
- Produktkostnader för offentliga tjänster – Detaljstudie rörande Historiska museet. Bilaga 3 till Ds Fi 1987:10 (ESO)
- Produktkostnader för offentliga tjänster – Detaljstudie rörande Sveriges Television. Bilaga 4 till Ds Fi 1987:10 (ESO)
- FoU – en resurs för utveckling av offentliga tjänster? En studie av lokalt utvecklingsarbete inom kriminalvård och barnomsorg (Statskontoret 1989:39)
- Svensk hälso- och sjukvårdspolitik i internationellt perspektiv. Bilaga 11 till Långtidsutredningen 1990

ALLMÄNNA FÖRLAGET

BESTÄLLNINGAR: ALLMÄNNA FÖRLAGET, KUNDTJÄNST, 106 47 STOCKHOLM,
TEL: 08-739 96 30, FAX: 08-739 95 48.
INFORMATIONSBOKHANDELN, MALMTORGSGATAN 5 (VID BRUNKEBERGSTORG), STOCKHOLM.

ISBN 91-38-13140-4
ISSN 0284-6012